

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

На правах рукопису

БАРАН ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 355. 48/49 “1914/1915” (477.83/86)

**ВОЄННІ ДІЇ ТА РУЙНУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ
ГАЛИЧИНИ (СЕРПЕНЬ 1914 – ЧЕРВЕНЬ 1915 рр.)**

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник —
кандидат історичних наук, доцент

Мазур Орест Ярославович

Ідентичність всіх примірників дисертації

ЗАСВІДЧУЮ:

Вчений секретар спеціалізованої

вченої ради

/ І. Буковський /

Львів — 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
РОЗДІЛ 2. БОЙОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ РЕГІОНУ ТА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКИХ ВЛАСТЕЙ (СЕРПЕНЬ - ГРУДЕНЬ 1914 р.).....	30
РОЗДІЛ 3. ВОЄННІ ЗНИЩЕННЯ СХІДНОГАЛИЦЬКОГО ТЕРЕНУ.....	80
РОЗДІЛ 4. ЗИМОВО-ЛІТНІ ВОЄННІ ОПЕРАЦІЇ 1915 РОКУ У ГАЛИЧИНІ ТА ВІДСТУП РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК.....	127
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	186
ДОДАТКИ.....	224

ВСТУП

Актуальність теми дисертації визначена необхідністю поглибленого вивчення подій Першої світової війни, їх великий вплив на подальший розвиток європейських народів. У цьому контексті значний інтерес викликає дослідження воєнних дій на території Галичини у 1914 – 1915 рр., що відбувалися між Габсбурзькою монархією та Російською імперією.

Галицькі землі стали епіцентром бойових дій воюючих сторін на Сході Європи, що призвело до значних людських і матеріальних втрат. У регіоні, який мав ключове геополітичне значення, зруйновано десятки міст і містечок, спалено і пограбовано сотні сіл, знищено близько мільйона житлових і господарських будівель. Від голоду, різних хвороб та епідемій масово гинули люди, сотні тисяч жителів краю стали біженцями, вигнанцями, або евакуйованими. Австро-угорських та російських властей зовсім не турбувала доля цивільного населення, їхні зусилля спрямовувалися насамперед на вирішення воєнних потреб.

Невід’ємною складовою дослідження проблем Першої світової війни, що дасть можливість її комплексного уявлення, є політика російської воєнної адміністрації у Східній Галичині в 1914 – 1915 рр. Показ неоднакового ставлення російських окупаційних властей до населення краю різної національності, утисків й репресій, яких найбільше зазнали українці, зумовлений неоднозначним, а деколи діаметрально протилежним висвітленням цих проблем в сучасній українській та зарубіжній історіографії. Замовчування, нерідко й фальсифікація даного питання з ідеологічних міркувань призвело до появи в історичній літературі значних і необґрунтованих помилок щодо діяльності російської адміністрації протягом всього періоду окупації Східної Галичини. Тому об’єктивне відтворення історичного минулого українського народу матиме певне суспільно-політичне звучання, сприятиме гармонійному розвитку українсько-російських відносин.

Війна стала для Галичини передусім кінцем однієї та початком іншої епохи, дуже понуро відбилася на долі українців і поляків у ХХ столітті. Мілітарні змагання на галицькому терені призвели до українського збройного чину, який разом з українським політикумом зрушив лавину подій, які, зрештою, привели до здобуття українцями своєї державності на західноукраїнських землях. Вагомість тогочасних воєнних подій у Галичині полягає й у вдосконаленні стратегії й тактики ведення бою, застосуванні нових видів зброї, а також рішучістю обидвох воюючих сторін докласти всіх зусиль і будь-якою ціною реалізувати свої воєнно-політичні цілі. Бої на Галицькому фронті характеризувалися перевагою маневрених дій над позиційними, були єдиними у Першій світовій війні, що давали шанс перелому і мілітарному вирішенню конфлікту. Поза тим, в зацікавленнях дослідників і працях, присвячених зазначеному в дисертації періоді Першої світової війни у Галичині постійно залишається в тіні інших подій, а, в історичній свідомості теперішнього суспільства по-суті не існує. Тому об'єктивне вивчення цієї важливої сторінки військової історії України початку ХХ ст. актуальне, становить науковий та суспільно-політичний інтерес.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної програми відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України — Суспільно-політичні та національно-конфесійні трансформації в Західній Україні ХІХ-ХХ ст. Державний реєстраційний № 0107U002361 від 19.02.2007 р.

Мета і завдання роботи – на основі узагальнення здобутків історіографії, осмислення нових документів, матеріалів і спогадів учасників подій об'єктивно дослідити:

- стан наукової розробки проблеми, її джерельну базу;
- залучити до наукового обігу нові комплекси маловивчених джерел, що не використовувалися попередніми дослідниками;

- бойові дії між військами Центральних держав і Росії на території Галичини у 1914 – 1915 рр.;
- матеріальні та людські втрати на галицьких землях під час воєнних дій;
- діяльність російських властей щодо різних національностей краю в період його зайняття;
- причини і масштаби депортаційних процесів населення Галичини під час її першої окупації.

Об'єктом дослідження є політика Росії щодо Східної Галичини в роки Першої світової війни.

Предметом дослідження – бойові дії на галицьких теренах та діяльність російських окупаційних властей у 1914 – 1915 роки.

Методологічна основа дослідження – принципи історизму та наукової об'єктивності, що ґрунтуються на пріоритеті документів, які дають змогу всебічно проаналізувати бойові дії та діяльність російських властей на галицьких землях у перший період їх окупації. Дисертант застосував аналітичний, порівняльний, конкретно-історичний та проблемно-хронологічний методи. Робота тісно переплітається з політичною історією.

Хронологічні межі дисертаційної роботи – охоплюють серпень 1914 р.– червень 1915 р., період найбільш активних бойових дій між воюючими воєнно-політичними блоками європейських країн, захоплення галицьких земель російськими військами, становлення російської адміністрації та проведення окупаційної політики в краю і відступ росіян. В окремих випадках дисертант виходить за нижню межу зазначених хронологічних рамок, бажаючи більш детально з'ясувати історичні передумови досліджуваної теми.

Географічні рамки дослідження охоплюють межі історичної Галичини (території сучасних Львівської, Івано-Франківської та більшої частини Тернопільської області без її північних районів), а також Надсяння та Лемківщини (тепер в складі Польщі), що в досліджуваний період входили до складу „Тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини”.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі архівних документів, введених вперше в науковий обіг, нового осмислення відомих і нововиявлених матеріалів і фактів комплексно досліджено:

- найголовніші битви між австро-угорськими та російськими військами на території Галичини від серпня по грудень 1914 р.;

- матеріальні руйнації та людські втрати регіону під час боїв між воюючими сторонами;

- окупаційну політику російських властей щодо місцевого населення в галузі соціально-економічних, суспільно-політичних і національно-культурних відносин;

- зимово-літні наступально-оборонні операції австро-угорсько-німецьких і російських армій 1915 р., репресивні дії російської влади і війська щодо місцевого населення під час відступу.

Практичне значення одержаних результатів. Положення і висновки дисертації узагальнюють матеріали стосовно геополітичного значення галицьких земель для Центрально-Східної Європи. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані у лекційних курсах, спецкурсах цивільних і військових вищих навчальних закладів, підготовці узагальнюючих праць, з історії Першої світової війни, підручників і навчально-методичних посібників з історії України, історичного краєзнавства.

Особистий внесок дисертанта в розробку зазначеної проблеми визначається тим, що в українській історіографії зроблено спробу розкрити роль бойових дій між австро-угорськими і російськими військами як складової частини політики Австро-Угорщини і Росії щодо галицьких земель, показано їх місце у геополітиці європейських країн у період Першої світової війни, до наукового обігу введено значну кількість невідомих досі історичних джерел.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки роботи обговорювалися на засіданні відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, оприлюднювалися на міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях: „Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте” (Одесса, 15–30 июня 2009 г.), „Научные исследования и практическое применение. Современное состояние и пути развития” (Одесса, 5–17 октября 2009 г.); міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні питання науки та практики: досягнення та перспективи” (Полтава, 24–25 грудня 2009р.); всеукраїнській науковій військово-історичній конференції „Воєнна історія Галичини та Закарпаття” (Львів, 15 квітня 2010р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 8 статтях, 4 з яких опубліковано у фахових вітчизняних виданнях затверджених ВАК України, та в 4 збірниках матеріалів і повідомлень наукових конференцій, використовувалися автором при проведенні лекційних і семінарських занять з історії України для студентів Львівського національного аграрного університету.

Структура дисертації. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (425 позицій), додатків (17 сторінок). Загальний обсяг дослідження 240 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Перша світова війна, що принесла європейським народам величезні людські жертви і руйнування, завжди займала одне з ключових місць у дослідженнях науковців. Тематика воєнного лихоліття 1914–1918 років відображена у тисячах наукових праць істориків, військових діячів, політологів, літераторів, психологів. Однак тогочасні воєнні події в Україні, зокрема в Галичині, на території якої в 1914–1915 рр. відбувалися найкривавіші та найбільш руйнівні бої між військами Центральних держав і Російської імперії, висвітлено ще не в повній мірі.

Історіографію по даній темі умовно поділено на дві групи – українська (воєнного і міжвоєнного періодів, радянська, сучасна і діаспорна) і зарубіжна (австрійська, німецька, польська і російська).

Вивчення становища галицьких земель, бойових дій на території краю розпочалося ще в період війни. Це були праці безпосередніх учасників і очевидців тогочасних подій – М. Лозинського [299], П. Карманського [265], С. Рудницького [338]. В них подано значну інформацію про територію, кількість населення, чисельність армій та основні види озброєння воюючих країн, показано суспільно-політичне життя галичан напередодні та на початку війни, процес формування Легіону Українських січових стрільців. Докладною є стаття про Австро-Угорщину, в якій зібрані всі статистичні дані про адміністративно-територіальну структуру, кількість населення, збройні сили монархії. Найгрунтовнішою публікацією, що безпосередньо стосується нашої теми, є публікація “Світова війна в 1914 році” [339]. Автор крім загального огляду воєнних подій виділив окремі битви між австро-угорськими і російськими військами на території Галичини (під Городком, Замостям, Томашовим, Красником, Медикою і Старим Самбором, Лімановим, облогу Перемишля), а також подав кількість воєнних бранців,

взятих у полон австрійцями і німцями. Зрозуміло, що дані публікації написані з проавстрійських позицій, не позбавлені суб'єктивізму, проте заслуговують на увагу з інформативного боку.

Вагомим внеском у розробці даної проблематики стала праця І. Крип'якевича (під псевдонімом І. Петрович), написана ще під час війни [325]. Базуючись на опублікованому на той час джерельному матеріалі, переважно періодиці, автор подав доволі глибокий аналіз різних векторів діяльності російської адміністрації у Східній Галичині. Відзначимо концептуальний підхід вченого до відбору й викладу матеріалу в книзі про цивільну діяльність російських властей, економічне й культурне життя населення. Значну увагу приділено конфесійній політиці російської адміністрації як одній з ключових у тогочасній Галичині, проаналізовано складні, а часто й конфліктні стосунки російської цивільної влади з церковною православною ієрархією та місцевими москвофілами. Загалом І. Крип'якевич розглядав тогочасне галицьке суспільне життя у широкому світоглядно-цивілізаційному контексті, наголосивши на концептуальному моменті, що влада “перейшла не тільки в руки іншої держави, але й під управління людей з іншим політичним світоглядом, з іншими громадянськими ідеалами, з іншою культурою” [325, с.5]. Водночас дослідник у “Вступному слові” до книги підкреслив, що “пропущено в ній зовсім воєнні події, що знайдуть окремих дослідників” [325, с.5]. Таким чином, І. Крип'якевич свідомо наголошував на дослідженні різних сторін функціонування суспільства у війні, а не на стратегічних планах і тактико-оперативних діях армій воюючих держав.

Важливий матеріал для даної теми знаходимо у працях учасника українських визвольних змагань, дослідника військової історії західноукраїнських земель 1914–1921 рр. І. Карпинця [266]. Автор охарактеризував суспільно-політичне життя Галичини напередодні війни, показав процес творення українських і польських мілітарних організацій в

краю, детально висвітлив історію та бойовий шлях 8-ї бригади Української Галицької Армії, у складі якої служив писарем. Для вивчення нашої проблематики цінним є його дослідження про воєнні операції на західноукраїнських землях першого року війни, написаних головним чином за опублікованими матеріалами російських і австро-німецьких військових начальників. Автор показав зосередження військ воюючих сторін на галицькій території, їхні людські та матеріальні ресурси, послідовно, але дуже лаконічно, не вдаючись до будь-яких політичних оцінок тогочасних подій, констатує факти, розкрив хід бойових дій між австро-угорськими і російськими військами від серпня 1914 р. до початку Горлицької операції 2 травня 1915 р.

У публікаціях В. Дорошенка [239], З. Кузелі [279], М. Кордуби [274], М. Лозинського [297, 299], В. Левинського [288], Є. Левицького [289], С. Томашівського [354], Л. Цегельського [365, 366] показано соціально-економічні та суспільно-політичні аспекти діяльності російської влади у 1914–1915 рр., зокрема відзначено утиски й репресії, яких найбільше зазнавали українці, висвітлено неоднакове ставлення окупаційних властей до людей різних національностей, що населяли Галичину, а також ставлення українських політичних партій та організацій до російської окупації краю, розкрито їх роль у виробленні концепції щодо значення українського питання як чинника міжнародної політики, статусу України в геополітичному просторі, утворення незалежної держави як стабілізуючого фактора в Центрально-Східній Європі.

В аналітичних працях К. Левицького [290, 291] детально розглянуто історію українського руху в Галичині від його зародження й до визвольних змагань українського народу 1914–1921рр. Вони написані здебільшого на основі власних споминів, з використанням наявної літератури, матеріалів періодики, епістолярної спадщини, мають характер історіописання подій, і до сьогодні залишаються найбільш доступним стислим викладом фактографічного матеріалу

з історії Галичини другої половини XIX – початку XX ст. У цих роботах викладено історію західноукраїнських земель під час Першої світової війни, розглянуто її в тісному зв'язку з революційними трансформаціями, щоправда, акцентуючи більше на національному, ніж соціальному її аспекті. Розглядаючи місце воєнних подій в 1914–1918 рр. у всеукраїнському контексті К. Левицький зробив висновок, що “світова війна перервала органічний процес відродження української нації, що клав основи наших визвольних змагань, та перенесла цей процес на шлях війни, щоб у війні добувати висліди тих визвольних змагань...” [290, с.772].

Незважаючи на історичну значимість праць західноукраїнських істориків, перебіг бойових дій на галицьких землях, окремі факти воєнних операцій подано в них дуже фрагментарно й тільки у контексті підсилення деяких політичних подій або висновків. Як писав Є. Левицький: “Ми привикли, що в часі війни тільки й мови може бути, що про воєнні операції та про політику” [127, с.82].

Позицію наддніпрянських політичних сил до війни, ставлення російської адміністрації до українців Галичини, насадження православ'я у краю, взагалі спрямування всієї політики російської окупаційної влади на викорінення “мазепинського руху”, тобто національної свідомості, і обернення галицьких українців у “настоящих руських” висвітлив Д. Дорошенко [241].

Російський окупаційний режим в Галичині у 1914–1915 рр. крізь призму жандармських документів досліджував С. Єфремов. Він наголосив на знищенні “Українського П'ємонту”, який російський уряд розглядав як один з найефективніших засобів боротьби з наростанням українського національно-визвольного руху в Наддніпрянщині. Дослідник однак підкреслив, що “початком загину російського самодержав'я була, таким чином, галицька політика 1914–1915 рр. і Галичина зробилась могилою для самодержав'я та його прихильників”. Автор безпосередньо не торкається воєнних дій, проте одним із перших звернув увагу на таку важливу проблему, породжену, власне, бойовими діями, як біженство, що охопило й виселенців і заручників [246].

У 30-х роках ХХ ст. видано у Львові фундаментальну працю “Історія українського війська”, у якій представлено українські збройні сили періоду визвольних змагань 1914–1921 рр. У монографії описано бої між австро-угорськими та російськими військами досліджуваного нами періоду, однак через призму участі у них Січових стрільців. Зокрема розкрито бої січовиків на Верецькому перевалі, у наступі в жовтні 1914 р. на Підкарпатті, зимово-весняних операціях австро-німецьких військ 1915 р.

Особливої уваги заслуговує ґрунтовне дослідження міжвоєнного періоду О. Думіна, присвячене безпосередньо історії Легіону УСС [244]. У роботі висвітлено головні битви за участю Січових Стрільців аж по 1918 рік включно у складі австро-угорського війська, зокрема й у досліджуваній нами період. Однак, на нашу думку, найбільшою заслугою автора стало намагання розкрити психологічний стан людини на війні. О. Думін одним із перших в українській історіографії застосував психологічний метод у дослідженні воєнних подій.

У радянський час продовжували вивчати історію окремих регіонів періоду Першої світової війни, особливо тих, які перебували в зоні бойових дій (Волинь, Галичина, Буковина). Однак вектори та тенденції наукового пошуку були обмежені певними ідеологічними рамками, замовчували окремі події й факти, таврували історичних діячів, воєначальників Українського війська, гостро критикували авторів, які намагалися вийти з усталених комуністичним режимом норм. “Викидання та замовчування фактів, які не відповідали під згори запрограмовану схему, – відзначав відомий український історик Я. Дашкевич, – супроводжувалися обов'язковою боротьбою з буржуазним націоналізмом та західною історіографією. Історичну науку було, поставлено на службу фальсифікації” [237, с. 55].

У роботі В. Осечинського подіям даної теми присвячено розділ “Галичина у роки Першої світової війни” [317, с.88-94]. Автор дуже критично охарактеризував галицький політикум – діячів австрійської адміністрації,

польських, українських, москвофільських організацій, греко-католицької церкви, а також російське військо командування та цивільну адміністрацію. Він без документальної аргументації стверджував про жертви у Галичині від австро-угорського уряду: понад 60 тис. чоловік, “яких було повішено або розстріляно”, а також 100 тис. померлих у таборах [317, с. 98]. Його праця насичена характерними на той час висловлюваннями для радянської публіцистики – про спалення сіл і повішання людей Січовими стрільцями, “платного агента австро-німецького імперіалізму” митрополита А. Шептицького і т. д. Показуючи біженство галичан під час відступу австро-угорського війська, В. Осечинський, водночас, надзвичайно схематично розкриває “евакуаційні” дії російської окупаційної адміністрації влітку 1915р.

І. Компанієць і А. Ярошенко досить емоційно описали "антинародні дії українських буржуазних націоналістів" у Галичині на початку війни, однак майже зовсім не висвітлили російську окупаційну політику у краю 1914 – 1915 рр., а надто цілком необгрунтовано звинуватили австро-угорську владу у грабунках, вивезенні обладнання заводів, не згадавши про аналогічні дії російських адміністративних і військових органів [272].

У монографії І. Компанійця [271] показано становище населення західноукраїнських земель, грабіжницьку політику стосовно нього як австро-угорського, так і російського війська, фрагментарно висвітлено окремі бойові події, подано чимало фактів про воєнні знищення галицьких міст і сіл.

Однак характерним для названих робіт є розгляд окупації Галичини російськими військами в російському великодержавному дусі – “визволення і возз’єднання “исконно-руських земель”. У даному випадку автори зовсім не врахували і знехтували міжнародним правовим аспектом стосовно російської окупації галицьких земель.

Тема експансії іноземного капіталу в українську економіку, колонізаційних планів німецьких політичних кіл щодо утворення Української та інших незалежних держав з одного боку як втілення своїх ідей щодо

розвалу Російської імперії, а з другого – утворення “буферних держав” щодо подальшого російського впливу на Захід розкривається у монографіях І. Кулінича [282], і Я. Хонігсмана [363, 364]. Зрозуміло, що відтворюючи суспільно-політичні та економічні процеси періоду напередодні та в роки Великої війни, автори розглядали їх з точки зору тодішніх ідеологічних позицій. Аналізуючи різні меморандуми і плани німецького політикуму, звернені проти Росії, одночасно радянські історики майже не акцентували увагу на російських анексійних планах під час Першої світової війни, хоч аналогічних меморандумів і заяв також було чимало.

Всі праці українських радянських істориків, що стосувалися досліджуваного періоду мали свій окремий радянський стиль і вирізнялися використанням низки штампів (“буржуазно-націоналістичний” і т.п.), емоційною забарвленістю, спрямованістю проти “класових ворогів”.

Підсумком цього періоду в українській історіографії став окремий розділ у 4 томі “Історії Української РСР”. У ньому відображено головні тенденції теми, що розглядаємо – характер війни, зовнішньополітичні аспекти (українські землі в планах воюючих сторін, виключно австро-угорських і німецьких, російську сторону автор оминув), ставлення політичних партій до війни (антивоєнні виступи тільки соціалістичних партій різних країн і критика українських соціал-демократів), дано короткий перебіг воєнних дій у 1914 – 1915 рр. й окремо у 1916 р., подано розвиток економіки, робітничого й селянського рухів, ідеалізовано “народні маси”, старанно уникнуто розгляд національного питання [372].

Науковці та громадсько-політичні діячі української діаспори спеціально не вивчали досліджувану нами проблематику, хоч у працях з історії визвольних змагань 1914 – 1915 рр., подано загальну оцінку тогочасних воєнних подій, зокрема щодо українського питання під час Першої світової війни, діяльності українських політичних організацій, а також окремі фрагменти бойових дій та матеріальних руйнувань на східно-галицькому

терені, дій російської окупаційної влади у галицькому краї, її прагнення інкорпорувати Галичину в загальноросійську економіку та суспільство. Серед них праці В. Вериги, Т. Гунчака, Р. Млиновецького, В. Мороза, І. Нагаєвського, О. Субтельного та ін. [217, 236, 312, 313, 314, 350, 214, 248].

Серед діаспорних видань особливе місце займають історико-мемуарні збірники [167, 168, 169, 171, 174, 183, 189, 193, 196, 199, 242] присвячені окремим регіонам західноукраїнських земель. Вони містять значний фактологічний матеріал про воєнні події, знищення та руйнування міст і сіл, діяльність цивільних і військових властей, важке економічне становище.

Сучасна українська історіографія, на відміну від попередніх років, має значні здобутки у розробці даної проблематики. Це праці О. Кураєва [283], В. Передерка [321], І. Патера [319, 320], О. Реєнта [330, 331, 333, 334], О. Сердюка [345], О. Сухого [351], Б. Янишина [332] та ін., в яких розкрито здебільшого політичні причини виникнення Першої світової війни, її економічне підґрунтя, показано місце України й роль українського питання на міжнародній арені. У працях М. Литвина і К. Науменка [293, 295], показано роль Українських січових стрільців у вирішенні долі багатьох битв між австро-угорською і російською арміями. Їхня праця, присвячена генералітету України, ще раз засвідчила значний внесок українського офіцерства у розвиток воєнного мистецтва в роки Першої світової війни [294]. Є також ціла низка досліджень [201, 220, 234], що стосуються нашої проблематики. Однак мусимо ствердити, що всі вони замовчують інформацію про воєнні дії та руйнування на території Галичини від серпня 1914 до червня 1915 років. Тільки в окремих моментах зосереджують свою увагу на тих чи інших воєнних подіях для підсилення власних тез.

Зазначимо, що за період незалежності України захищено близькі до нашої теми кандидатські дисертації О. Мазура [305], Б. Кривошини [276], І. Кучери [284], І. Бернадського [207], І. Береста [206]. У згаданих дисертаціях здебільшого наголошено на політиці російської окупаційної

влади у Галичині в перший час свого перебування у краю, зроблено акценти на впровадженні православ'я, мовній політиці, вивезенні місцевого населення тощо. Однак в деяких з них відсутній конкретно-історичний матеріал стосовно аналізу окремих фактичних даних.

Серед сучасних публікацій відзначимо праці В. Волковинського [223, 224] та В. Заполовського [252]. Власне у тих працях розкрито, щоправда фрагментарно, бойові дії у перший період Великої світової війни, вказано, що під час Галицької битви російські війська просунулися вглиб Габсбурзької імперії на 280–300 км. і захопили Галичину, висвітлено вплив Горлицької битви на хід бойових дій на теренах Східної Галичини та Буковини у травні – червні 1915 р., показано втрати обох воюючих сторін. Проте автори надто фрагментарно висвітлюють інший бік вступу російських військ до Галичини і сприйняття тих подій місцевим населенням. Наводять приклади “масового-переслідування уніатів”.

Відзначимо, що у роботах згаданих авторів більш детально описано бойові дії, зокрема битви російської армії проти австро-угорської, а не навпаки. Вважаємо, що праці цих вчених внесли вагомий вклад у вивчення досліджуваної теми.

Відомості про бойові дії та воєнні знищення в окремих населених пунктах наведено у багатотомному виданні “Історія міст і сіл Української РСР”, зокрема Івано-Франківської [258], Львівської [259], Тернопільської [260] областей. Проте конкретних даних стосовно нашого дослідження немає. Автори подеколи обмежилися лише загальними висловлюваннями й фактами про воєнні битви на території Східної Галичини, не подаючи оцінки битвам, але при цьому вказали на негативну роль дій УСС-ів на боці австро-угорської армії.

Важливим внеском в українську історіографію стали матеріали міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій з актуальних питань Першої світової війни [222, 323, 324]. Доповіді та виступи

засвідчили об'єктивне і збалансоване висвітлення як нових, не досліджених ще питань, так і поглиблене вивчення конкретних проблем [208, 231, 333, 355, 356].

Загалом українські історики дуже мало приділяли увагу вивченню бойових дій під час різноманітних воєнних кампаній, що відбулися на українських землях, зокрема в Галичині. Головна заслуга у дослідженні належить німецьким, австрійським, російським і польським історикам, які сформували відповідні військово-історичні школи.

Низка праць присвячена опису війни в цілому та окремих її кампаній. Серед них перш за все необхідно відзначити праці А. Зайончковського [249], А. Коленковського [269], Н. Таленського [352], Г. Вержховського, В. Ляхова [216] та інших.

На значний інтерес заслуговують праці відомого російського дослідника А. Зайончковського [250], в яких проаналізовано плани війни, збройні сили, коротко висвітлено хід воєнних дій на всіх фронтах. Проте джерелознавча база надто обмежена, використано лише опубліковані вітчизняні і зарубіжні матеріали. Воєнні події досліджуються відмежовано від суспільно-політичних і економічних умов.

Наприкінці 30-х рр. праця А. Зайончковського була випущена новим виправленим виданням у трьох томах [251], два з яких містять текстовий матеріал, а третій – схеми, що значно покращило її. Це був найбільш повний опис Першої світової війни в радянській історіографії. Проте автор показав узагальнені дані щодо битв між австро-угорським і російським військом, цілком зігнорувавши участь українців. Не вдаючись до конкретного аналізу згаданої праці, відзначимо, що автор, головним чином, зосередив свою увагу на діях російської армії. Зрештою, це не дивно, адже книга опублікована у сталінські часи, коли потрібно було “возвеличение”.

Серед загальних праць з історії військового мистецтва видне місце займають праці О. Строкова [347]. Автор досить детально розглянув питання

походження війни, хід воєнних дій на різних фронтах. Значна частина праці, чотири з п'яти розділів, присвячені військовому мистецтву у Першій світовій війні.

У своїй наступній праці [348] О. Строков розкрив закономірності побудови збройних сил і розвитку військового мистецтва на досвіді Першої світової війни, проаналізував стан військово-теоретичної думки перед війною, бойову підготовку армій, театри воєнних дій, стратегічні плани і початковий період війни. Окремі розділи присвячено кампаніям на Західному і Східному фронтах в 1914–1918 рр. Позитивним моментом щодо нашого дослідження є опис наступу російської армії на Східноєвропейському фронті та поразки австрійських військ у Галичині в 1914 р.

У вищезгаданих працях показано окремі епізоди бойових дій, але не дано об'єктивної оцінки подіям цього часу. Власне і фундаментальна праця “История первой мировой войны” [256] не дає відповіді на різні питання, зокрема щодо бойових дій у Карпатах весною 1915 року.

А. Керсновский в “Истории русской армии” [267] присвятив окремий розділ Першій світовій війні. У ньому описано всі дії 8-ї російської армії, відображено загарбницьку політику російського уряду. Підкреслено, що думка про вторгнення в Угорщину через Карпати зародилася у штабі Південно-Західного фронту у грудні 1914 року [267, с. 263]. Книга А. Керсновского містить великий фактичний матеріал і є надзвичайно важливою для подальших роздумів дослідників.

Із сучасних російських досліджень виокремимо монографію А. Бахтуриної [204]. Робота є близькою до періоду нашого дослідження, висвітлює політику Російської імперії у Галичині 1915 – 1917 рр., зокрема відступ російських військ весною-літом 1915 року, проблему біженців, “виселенців”, заручників. Однак автор наголошує подеколи на нібито вимушених спробах впровадження окремих дій російської адміністрації, зокрема у сфері судочинства та конфесійних відносин. Ми не повністю

погоджуємося щодо оцінки діяльності окремих представників тодішньої місцевої влади, її дій в освітньо-конфесійному полі.

Бойові дії початкового періоду війни подано у книзі В. Шамбарова “За Веру, Царя и Отечество” [369]. Очевидно, що автор всі тогочасні події подає з великодержавного російського бачення. Робота В. Шамбарова спрямована на возвеличення тодішньої політики російського самодержавства й успіхів російської армії, применшуючи її поразки, зовсім нехтуючи участю українців у бойових діях по обидва боки воюючих сторін, тобто австро-угорської й російської армій.

Із зарубіжньої історіографії виокремимо праці австрійських [378, 379, 380, 382], німецьких [381, 387, 414] і польських істориків [374, 383, 389, 395, 396, 400, 401, 410, 420, 421, 422]. Однак найбільше нашої проблеми стосується праця Ю. Батора [377]. У ній описано всі битви, що відбувалися на території Східної та Західної Галичини, подано кількісний склад австро-угорської армії, достатньо детально показано її розміщення на території галицького краю, докладно висвітлено окремі тогочасні політичні події. Проте дуже фрагментарно подається, а здебільшого замовчується, інформація про участь у цих битвах українців, їхні дії у цей період війни.

Щодо історичних праць науковців інших країн, відзначимо праці французьких, й американських дослідників [362, 375, 399], в яких дано здебільшого загальну оцінку війни, а стосовно нашої теми показано окремі аспекти бойових дій, а також кількісний склад та озброєння воюючих армій обидвох блоків — Антанти й Троїстого союзу.

Наведений огляд історичної літератури дає підстави дисертанту зробити висновок, що у значній кількості праць, у яких розглянуто бойові дії та руйнування на території Східної Галичини в перший рік Світової війни, необхідним є якісно новий, комплексний підхід до проблеми. Крім того, недостатньо розробленими залишилися такі важливі питання як людські та матеріальні втрати серед мирного населення краю, політика щодо нього

австрійської та російської влади, руйнації у промисловій сфері та занепад сільського господарства, проблеми біженців під час відступу російських військ, становище мешканців регіону в умовах воєнного часу.

Окремі аспекти досліджуваної теми знайшли відображення у виданнях збірників документів. Перші документальні матеріали з дипломатичної історії світової війни побачили світ після повалення царизму в Росії у збірнику “Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел” [105].

У 30-х роках ХХ ст. було видано 10-томний збірник архівних документів “Международные отношения в эпоху империализма”, де представлені документи періоду з січня 1914 р. до 31 березня 1916 р. [100]. В 1935 р. опубліковано скорочене видання цієї серії в одному томі. Позитивним моментом видання є включення багатьох документів, що розкривають не лише дипломатію правлячих кіл Росії, але й питання воєнної стратегії у тісному зв'язку з політикою.

Після Другої світової війни розпочалося видання багатотомного збірника документів “Внешняя политика России в XIX – начале XX в.”, шоста серія якого охоплює період з 1895 р. до 1917 р.

У 30-ті роки вийшла друком низка документальних збірників про бойові операції Першої світової війни на російському фронті. Три з них – “Восточно-Прусская операция” [96], “Галицийская операция 1914 г.” [97], “Горлицкая операция” [99] – стосуються нашої теми. В них розкрито широке коло питань, зокрема воєнні плани сторін, підготовка і проведення операцій, діяльність командування, бойові дії військ.

Джерельною базою даної дисертації є також архівні та друківані матеріали, що знаходяться в архівах і бібліотеках України та Росії. Головний масив документів теми зберігається у Російському державному військово-історичному архіві у м. Москві, Російська Федерація (далі РДВІА). Так, матеріали фонду 2003 – “Штаб Верховного головнокомандувача”. “Ставка”.

Управління генерал-квартирмейстера” – містять накази Верховного головнокомандувача, положення про обов’язки воєнного генерал-губернатора Галичини та його штати, відомості про організацію залізничної служби в регіоні, звіти та переписку генерал-губернаторства щодо управління краєм, а також тимчасове положення щодо управління областями Австро-Угорщини, захоплених за правом війни.

Важливі документи зосереджені у фонді 2067 – „Штаб Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. Управління генерал-квартирмейстера 1914–1918 рр.” Зокрема, тут є накази штабу Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, оперативні дані про бойові дії 8-ї армії, телеграми щодо організації воєнного управління Перемишлем у зв’язку з взяттям його російськими військами, переписка і накази коменданта фортеці Перемишль генерала Г. Кусманека, доповідні записки російського військового відомства царю Миколі II про стан фортеці та міста на момент його захоплення.

Цінні відомості про загальне і військове становище у Галичині є у таких фондах: 2068 – “Канцелярія Головного начальника постачань армій Південно-Західного фронту (1914–1918 рр.)” і 13216 – “Канцелярія штабу. Канцелярія воєнного генерал-губернатора Галичини”. Вони містять інформацію про діяльність російської вищої військової влади у Східній Галичині, її взаємини з цивільною адміністрацією, діяльність коменданта Львова, військово-окружного суду, воєнно-прокурорського нагляду, церковної політики у краю.

У Центральному державному історичному архіві України (далі ЦДА України, м. Київ) зберігаються фонди Канцелярії воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни 1914–1917 рр. (361), Штабу воєнного генерал-губернатора Галичини 1914–1917 рр. (363), Тимчасового жандармського управління воєнного генерал-губернаторства в Галичині 1914–1915 рр. (365). Вони містять документи, що відображають діяльність російської вищої влади у Східній Галичині. Тут

знаходимо інформацію про соціально-економічну політику російської цивільної адміністрації, зокрема про землеволодіння у Галичині, про надання продовольчої допомоги місцевому населенню, заснування банків і кредитних установ, навіть про збір урожаю. Але найголовнішим, на наш погляд, є питання щодо заснування жандармського управління при воєнному генерал-губернаторстві у 1914 – 1915 рр.(Ф. 365, оп. 1, спр. 142).

Це управління, створене для здійснення російськими структурами каральної діяльності, створювало спеціальні жандармські команди, які вивчали ситуацію у зайнятих повітах, проводило арешти, допомагало планувати та здійснювати примусові евакуації цивільного населення у 1915 р.

У фондах цього архіву зберігаються документи про воєнні знищення та грабунки, спричинені бойовими діями на території Східної Галичини, свідчення про поширення різноманітних хвороб, зокрема інфекційних. Зазначимо також, що у Ф. 361 зосереджені документи про реквізиції церковного майна, запровадження православ'я у Галичині, становище єврейського населення, грабежі російських вояків, насильства, переслідування та вбивства, яких зазнали місцеві жителі під час російської окупації у 1914 – 1915 рр.

У дисертації використано також матеріали з Центрального державного історичного архіву у м. Львові (далі ЦДІА України, м. Львів). В них міститься інформація про воєнні знищення у регіоні, зокрема втрати сільського господарства, промисловості, руйнування житлового фонду (Ф.191, Крайовий уряд відбудови). Серед документів – циркуляри про найрізноманітніші реквізиції для воєнних цілей, директиви щодо проведення сільськогосподарських робіт, розпорядження про продовольче постачання австрійської армії.

У названому фонді зберігаються документи про завдані війною збитки у Борщівському, Скалатському, Заліщицькому та інших повітах Тернопільщини. Тут знаходяться звіти про руйнацію будівель багатьох повітів, а також заподіяну шкоду маєткам великих землевласників.

Відзначимо, що значна кількість матеріалів 191 фонду, зокрема повітові звіти, дають нам підстави стверджувати про великі руйнування промисловості Галичини. Це стосується, насамперед, спиртзаводів, житлових і господарських будівель на території Тернопільського, Львівського, Зборівського, Бродівського та інших повітів Галичини.

Крайовий уряд відбудови Галичини був створений у 1915 р. з метою надання субсидій промисловцям, підприємства яких потерпіли під час війни, та державної допомоги власникам для відбудови знищених будинків.

Окремі матеріали щодо втрат сільськогосподарської техніки, стан промисловості, житлові будівлі, що зазнали знищення у результаті бойових дій містяться у фондах Галицького намісництва (Ф. 146).

У ньому виявлено дані про біженців і виселенців, відомості про еміграційну політику австрійських властей, списки осіб східногалицьких земель, які змушені були переселятися до Західної Галичини, а також перелік бажаючих повернутися назад у свій рідний край після завершення бойових дій.

У ЦДІА України у Львові зберігаються фонди установ, що виникли в результаті Першої світової війни.

Комітет для виплати авансів державним службовцям за час перебування російських військ в Галичині 1914 – 1915 рр. [Ф. 318]. Створений у вересні 1914 р. представниками державних установ при підтримці магістрату м. Львова і за домовленістю трьох найбільших банків – Крайового, Промислового та Іпотечного, для виплати допомоги державним службовцям, що перебували у важкому матеріальному становищі. Він містить списки пенсіонерів, вдів, сиріт, що отримали допомогу, та авансові звіти.

Дирекція народних училищ Галичини 1914–1915 рр. [Ф. 768], утворена у 1914 р. військовим генерал-губернатором Г. Бобринським для керівництва шкільними справами . Містить документи про організацію курсів підготовки вчителів російської мови для народних шкіл, фінансування дирекції, постачання підручниками та вчительськими кадрами з Росії, оплату вчителів.

Львівський відділ воєнного управління в справах використання збіжжя. 1915–1921 рр. [Ф. 709]. Центральна установа, створена у зв'язку з війною при Міністерстві внутрішніх справ Австрії, здійснювала облік зернових ресурсів Галичини та контроль за його розподілом і використанням.

Окружне відділення секції опіки Міністерства військових справ м. Львів. 1919–1922 рр. [Ф. 582] містить особові справи пенсіонерів-інвалідів світової війни.

Центральний Телергофський комітет у Львові 1914–1939 рр. [Ф. 147], організований за ініціативою політичних діячів москвофільського напрямку 16 березня 1923 року. Представлено спогади, фотографії, художні твори, списки і картотеки в'язнів Талергофу.

Матеріали Державного архіву Тернопільської області дають нам відомості про нанесення збитків населенню під час бойових дій, подано свідчення про завдану шкоду місту Тернопіль [Ф.200]. Що стосується збитків у повітах Тернопільщини, то дані знаходяться у фонді 370 (Управління начальника Збарзького повіту). Тут міститься звіт начальника Збарзького повіту про загальноекономічний стан регіону під час воєнних дій. Про це свідчить рапорт поліцейського урядника начальнику повіту, що у довірених йому ділянках не функціонують жодні торгівельні установи, окрім бакалійних крамниць. У матеріалах фонду наведено кількість промислових підприємств, які постраждали у роки війни, висвітлено їх річні збитки.

Документи про господарську розруху в час війни, заподіяну шкоду населенню містяться у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Так, у фонді 55 (Богородчанське повітове бюро з відбудови господарства) подано статистичні дані по Богородчанському повіті щодо кількості зруйнованих житлових і господарських будівель. Подібні відомості стосовно Станіславського повіту знаходимо у фонді 52 (Станіславське повітове бюро з відбудови господарства). У справі 1, наприклад, наведено загальну кількість зруйнованих житлових і господарських будинків.

У фондах Державного архіву Львівської області, зокрема Ф. 2 (Магістрат міста Львова) показано руйнування промислових об'єктів, стан шляхів і мостів у зоні бойових дій. Документи архіву подають звіти про діяльність австрійської та російської адміністрації стосовно українського, польського та єврейського населення. Доповідні записки про евакуаційні процеси населення Галичини, пов'язані з бойовими діями на території краю, знаходяться у Ф.907 (Канцелярія Львівського губернатора 1914 – 1917 рр.).

Архівні документи дисертант використовував у співставленні з іншими джерелами (преса, мемуарна література, статистичні матеріали).

Важливим джерелом доповнення архівних матеріалів є тогочасна преса. У роботі використано вітчизняні часописи – “Діло”, “Шляхи”, “Прикарпатская Русь”, “Господарська Часопись”, “Свобода”, “Украинская жизнь”, “Вістник Союзу визволення України”, “Нива”, “Львовское военное слово”, російські видання – “Речь”, “Русский голос”, а також польські – “Rzeczpospolita” та “Gazeta Lwowska”. На сторінках цих видань, окрім загальної характеристики становища Галичини, опубліковані матеріали про бойові дії, розпорядження і накази російської влади, воєнні знищення у краю, порушені питання про виселенців та біженців.

Створений з початком війни у Львові Союз визволення України з жовтня 1914 року почав видавати у Відні регулярний щотижневик “Вістник Союзу визволення України”. Його дописувачами були відомі поети, письменники, літературознавці, історики, громадські і політичні діячі: М. Возняк, Б. Лепкий, П. Карманський, В. Винниченко, В. Дорошенко, С. Томашівський, В. Темницький, М. Лозинський, О. Назарук, І. Крип'якевич, В. Сімович, Є. Левицький, М. Ганкевич та інші.

У дослідженні дисертант використав мемуарні праці. Серед них виділимо "Мої спомини про недавнє минуле" Д. Дорошенка, опубліковані у Львові в 1923 р. Вони стали основою й вихідним пунктом для багатьох дослідників російської окупаційної політики у Галичині 1914–1917 рр. Автор

ввів у науковий обіг багато важливих фактів, а дані ним характеристики, та зроблені висновки відзначаються ґрунтовністю й базуються на аналізі джерельної бази. Відзначимо, що Д. Дорошенко неоднозначно оцінював діяльність Г. Бобринського на посаді генерал-губернатора, однак підкреслював його “особисто порядною людиною”, яка все ж не могла надати відповідно вірного напрямку російській політиці у Галичині [180].

Відомий дослідник української військової історії Л. Шанковський відзначав: "Мемуари особливо важливі як історичні джерела, що збагачують документальну базу дослідницької праці. Історіографічне значення деяких воєнно-історичних праць знаходяться поза всяким сумнівом... Мемуари сприяють формуванню наукових поглядів на історичні події, при цьому нерідко стають вони більш дійовим засобом поширення історичних знань, ніж роботи дослідного чи науково-популярного характеру" [370].

Спогади містять унікальні відомості, які не відображені в офіційній літературі. До мемуарних праць про зовнішню політику, причини, початок, хід війни і вплив на них переговорів на міждержавному рівні належать спогади дипломатів та державних діячів Антанти і Троїстого союзу видані після закінчення війни. З російських необхідно виділити праці А. Гірса [179], О. Ізвольського [182], П. Мілюкова [187], А. Поліванова [190], С. Сазонова [192], В. Сухомлинова [194]. Серед зарубіжних – праці посла Англії Дж. Бьюкенена [174], посла Франції М. Палеолога [188], посла Німеччини Ф. Пурталеса [159]. Вони доповнюють загальну картину, відому з джерел, багатьма невідомими документами і фактами.

Серед всіх праць виокремимо роботу французького дипломата М. Палеолога. У своєму щоденнику 3 вересня 1914 р. він відзначив блискучий успіх росіян у Галичині, їх вступ до Львова, просування російської армії на всьому російсько-австрійському фронті. Розуміючи своє дипломатичне завдання, він прагнув утримати Росію як боєздатного союзника Франції у війні проти Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини,

спробувати не допустити у Російській імперії розвитку національно-визвольного руху, зберегти її як велику державу. М. Палеолог, описуючи фрагментарно хід бойових подій на Південно-Західному фронті, цитує висловлювання російського імператора Миколи II: “Галичина і північна частина Буковини дозволять Росії досягнути своїх природних рубежів – Карпат” [188, с. 128]. Зрозуміло, що симпатії посла були проросійськими, але його книга дає нам певне розуміння ходу бойових дій для висвітлення нашої теми.

Поряд з публікацією документальних матеріалів важливе місце займають спогади представників вищого командування російської, німецької та австрійської армій: О. Брусилова [172], П. Гінденбурга [178], Е. Людендорфа [185], Е. Фалькенгайна [197], польського офіцера австрійської армії А. Красіцького [402], солдата російської армії М. Галана [177]. Серед них слід виділити працю “Мои воспоминания” О. Брусилова, командувача 8-ї армії в 1914 – 1915 рр. і головнокомандувача Південно-Західним фронтом в 1916 р. Автор розкрив важливі питання, пов’язані з підготовкою і проведенням бойових операцій, дав характеристику військових начальників, описав взяття російськими військами Миколаєва, Галича, Львова, фортеці Перемишль, приїзд царя Миколи II на фронт, діяльність російської адміністрації в Галичині, арешт та вислання митрополита УГКЦ А. Шептицького.

З початком світової війни офіційна російська історіографія поповнилася новими пропагандистськими виданнями про західноукраїнські землі [225, 264], зокрема про Галичину [215, 243, 268, 287]. Попри наведені порівняльні статистичні відомості, в деяких з них [221, 373] про зміни у чисельності населення, його стан і склад за національністю (“русские занимают восточную часть края”), віровизнанням, родом занять, про сільське господарство, промисловість, кооперативні установи та управління краєм, в цих працях домінують “единонеделимые” тенденції “воссоединения”, “освобождения братьев славян”.

Для ознайомлення російської громадськості з новими “надбанням” підготували ряд видань, як загальних про Галичину, так і присвячених Львову [278, 326, 367] в яких обґрунтували приєднання до складу Російської імперії не тільки Галичини, але й Буковини та Угорської Русі (Закарпаття). Всі публікації просякнуті імперським духом. Все населення “ русские”, “русский край”, нова російська область.

Російська окупація Галичини особливо досліджувалася у перші роки після повернення краю під австрійську владу [376, 394, 403, 405, 406, 412, 415, 417]. 293 дні російської окупації Львова залишили низку публікацій польських авторів С. Росовського [415], Б. Януша [397, 398]. Цим працям властиві строга документалістика і науковий стиль. Цікаві спогади залишив один із заручників вивезених зі Львова при відступі російського війська, відомий польський історик Ю. Холодецький [385]. Його наступні праці написані з певної історичної дистанції в 1930 р. [384, 386] висвітлюють політику окупаційних властей, арешти, вивезення заручників. Очевидно, що дані праці носять тенденційний характер, певний суб’єктивний підхід до подій того часу, адже постійно перевірялися австрійською цензурою.

Тема російської окупації Галичини у радянський період в Україні практично не розглядалася у мемуарній літературі, а спогади учасників Першої світової війни не публікувалися. За часи незалежності Української держави вийшли у світ спогади генерала М. Тарнавського [195], перевидано спогади колишнього полоненого Фрайштадського табору в Австрії поета О. Кобця [184], галицького громадсько-політичного діяча І. Макуха [186], перевидано праці Д. Дорошенка, про облогу Перемишля [175], видано працю Й. Гронського про місто Яворів [233].

Цінним джерелом до вивчення подій вересня – грудня 1914 р. є щоденник відомого вченого, громадського діяча Володимира Шухевича, в якому описано побут мешканців Львова, настрої та дії української інтелігенції [40].

Надзвичайно важливі матеріали про бойові дії та побут військовиків наведено у спогадах Українських січових стрільців “За волю України: історичний збірник” [181].

Водночас література цього виду джерел вимагає до себе критичного ставлення. Характерним для спогадів більшості авторів є намагання виправдати себе за допущені помилки, прорахунки і перебільшення власних заслуг.

Підсумовуючи результати дослідження, відзначимо рівень документальної достовірності та історичної цінності опублікованих історичних джерел. Матеріали багатьох архівів, тогочасна література, спогади очевидців подій у поєднанні з сучасною історичною літературою дають змогу дисертанту науково й неупереджено висвітлити інформацію про бойові дії, руйнування та наслідки для населення Галичини у тогочасний період.

РОЗДІЛ 2

БОЙОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ РЕГІОНУ ТА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКИХ
ВЛАСТЕЙ (СЕРПЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1914 р.)

На зламі XIX–XX століть геополітична ситуація в Європі визначалася прагненням великих країн – Німеччини, Франції, Великої Британії, Австро-Угорщини та Росії до нових завоювань, встановлення контролю над стратегічно важливими територіями, економічним зиском народів. Учасники майбутнього конфлікту, навіть частина малих європейських країн, переслідуючи корисливі цілі, готувалися до перегляду кордонів зі своїми сусідами. У Європі створено два потужні військові блоки: Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина й Італія) і Антанта (Франція, Росія та Велика Британія). Європейський мир став крихким і непевним [330, с.4].

Перша світова війна, яка втягнула у свій вир 33 світові держави з військовим потенціалом 53,5 млн. чоловік, почалася швидко і досить несподівано. Безпосереднім приводом до початку воєнного зіткнення стало вбивство 28 червня 1914 р. у м. Сараєво спадкоємця австро-угорського трону ерцгерцога Франца Фердинанда. Правлячі кола Австро-Угорщини, підтримувані Німеччиною, висунули ультиматум до Сербії, вважаючи її головним організатором цього теракту, і, сподіваючись після її розгрому зміцнити своє становище на Балканах. Німеччина, що прагнула переділу світу, вважала сприятливими умови для розв'язання війни. Сербія, підтримувана Росією, відкинула ультиматум. Рівно через місяць, 28 липня, Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. Росія і Австро-Угорщина приступили до проведення загальної мобілізації. Таємно проводили мобілізацію Німеччина та інші європейські держави.

1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, а 3 серпня – Франції. Наступного дня Англія вступила у війну проти Німеччини. 6 серпня Австро-Угорщина оголосила війну Росії. На боці Антанти, крім Сербії, виступили Бельгія і Чорногорія.

Українські землі стали ареною зіткнень інтересів відразу трьох держав – Німеччини, яка прагнула втілити в життя свій план “Drang nach Osten”, Австро-Угорщини та Російської імперії, котрі вбачали в Україні базу продуктів харчування (“Житниця Європи”) та багатий на природні ресурси і сировину регіон [424, Т.1. с.228].

На початку ХХ ст. геополітичні дійсності скеровували значну увагу Німеччини до української справи. Німецькі зовнішньополітичні проекти і плани щодо Східної Європи, зокрема й України, базувалися на пропаганді ідей Середньої Європи, тобто на необмеженому пануванні Німеччини у Центральній Європі, а згодом й світовій гегемонії. Пангерманісти або всенімці (група великих промисловців) наголошували, що Велика Німеччина у 1915 р. розширить свої кордони далеко на схід за рахунок включення до свого складу Прибалтики, російської Польщі, Волині, Поділля, півдня Росії з Кримом [357, с.90].

Пангерманські плани знайшли своє подальше обґрунтування у брошурі анонімого автора “Велика Німеччина і Середина Європа у 1950 р.”. У ній викладено програму економічного, політичного і військового устрою серединноєвропейського об’єднання, тобто створення Великонімецької конфедерації, до складу якої також входили б Голландія, Бельгія, Швейцарія, Австрійська імперія. Пропонувалося також відділити від Австрії Галичину і Буковину для створення основ Польського і Русинського (Українського) королівств з доповненням останнього Бессарабією і Валахією. Русинська держава мала б перебувати під контролем Габсбургів за допомогою особистого союзу. В майбутньому планували переселити до Русинського королівства євреїв і слов’ян з Німецької імперії [357, с.91].

Відомий німецький журналіст Пауль Рорбах з певними заувагами відстоював звільнення неросійських народів від залежності царської Росії, заявляючи: “Хто володіє Києвом, той може підкорити Росію”. Незалежна Україна, на його думку, повинна була стати головним буфером у Східній

Європі проти можливих намагань Росії поширити свої володіння на захід. П. Рорбах не вірив у довготривалість мирних відносин з Росією, яка у своїх геополітичних стремліннях рано чи пізно поверне вістря своєї політики у західному напрямі. Значить, наголошував він, для досягнення своїх планів “серединної Європи” Німеччина мусить забезпечити собі тили зі Сходу [414, s. 791-795].

Міжнародна ситуація, яка складалася на початку ХХ ст., плани Німеччини щодо Близького Сходу, Австро-Угорщини стосовно Балкан, а також відтіснення Росії від австро-угорських кордонів і від побережжя Балтійського і Чорного морів, створення охоронного валу перед панславістичною пропагандою, усунення небезпеки російської інтервенції на Балканах і в Туреччині, неминуче вели до воєнного конфлікту між військово-політичними блоками в Європі. Тому створення буферних держав із західних частин Російської імперії, в тому числі й України, набирало особливого значення.

На засіданні Пангерманського союзу 28 серпня 1914 р. підкреслювалося, що розчленування Росії повинно привести до зайняття її великих територій – Польщі, Литви, Білорусі, Прибалтійських губерній, України з метою їх німецької колонізації [282, с.55].

9 вересня 1914 р. рейхсканцлер Німеччини Т. Бетман-Гольвег наголосив, що головне завдання війни полягає у розгромі Росії і Франції та виключення їх з числа великих держав. Військові успіхи мали забезпечити умови для територіальних анексій на користь Німеччини і створення на Сході і Заході васальних держав [371, с.25]. В цьому контексті Україна розглядалася як важливий чинник, який би сприяв реалізації німецьких експансіоністських планів. Питання про необхідність завоювання України посилено обговорювалося і в періодичних виданнях. З перших місяців війни проблема відторгнення України від Російської імперії зайняла чільне місце у німецькій і австро-угорській пресі [220, с. 42-43].

Австро-Угорщина в українській політиці також виявляла особливу дієвість, оскільки до її складу входили українські землі. Українофільство стало домінуючою течією громадського життя галицьких українців, а Східна Галичина перетворилася в “Український П’ємонт” і стала важливим чинником формування модерної української ідентичності, що поступово завойовувала обидва береги Збруча [218, с.34].

Урядові чинники Австро-Угорщини, оцінюючи тогочасну ситуацію в південно-західній частині Російської імперії, прагнули за допомогою галицьких українців “схилити рутенів (наддніпрянських українців) до “австрійської ідеї”. Австрійські політики вважали, що в Наддніпрянщині “утворилася група прихильників так званої “австрійської орієнтації” на чолі з Кониським” [283, с.14]. Окремі з них сподівалися у перспективі за сприятливої міжнародної кон’юнктури приєднати частину Наддніпрянської України до Габсбурзької монархії. Вона, зокрема претендувала на Волинь і Поділля, водночас не відмовляючись від панування в Східній Галичині, Закарпатті та Північній Буковині [201, с.18].

Напередодні війни між Росією і Австро-Угорщиною точилася боротьба за гегемонію у слов’янському світі. У зв’язку з цим загострилася напруженість навколо української проблеми. Посол М. Василько у 1909 р. двічі піднімав в австрійському парламенті питання щодо “русофільських підступів” у Галичині та Буковині. Відзначимо, що цісар Франц Йосиф публічно підтримав лідера буковинських українців [380, с.41].

12 грудня 1909 р. міністр внутрішніх справ Австро-Угорщини Г. Герділь звернувся з вимогою до Галицького намісника розслідувати факти підтримки крайовою адміністрацією русофільської пропаганди. Це дало привід намісникові М. Бобжинському заявити у Галицькому сеймі, що “розвиток руської національності в нашому краї може відбутися тільки на підставі народної руської мови та її окремого національного почуття, тому адміністрація держави не може толерувати штучно імпортованих з Росії течій” [442, с.165].

Відповідно до розпорядження Мінстерства внутрішніх справ Австро-Угорщини 31 грудня 1913 р. розпущено “Общество имени М. Качковского” та “Русские дружины”, а 2 березня 1914 р. видано дозвіл на запровадження надзвичайного стану у Галичині, у даному випадку йшлося про фактичне припинення русофільської пропаганди [360, с.179].

Лідер галицьких українців, посол К. Левицький, виступаючи 8 травня 1914 р. у віденському парламенті, наголошував: “Росія вже на нашій східній границі, пропаганда православ’я це підготовка російської національної ідеї як стадії до відізвання Галичини і Буковини від Австрії” [291, с.736].

Австрійські урядові чинники на початку 1914 р., зокрема після польсько-української угоди, все більше приділяли увагу українській проблемі всередині держави. Вони усвідомлювали, що успіх у тривалому суперництві з Росією у зовнішній політиці значною мірою залежатиме від галицьких українців. Це підтверджував австро-угорський консул у Варшаві, барон Л. Андріан, який підготував для уряду спеціальний меморандум – “Значення української проблеми Галичини для зовнішньої політики загалом”. У ньому він підкреслював: “За значенням для нашої зовнішньої політики і для монархії український народ обіймає перше місце. Від нашого ставлення до нього залежатиме майбутній перебіг історії Австро-Угорщини” [391, s.56-71].

Зрозуміло, що український національний рух у Галичині став небезпечним для Російської імперії. Практично все російське суспільство – від шовіністів до лібералів, вбачало у ньому загрозу цілісності Росії. З наближенням війни український чинник набирав все більшого значення.

На початку ХХ ст. Росія у своїй політиці щодо українських земель керувалася, насамперед, принципом імперського централізму та викорінення будь-яких проявів національного сепаратизму. Російський уряд дуже лякав розвиток українського руху в Галичині. Атракційність Галичини з її українськими школами, політичними партіями, національним представництвом у сеймі та парламенті, як приклад добре організаційно вивершеного

українського політичного руху, стала для Наддніпрянщини безсумнівним фактом.

Щодо проблем, які можуть виникнути перед Російською імперією у зв'язку з подальшим розвитком українського руху, граф В. Бобринський писав: “Якщо “русский” дух буде цілком зломлено, і Східна Галичина, і Буковина будуть повністю українізовані, то тоді сила ворожого натиску буде спрямована на нашу Малоросію, і українська пропаганда в нас значно посилиться. Тому ясно, що захист “русскої” справи на Дністрі і Сяні стане його захистом на Дніпрі і, працюючи в Галичині, ми працюємо для нашої національної самооборони, незалежно від питання державного возз'єднання з нами Червоної Русі” [204, с.41-42].

Цілком зрозуміло, що український рух у Наддніпрянщині пробудило галицьке українство, тому для Росії, як держави, Галичина стала вогнищем ворожого сепаратизму. “Росія скоро зрозуміла, – відзначав польський дослідник українського питання Л. Васілевський, – що як добре Галичина не буде влучена в російську державу та як довго не буде піддана одностайному режимові з Наддніпрянською Україною, так довго Росія не позбудеться українського руху в своїх кордонах” [419, s.98].

Тому для поборення українського руху в Галичині напередодні війни російські урядові та політичні чинники морально і, головне, матеріально підтримували москвофільство, в основу якого лягла всеросійська національна ідея. Через москвофільські організації російський уряд мав можливість проводити не тільки антиукраїнську пропаганду серед галицьких українців, перетягуючи їх на свою сторону, але й антидержавну – з метою приєднання до Росії всіх українських етнографічних земель, що входили до складу Австро-Угорської монархії.

У російському суспільстві все більше утверджувалася думка про важливе значення Галичини для внутрішньої і, особливо, зовнішньої політики Росії. Зазначалося, що Галичина “справжня “русская”

прикарпатська фортеця, прикордонна твердиня, сторожовий полк Росії, який розчищає попереду ґрунт і закриває тил у нашому дусі для виконання великих завдань, на кінець – сильна опора православ'я” [235, с.33].

Напередодні війни в російській Думі й поза нею від російських політиків все сильніше лунали слова про “українську небезпеку” для Росії в Австрії та погрози в сторону останньої за так звану допомогу українському рухові. Згодом міністр закордонних справ Росії С. Сазонов, говорячи про причини війни, однією з головних назвав “українську ідею” [354, с.37].

Відомий ідеолог російського шовінізму П. Струве ще точніше висловився щодо українського національного руху. “Перш за все, – відзначав він, – Росія повинна воз’єднати і об’єднати з імперією всі частини “русского” народу. Звідси випливає історична неминучість приєднання до імперії “русской” Галичини. Таке приєднання неминуче, як це, на жаль, цілком ясно виявилось саме у зв’язку з цією війною, і для внутрішнього оздоровлення Росії, тому що австрійське буття малоросійського племені породило і живило у нас потворне так зване “українське питання” [349, с.178].

У Першу світову війну Росія вступила під гаслом “звільнення поневоленого слов’янства”. Водночас російський уряд прагнув реалізувати свою довоєнну стратегічну мету, перш за все розширити кордони імперії за рахунок Галичини, Буковини і Закарпаття. “Таке єдине територіальне приєднання, – відзначав П. Мілюков, – яке малося на увазі на самому початку війни і яке безпосередньо впливало з загальних основ визволення і об’єднання народностей, вважалося “завершенням справи великого князя Івана Калити”, тобто об’єднання руських народностей в їх етнографічних межах” [311, с.50]. З другого боку, загарбавши західноукраїнські землі, царський уряд прагнув раз і назавжди покінчити з “мазепинством”, вирішити українське питання в столипінському дусі [358, с.275], тобто заборонити всі “інородницькі” громадські й культурницькі організації “безвідносно до тих цілей, які вони перед собою ставлять”; проводити правове обмеження

релігійних структур, які не входили до складу пануючої Російської православної церкви, обмежити права і свободи за національною та конфесійною ознакою, здійснювати державний антисемітизм (смуга осілості, відсоткова норма, не кажучи вже про толерантне ставлення влади до єврейських погромів, заборона публічно використовувати українську мову, жорстка русифікація і, таким чином, побороти будь-що український сепаратистський рух.

Зрозуміло, що напередодні війни українське питання стало надзвичайно важливим не тільки для царського уряду, але й для загалу російського суспільства. Для них тепер небайдужим було майбутнє українського народу, власне, як відбуватиметься дальший його розвиток, чи він здобуде незалежність, чи зіллється з російським. “Тут “зарита собака” всієї анти-української політики царизму і великоруського суспільства, – зазначав австрійський соціал-демократ О. Бауер, – звідси також однаковість обидвох (за незначними виключеннями) у поглядах на воєнні цілі стосовно австрійської України. Більмом в очах Росії вона стала з того моменту, коли завирувало тут животворне джерело української національної ідеї, коли іскри національної свідомості стали перекидатися через російський кордон, за Збруч, в міста і села російської України” [288, с.36-37].

“Тому й кинулася Росія відразу на Галичину, – підкреслював німецький вчений Аксель Шмідт у статті “Кінцева ціль Росії”, – щоб, здобувши український П’ємонт, задушити в зародку українське відродження” [128, с.538].

Українські землі мали для обидвох воєнно-політичних блоків не тільки геополітичне, але й економічне значення. Західноукраїнські землі, які знаходилися майже в центрі Європи, завжди приваблювали іноземців. У 1914 р. майже третя четвертина загального видобутку нафти у Дрогобицько-Бориславському басейні зосереджувалася в руках німецьких монополій: “Petroleumaktiengesellschaft”, “Galizische Karpaten”, “Deutsche Erdöl”, та ін. [282, с.198].

Перед війною англійські фірми контролювали видобуток у 360 тис. тонн нафти, а їхні капітали сягали до 95 млн. австрійських корон [363, с.60]. Намагалися зміцнити у Галичині потужність свого капіталу й французи, яким належало в 1914 р. 11 підприємств з акціонерними вкладами 40 млн. корон. У передвоєнні роки нафтовидобуток у Галичині та Закарпатті майже повністю контролювали австро-німецькі, англійські і французькі підприємства. За офіційними даними прибутки нафтопромисловців зросли з 16,6 млн. корон у 1909 р. до 47,7 млн. корон у 1914 р. [363, с.61]. Таким чином, українські землі не хотів втрачати ні один з воєнних блоків, прагнучи випередити один одного у боротьбі за повне панування над ними.

Плани війни головних її учасників передбачали короткочасність бойових дій. За рівнем підготовки і технічної оснащеності найкращою була німецька армія, яка після мобілізації нараховувала приблизно 2,5 млн. багнетів і шабель [369 с.109]. Німеччина планувала з початком війни сформувати 81 регулярну і резервну дивізії. Стратегічний план, розроблений генералом А. фон Шліффеном, пристосований його наступником генералом Г. фон Мольтке до вимог тодішнього моменту, передбачав через декілька тижнів розбити французьку армію і на 39-й день мобілізації ввійти у Париж.

Дискредитована поразкою в російсько-японській війні 1904 – 1905 рр. Росія мало турбувала Німеччину, яка розраховувала легко здолати її вже після того, як буде покінчено з Францією [362, с.92-94]. План був такий: німецькі дивізії швидко перекидалися на схід проти росіян, завдаються зустрічні удари – німців з півночі, австрійців з півдня від Кракова. Союзники зустрічаються в районі Варшави, оточуючи росіян у Польщі, і влаштовують їм “Канни” [369, с.111]. Ще в 1913 р. Х. Мольтке (молодший) писав: “Ми повинні відкинути всі банальності про відповідальність агресора. Тільки успіх виправдовує війну”. Верховним головнокомандувачем німецької армії був кайзер Вільгельм II, а фактичне керівництво здійснював начальник штабу генерал-полковник Х. Мольтке.

Військова структура австро-угорської армії наближалася до німецької. В 1914 р. вона складалася з 49 піхотних та 11 кавалерійських дивізій, а також 39 егерських батальйонів загальною чисельністю війська – 1568 тис. чоловік. Це була багатонаціональна армія, до складу якої входили представники 11 народностей. Спочатку вони служили в змішаних полках, напередодні війни військові з'єднання формувалися за національним принципом. Із 102-ох австро-угорських полків, 48 були сформовані зі слов'ян, в тому числі 9 – з українців [223, с.53]. На 100 чоловік в середньому припадало 47 слов'ян, 29 австрійців, які розмовляли німецькою мовою, 18 угорців, 5 румунів і 1 італієць [362 с.104].

Верховним головнокомандувачем, по-суті номінальним, через солідний вік цісаря Франца Йосифа (84 роки), став ерцгерцог Фрідріх, а фактичним був начальник генштабу генерал Франц Конрад фон Гетцендорф. Плани австрійців були певним варіантом плану А. Шліффена, але менших масштабів.

Австро-угорський план війни передбачав два етапи: розгромити маленьку сербську армію, а потім перекинути війська в Галичину і провести генеральну битву – головний удар завдати між Віслою і Західним Бугом назустріч німцям, які мали до того часу підтягти війська, розгромивши Францію [369, с.115]. Однак цей план став відомим росіянам і австро-угорське командування змінило розгортання військ, обмеживши їх фронт на лінії рік Сян і Дністер.

Збройні сили російської імперії нараховували 3800 тис. солдатів (після мобілізації – 5338 тис.) та офіцерів, які були розподілені у 91-й піхотній та 31 кавалерійській дивізіях (1746 батальйонів і 1182 ескадрони), 5294 гармати [250, с.156]. На озброєнні російської армії були потужні артилерійські системи – 122 мм польова гармата, 152 мм важка гаубиця, 76 мм швидкострільна гармата, а також 190 літаків, 823 легкі та 127 вантажних автомобілів [245, с.753-754]. Для порівняння австро-угорська армія мала 2712 гармат, 55 літаків, 50 легкових і 600 вантажних автомашин [256, Т.1. с.230].

Російський план передбачав два варіанти дій: 1) варіант “А” – якщо перший удар німців буде спрямований на Францію; 2) варіант “Г” – на Росію. Згідно першого варіанту, який і почав здійснюватися, головне угруповання з 4-х армій (52% всіх сил) зосереджувалося проти Австро-Угорщини. Зустрічними ударами з Польщі та України вони повинні були розгромити ворожі війська в Галичині і розвивати наступ на Відень і Будапешт. Проти Німеччини діяли 2 армії (33% сил). Їх мета – зустрічними ударами зі сходу, з Литви, і з півдня, з Польщі, розгромити німців у Східній Пруссії і створити загрозу центральним районам Німеччини, відтягнувши, таким чином, на себе війська з Франції. Крім Північно-Західного і Південно-Західного фронтів, розгортались 2 окремі армії (15% сил) – 6-та для прикриття Петрограду і побережжя Балтики, і 7-ма – для захисту румунського кордону і берегів Чорного моря [369, с.126].

Верховним головнокомандувачем цар Микола II призначив великого князя Миколу Миколайовича, начальником генерального штабу – генерала М. Янушкевича, а на посаду генерал-квартирмейстра, що відповідав за всю оперативну роботу – генерала Ю. Данілова.

Загальне співвідношення сил до початку війни становило: Антанта – 6,2 млн солдатів і офіцерів і 13 тис. гармат; Центральні держави – відповідно 4,4 млн і 15 тис. На Західному фронті французьким, англійським і бельгійським частинам численністю 1,6 млн чоловік при 4640 гармат протистояли частини німецької армії – 1,6 млн чоловік з 5 тис. гармат. На Східному фронті австро-угорські та німецькі війська нараховували більше 1 млн. чоловік і 2700 гармат, російські – 850 тис. чоловік і 3200 гармат [369, с.128].

З вибухом війни Російська та Австро-Угорська імперії розпочали широку кампанію мобілізаційних заходів. Росія ще 29 липня 1914 р. провела мобілізацію у прикордонних з Австро-Угорщиною військових округах, а 30 липня оголосила загальну мобілізацію. Внаслідок цього до російського війська призвано близько 70 тис. чоловік Західної Волині: українців, росіян, поляків, чехів [206, с.6].

Австро-угорський уряд розпочав мобілізацію на початку серпня 1914 р. Значна кількість галичан (українці, поляки, євреї – понад 100 тис. осіб) була скерована до військових частин на Балканський фронт [423, с.400].

Загалом величезна кількість українців (у російській армії нараховувалося 3,5 млн українських вояків, а в австрійській – 250 тис.) боролися і вмирали за імперії, що не лише ігнорували їхні національні інтереси, але й активно намагалися знищити їхній національний рух. Проте, найгіршим було те, що українців – як учасників боїв з обидвох сторін – змушували вбивати один одного [350, с.296].

На початку війни в Австрії, Росії й, зрештою, в інших країнах, серед представників різних прошарків населення панував піднесений дух – “дух 1914 року”. До армій масово зголошувалися добровольці, що подеколи навіть не могли оцінити реальну ситуацію, проте їм не бракувало патріотизму та віри у свою перемогу.

З початком бойових дій на галицьких землях вже 11 серпня 1914 р. за підтримкою російських урядових кіл у Києві був заснований “Карпато-Русский Освободительный комитет”, головою якого обрано літературознавця Ю. Яворського, секретарем – редактора “Прикарпатской Руси” С. Лубенського, а членами – діячів “Народного Совета Галицкой Руси” М. Глушкевича, Ю. Сьокала, М. Сохоцького. Комітет мав наступні завдання: 1) “Оповідати російську суспільність і визвольну російську армію про історичні переживання і теперішнє політичне становище “російського Прикарпаття”; 2) Опікуватися воєнними втікачами і полоненими “російськими” галичанами” [325, с.7]. Для виконання цих завдань головну роль мав відігравати періодичний орган – “Прикарпатская Русь”, видання різноманітних летючок, а також влаштування публічних зборів і виступів.

Того ж дня комітет видав декількатисячним накладом відозву “Многостраждальный Русский Народ Галицкой Руси” для поширення серед цивільного населення і військових. Відозва закликала галичан вітати

російську армію, а українських вояків австро-угорської армії переходити на сторону російського війська [346, с.10]. Після зайняття Львова російськими військами Комітет передав свої повноваження “Русскому Народному Совету” на чолі з В. Дудикевичем.

За допомогою комітету при військово-цензурному відділенні штабу головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту була підготована брошура “Современная Галичина”. У ній подано відомості про етнографічне, культурне становище краю, політичні партії і політичних лідерів, їх ставлення до Росії. Український рух представлено як інтригу інтелігенції, яка не відігравала особливої політичної ролі, названо його штучним, який можна легко подолати.

В брошурі окремо виділено ставлення до українофілів. Зокрема відзначалося, що до селян з українського табору, поки вони активно не виступатимуть проти нової влади, потрібно ставитися прихильно, адже вони, обмануті інтелігенцією, не можуть зорієнтуватися у певних обставинах, бо не знають “великоруської і малоруської історичної та побутової правди”. Стосовно інтелігенції, то слід зайняти очікувальну позицію і діяти в залежності від її поведінки та усвідомлення реального становища, що дасть можливість “забути давнє і нам не прийдеться застосовувати суворих законів воєнного часу” [346, с.12].

Вказана брошура призначалася для ознайомлення офіцерів російської армії з політичною ситуацією в Галичині. Слід зазначити, що “Современная Галичина” по суті розкривала все москвофільство, називаючи всіх членів москвофільських організацій, на підтримку яких могли розраховувати росіяни. На основі тієї брошури австро-угорська контррозвідка виготовила окрему карту Галичини і Буковини, на якій окремо зазначено всі місцевості, де жили найвизначніші москвофільські діячі та їх прізвища, а також подано назви всіх найважливіших передвоєнних москвофільських часописів Галичини і Буковини [202, с.52]. Брошура, потрапивши до рук австрійської

розвідки, дала підставу австрійським властям провести у краю низку арештів українців різних політичних напрямів [101, с.61].

Австрійська військова влада зробила нагінку запідозрених у москвофільстві, яку згодом назвали “українська зрада” з подання галицького намісника Вітольда Коритовського. Галицьке намісництво 8 серпня, а Начальне (або Верховне) командування 15 серпня 1914 р. видали у Львові розпорядження про боротьбу з москвофільським рухом із застосуванням засобів екзекуції та помилування. Цивільна та військова влада здійснювала і превентивні арешти політично неблагонадійних. Вже 20 серпня 1914 р. у Львові заарештовано 1200 осіб. 4 вересня 1914 р. до Талергофа привезли 1600 мешканців Львова і 700 осіб зі станіславської тюрми [162]. Страшна нагінка на галицьке громадянство без огляду на партійну чи конфесійну приналежність була втіленням польської політики в краю супроти українців.

Зазначимо, що тільки в Талергофі більшість інтернованих складали українці – близько 7 тисяч зі Східної Галичини і понад тисячу осіб з інших країв [132, с.31-32].

Уже 2 серпня 1914 р. українські політичні партії Галичини об’єдналися у Головну Українську Раду, яка у своїй відозві закликала український народ “стати однодушно проти царської імперії..., на руїнах якої зійде сонце вільної України”. 6 серпня створено Бойову Управу, яка звернулася до австрійського уряду з проханням сформувати Легіон Українських січових стрільців. Невдовзі згоду було отримано, але командування австро-угорської армії, як і уряд, без ентузіазму поставилося до цієї ініціативи. На прохання Бойової Управи виділити для Легіону УСС сто старшин львівське військово командування надіслало лише 16, які перебували у запасі – Сеня Горука, Гриця та Івана Коссаків, Михайла Волошина, Степана Шухевича, Василя Дідушка, Теодора Рожанковського, Осипа Семенюка, Михайла Галущинського, підстаршин Дмитра Вітовського, Євгена Бородієвича, Дмитра Катамая та інших [244, с.27]. Всього до УСС зголосилося 28 тис.

юнаків, яких вистачило б для формування двох повноцінних піхотних дивізій, але уряд обмежив чисельність Легіону до 2,5 тис. чоловік [262, с.231]. Січові стрільці, переважно студенти або молоді люди з вищою освітою, згідно плану українських політиків повинні були стати основою майбутньої української армії [328, с.50].

Польські політичні кола Галичини також виступили з ідеєю створення національних військових формувань. Командування австро-угорської армії дало згоду на створення двох польських легіонів по 8,5 тис. чоловік у кожному. Легіони підпорядковувалися австро-угорському командуванню й повинні були скласти присягу на вірність Габсбургів. Східний легіон під впливом партії націонал-демократів (ендеків) відмовився присягати австрійцям і був розформований. Західний легіон діяв на австро-російському фронті в районі Кракова. За рік бойових дій з легіону утворилися три бригади, в яких нараховувалося 25 тис. вояків. Найбільш патріотичною вважалася 1-ша бригада під командою Ю. Пілсудського, яка досить активно діяла на території Волині. Другою бригадою командував полковник Ю. Галлер, третьою – генерал Б. Рая. Ці польські військові формування взяли участь у багатьох битвах першого року війни під Молотковом, Рокитною, Костюхівкою та ін., зазнавши серйозних втрат [253, с.433].

Галицькі землі з перших днів війни стали одним із основних театрів ведення бойових дій між Австро-Угорщиною і Російською імперією. Тут відбулася одна з найбільших у війні – Галицька битва, яка тривала з 18 серпня по 21 вересня 1914 р.

Проти австро-угорської армії, були розгорнуті війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала М. Іванова. Війська фронту мали у своєму складі 5 армій: 3-ю армію генерала М. Рузького, 4-ту – генерала А. Еверта, 5-ту – генерала П. Плеве, 8-му – генерала О. Брусилова, та 9-ту – генерала П. Лечицького. Ці армії були розгорнуті на фронті завдовжки більш як 400 км – від Любліна на Холм, Ковель, Луцьк,

Кременець і Проскурів. Крім того, між Прутом і Дністром діяв т.зв. Дністровський загін, основу якого склали 47-й Український і 48-й Одеський піхотні полки [333, с.89].

Австрійці на фронті, від устя Сяну близько 310 км, через Ярослав, Перемишль, Львів, Станіславів, Заліщики розгорнули три армії та одну армійську групу. Від устя Сяну до Вісли аж по Синяву (над Сяном) концентрувалася 1-а армія генерала В. Данкля (9 піхотних і 2 кавалерійські дивізії), з головними силами піхоти на схід від Ніско. Від Синяви на південь по Радимно й Перемишль зосереджувалася 4-та армія генерала М. Ауфенберга (8 піхотних і 2 кавалерійські дивізії). В районі Самбора аж по Львів зосереджувалася 3-я армія генерала Р. Брудермана (6 піхотних і 3 кавалерійські дивізії). В районі Кракова стояв корпус генерала Г. Куммера (2,5 піхотних і 1 кавалерійська дивізії). Частини 2-ї австрійської армії, що від 12 серпня поверталися з Сербського фронту до Галичини, розміщувалися над Дністром, на схід від Самбора, в районі населених пунктів Стрий, Станіславів, Бережани, Заліщики і творили групу генерала Г. Кевеса (8 піхотних і 3 кавалерійські дивізії). До кінця серпня кількість австрійських сил складала 774 батальйони (приблизно 997 тис. чол.) та 2052 гармат. Російське командування виставило 40 дивізій загальною чисельністю 895 тис. вояків і 2171 легких і важких гармат [266, с.52-53]. Таким чином, у Галицькій битві брали участь 9 армій, понад 100 дивізій, біля двох мільйонів солдатів і офіцерів.

Активні бойові дії військ Південно-Західного фронту розпочалися передчасно у зв'язку зі зверненням союзників. 14 серпня 1914 р. начальник Генерального штабу М. Янушкевич телеграфував М. Іванову про те, що Франція просила підтримати її наступом не лише Північно-Західного, але й Південно-Західного фронту. Було прийнято рішення, не чекаючи повного зосередження і розгортання своїх армій, атакувати австро-угорські війська у Галичині [256, Т.1, с.329].

Південно-Західний фронт відповідно плану наступу повинен був завдати поразки австро-угорським військам, не даючи їм відійти на південь за Дністер і на захід до Кракова. Командувач фронту розіслав 15 серпня командувачам армій директиву розпочати бойові дії у Східній Галичині: 18 серпня – 8-й армії наступати в напрямі Ходорів, Галич; 19 серпня 3-й – Куликів, Миколаїв; Дністровський загін – між Дністром і Прутом. 3-й і 8-й арміям ставилася головна мета наступу – Львів. 4-та армія наступала в напрямку на Перемишль, а 5-та – на фронті Мостиська, Львів. Головний удар завдавався лівим крилом фронту – 8-ю і 3-ю арміями [348, с.241-242].

Австрійці спробували зірвати наступ попереджувальним ударом на південному фланзі. 17 серпня австро-угорські частини перейшли Збруч і зайняли Кам'янець-Подільський. Сім рот ополчення, які склали місцевий гарнізон, без бою відійшли до м. Нова Ушиця. Зайнявши місто, австрійці наклали на нього велику контрибуцію, погрожуючи артилерійським обстрілом. Стурбований такою ситуацією Головнокомандувач Південно-Західного фронту вимагав від командувача 8-ї армії О. Брусилова виділити відповідні сили, щоб вибити ворога, але командарм заперечив, що розкриватися не потрібно. Він зазначав, що з початком наступу австрійці самі відійдуть, боячись бути відрізаними. Штаб Ставки підтримав О. Брусилова.

18 серпня австрійці, довідавшись про форсування головних сил 8-ї армії річки Збруч, поспішно покинули Кам'янець-Подільський, повернувши зібрану з жителів міста контрибуцію. “Це було цілком природно, – згодом відзначав О. Брусилов, – тому, що вони добре розуміли, що взявши контрибуцію з мешканців Кам'янця-Подільського, то й я, в свою чергу, зайнявши Тернопіль, Тербовлю і Чортків, не пошкодую цих міст і обкладу їх такою же, якщо не більшою, контрибуцією” [172, с.87].

Галицька битва складалася з трьох етапів: перший – Люблінсько-Холмська операція (бої під Красніком – між 4-ю російською і 1-ю австро-

угорською арміями, під Томашовим – між 4-ю австрійською і 5-ю російською арміями); Галич-Львівська операція – бої під Золочевим (р. Золота Липа) і Перемишлянами (р. Гнила Липа) між 3-ю і 8-ю російськими та 2-ю і 3-ю австро-угорськими арміями. Другий етап – битва під Рава-Руською і Городком, третій – переслідування росіянами відступаючих австро-угорських військ.

В ході Люблінсько-Холмської операції австрійці 23 серпня під Красніком розбили російський 14-й, наступного дня Гвардійський і 16-й армійський корпуси, які почали відступ. 4-та армія не змогла відновити позиції і небезпека наслідків обходу змусила її відступити південніше Любліна. У бою під Красніком росіяни втратили за два дні боїв близько 20 тис. чоловік (в т.ч. 6 тис. полонених) та 28 гармат [267, с.204].

Четверта російська армія безперервно отримувала поповнення і її чисельність значно зросла. 2 вересня потерпів поразку і був відкинутий 10-й австрійський корпус, який охоплював ліве крило 4-ї армії. На цьому наступ 1-ї австрійської армії припинився. Просунулася вона за час наступу на 75–100 км [348, с.242-243].

Одночасно велися жорстокі бої між 5-ю російською і 4-ю австро-угорською арміями під Томашовим. В результаті кількоденних боїв флангові корпуси (25-й і 17-й) 5-ї російської армії під тиском 4-ї австрійської армії змушені були відступати, а центральні (19-й і 5-й) були оточені півкільцем, що змусило генерала П. Плеве віддати наказ відійти на лінію Холм–Володимир-Волинський для поповнення і перегрупування сил. Обидві армії у боях під Томашовим зазнали вагомих втрат: 5-а російська армія П. Плеве – 30 тис. чоловік пораненими й вбитими, 10 тисяч полоненими, 74 гармати; 4-а австро-угорська М. Ауффенберга – 40 тисяч вбитими, 12 тис. полоненими, 39 гармат [250, с.174].

Бої на території Східної Галичини розпочали 18 серпня наступом 8-ї армії О. Брусилова (21 піхотна і 7 кавалерійських дивізій) проти 3-ї армії Р. фон

Брудермана (9 піхотних і 5 кавалерійських дивізій), а 19 серпня – наступом 3-ї армії М. Рузького. Підкреслимо, що напередодні форсування Збруча О. Брусилов видав наказ, в якому наголошувалося: “Поздоровляю славні війська з переходом кордону. Наказую пояснити нижчим чинам, що ми вступаємо у Галичину, хоч і складову частину Австро Угорщини, але це споконвіку “Русская” земля, населена, головним чином, “руським” же народом, для визволення якого ведеться війна...” [369, с.185-186].

Для підняття бойового духу 21 серпня 1914 р. цар Микола II надіслав Верховному головнокомандувачу російськими військами телеграму наступного змісту: „Передай мою похвалу нашим славним кавалерійським частинам і лейб-бородінцям; їх відвага і непохитність мене дуже тішать; станом, порядком військ я теж задоволений. Оголосити військам армії і флоту” [41, л. 8].

З метою впорядкування в діях армії авіаційної і повітроплавальної справи за наказом Верховного Головнокомандувача у розпорядження командування Південно-Західного фронту був відряджений великий князь Олександр Михайлович, а у розпорядження Північно-Західного фронту – генерал, член Військової Ради, барон Каульбарс [42, л. 17].

Просування російських військ відбулося досить легко; австрійські війська, по-суті, вчинили слабкий опір тільки біля Тернополя, Острова й Чорткова, бо головні сили армії Р. фон Брудермана були ще далеко на заході [266, с.54]. Небагаточисленні австрійські війська були розбиті, взято декілька гармат, кулеметів і полонених. Більш серйозний бій між російськими і австрійськими військами відбувся на річці Коропець, але й тут австрійці змушені були втікати. Захоплено майже всю їхню артилерію зі снарядами, а наступ росіян для них став настільки несподіваним, що багато полонених на допиті заявили, що знаходяться на р. Серет [172, с.77]. У наступні дні обидві армії вийшли – М. Рузького на лінію: Радехів–Соколівка–Сасів–Озерна; О. Брусилова – перейшла р. Стрипу і досягнула Монастирськ, подолавши від державного кордону відстань 130–150 км. [399, р.217].

З донесень про перші бої О. Брусилов зробив висновок, що розбитий противник, навіть при наявності великої кількості кавалерії, відступав непоміченим, зіткнення втрачалось, переслідування не застосовувалося [48, л. 147].

Битва між 3-ю австрійською і 8-ю російською арміями почалася 26 серпня на р. Золота Липа. У цій битві зішлись війська чисельністю з обох сторін біля 400 тис. вояків і 1300 гармат [476, р.76]. 27 серпня австрійські частини проводили повторні атаки, які скрізь були відбиті. На деяких ділянках противник відійшов. Протягом перших двох днів росіяни зупинили зустрічний наступ противника і примусили його перейти до оборони. За проявлені доблесть і мужність боях 26 та 27 серпня О. О. Брусилов передав військам 8-ї армії подяку від імені імператора та Верховного головнокомандувача [56, л. 333].

Виконуючи розпорядження Головнокомандувача Південно-Західного фронту, О. Брусилов наказав оголосити всім начальникам: « ... втрату зіткнення після бою вважаю неприпустимою. Розбитого противника гнати, бити, не зважаючи на власну втому, пам'ятаючи значення переслідування. При цьому потрібно захоплювати важливі рубежі, за які інакше потім доведеться платити великими втратами» [48, л. 147].

На третій день вони почали переслідування, просуваючись з боями в центрі і на лівому фланзі. Спроба австро-угорського командування зупинити вторгнення росіян у Галичину проведенням контрудару закінчилася невдачею. На всьому 60-кілометровому фронті від Кам'янки-Струмилової до Дунаєва було розбито 8 австро-угорських дивізій. Понісши відчутні втрати, австрійці відступали у великій розгубленості. Командувач армії генерал Р. фон Брудерман вирішив відійти на р. Гнила Липа, щоб там вчинити опір росіянам. Верховне командування затвердило це рішення і наказало відвести корпуси на лінію Жовква–Львів–Миколаїв. Триденна битва на р. Золота Липа закінчилася перемогою росіян [256, Т.1, с.342].

У телеграмі головнокомандувачу Південно-Західним фронтом О. Брусилов писав: “Під час зустрічі 28 серпня з Рузьким дізнався про його плани зупинитися на Гнилій Липі для влаштування тилу. 29 серпня переводжу своїх на Гнилу Липу, де затримаюся до 30 серпня. Подальшим завданням ставлю для себе наступ до Миколаєва, для забезпечення операції Рузького у Львові” [49, л. 222].

Протягом 29 серпня 3-я армія М. Рузького, метою якої було захоплення Львова, з великими труднощами вийшла передовими частинами на лінію: Кам’янка-Струмилова–Перемишляни–Гнила Липа. Отримавши телеграму від Головнокомандувача фронту про надання допомоги 3-й армії, О. Брусилов залишив 24-й корпус як заслін біля Галича і з трьома корпусами (7-й, 8-й і 12-й) в ніч на 29 серпня здійснив 50-кілометровий фланговий марш, щоб приєднатися до лівого крила 3-ї армії і розгорнути бій проти головних сил противника на р. Гнила Липа [172, с.78]. При підході до Рогатина на р. Гнила Липа зав’язалися бої з австро-угорськими військами, які тривали з 29 серпня по 1 вересня 1914 р.

В сутінках 31 серпня гребінь висоти лівого берега Гнилої Липи був зайнятий російськими військами. Триденні бої відзначалися надзвичайною упертістю. У телеграмі в штаб Південно-Західного фронту О. Брусилов повідомляв: „Позиція австрійців сильна за природними даними, укріплена двома рядами окопів (шанців), на думку деяких полонених офіцерів вважалася неприступною”. Завдяки мужності військ і, особливо, дивізій генералів Рогози і Глинського висота була взята. Австрійські війська, що намагалися стримати російських вояків з фронту і атакувати у фланг зі сторони Галича були відкинуті з великими для них втратами. На вечір 31 серпня 8-а армія зайняла фронт Буківці, Бибиківці, Конюшки, Кунанів, Тоустобаби, Штаби [50, л. 235; 51, л. 239].

Частини армії О. Брусилова розгромили 12-й корпус австрійців, який діяв на стику 8-ї й 3-ї російських армій, і створили загрозу захоплення всього

ворожого угруповання, розташованого південніше Львова. З відступом деяких частин 12-го корпусу на Львів, а деяких на Бібрку, почали відходити всі інші австрійські частини з цього фронту на захід. Бій за Львів був для австрійської армії програний. Австрійські війська були розділені на три групи: близько Львова півкрузом стояли залишки 3-ї армії Р. фон Брудермана, в районі Ходорова 7-й корпус і 20-та дивізія гонведів, а в передмістю Галича 38-ма і 43-я ландверні дивізії. Опір австро-угорських військ на цих позиціях був неможливий [266, с.55].

30 серпня 3-я і 8-ма армії отримали наказ головнокомандувача Південно-Західного фронту М. Іванова вийти на лінію Львів–Миколаїв–Городок і здобути Львів. 31 серпня успішно відбувалися бої 3-ї та 8-ї російських армій по всьому фронту над Гнилою Липою. “Росіяни атакують. Ми зазнали поразки. В районі Гнилої Липи точаться тяжкі бої...”, – писав австрійський генерал Станіслав Шептицький своєму братові митрополитові А. Шептицькому [209, с.254]. Переслідуючи австрійців 3-я армія просунулася на підступи до Львова, зайнявши лінію Жовтанці–Яричів–Борщовичі, відкинувши на північ австрійські частини до Куликова. На західному березі Гнилої Липи закріпилася 8-ма російська армія, і цього ж дня Дністровський загін О. Павлова просувався до Хижнева й далі у південно-західному напрямі на Станіславів.

Росіяни здобули в Галичині багато воєнних трофеїв й відкинули австрійські відділи. Першого вересня 8-ма російська армія досягнула лінію Бібрка–Ходорів і тиснула австрійців на Львів і Миколаїв. Праве крило 3-ї російської армії знаходилося в районі Жовкви і безпосередньо загрожувало правому флангові 4-ї австрійської армії [266, с.56].

Велику перемогу 2 вересня здобув 24-й корпус армії О. Брусилова, який діяв у відриві від головних сил. Галич був сильно укріплений австрійцями, мав багато важкої артилерії і міг довго оборонятися. Однак гарнізон, який допікав росіянам своїми вилазками, був знищений у польових боях, і, коли

рухнув фронт на Гнилій Липі, залишки військ у Галичі також запанікували. Місто було взято однією атакою росіян. В районі Галича росіяни захопили в полон одного генерала, до 10 офіцерів, понад 500 воєнних нижчих чинів, а також 28 скорострільних гармат, 4 гаубиці, понад 100 зарядних ящиків, багато різних возів з боєприпасами. Лише під Галичем було вбито біля 5 тис. австрійських вояків і офіцерів. Значні втрати понесли також і росіяни, особливо офіцерський корпус. Були роти, якими змушені були командувати підпрапорщики [51, л. 239].

В цей же день – 2 вересня, зведена козака дивізія захопила Станіславів і, розвиваючи успіх, кинулася в рейд по тилах противника на Калуш і Стрий [369, с.191].

Російська армія все ближче просувалася до Львова. До початку війни російське командування вважало місто надзвичайно добре укріпленим – фортецею. Однак ще перед війною австрійці ліквідували навколо міста застарілі укріплення, які зовсім не відповідали фортифікаційним вимогам, зняли гармати з фортів. Тому австрійці всі надії відстояти Львів пов'язували з польовими боями на підступах до нього. Проте невдалий для австрійців наслідок битв на Золотій і Гнилій Липі заставив австрійське командування прийняти нове рішення. Після деяких вагань начальник австро-угорського генштабу Ф. Конрад віддав наказ військам залишити місто, які відступили на р. Верещицю й Городок і приступили до організації оборони.

Російська авіарозвідка доповідала О. Брусилову, що до Львівського вокзалу стягується велика кількість військ і заповнені вагони від'їжджають один за одним. Згодом вияснилося, що австрійці чекали головного удару з заходу, і справді, зуміли тут зупинити М. Рузького. Проте прорив 8-ї армії з півдня виявився для австрійців дуже небезпечним, і налякане австрійське командування можливим захопленням росіянами залізничного вузла, що тим самим відрізало б військам шлях відходу, вирішило залишити Львів [172, с.94].

Це стало несподіванкою для російського командування. Однак ні М. Рузький, ні О. Брусилов не наважувалися ввести війська у місто. Сюди вступили лише з півдня одна з кінних стеж 12-ї кавалерійської дивізії О. Каледіна 2-ї армії та із заходу невеликі загони 9-го армійського корпусу генерала Д. Щербачова 3-ї армії, щоб переконатися у наявності ворога. Проте вони не зустріли ніякого опору, і, навіть, захопили 20 гармат. Часопис “Діло”, висвітлюючи події того часу, писав: “У четвер о год. 11.45 з’явилися перші патрулі російського війська... О 4.00 пополудні російське військо вступило в місто” [143].

Третього вересня 1914 р. О. Брусилов доповів в штаб Південно-Західного фронту: „Сьогодні в 11 годині ранку роз’їзди 12-ї кавалерійської дивізії вступили у залишене противником м. Львів; зустрінуті мешканцями вельми привітливо” [52, л. 262]. Львів був взятий російським військом без бою. М. Рузький за цю перемогу був підвищений до генерал-ад’ютанта, його та М. Іванова нагородили орденом св. Георгія III ступеня, а О. Брусилова IV ступеня. В офіційних телеграмах вищого командування оголошувалося, що Львів був взятий генералом М. Рузьким. Очевидно, це зачіпало амбіції О. Брусилова, який пізніше у своїх спогадах відзначав: “Здобуття Львова описувалось потім у пресі у цілком неймовірному тоні: повідомлялось, що “доблесні війська генерала Рузького рухались вулицями міста у крові до колін”. А насправді ні у Львові, ні поблизу нього вже три дні не було жодних битв” [130]. Здобуття Львова мало для росіян велике політичне значення, про що Верховний головнокомандувач, великий князь Микола Миколайович, заявив у маніфесті, що нарешті “російський народ об’єднався”, і цим “завершено справу Івана Калити”. Імператор Микола II сприйняв цю подію як величезний успіх російської армії і записав у щоденнику: “Вдень отримав радісну звістку про взяття Львова і Галича! Неймовірно щасливий з цієї перемоги і радію тріумфу нашої дорогої армії” [334, с.253].

День 3-го вересня приніс перелом великої битви від Вісли до Дністра. Ставка прагнула тепер у зв'язку “з великою затримкою у 2-й армії та необхідності будь-що покінчити з австрійцями до підходу з заходу німецьких підкріплень”. Тому арміям Південно-Західного фронту було наказано перейти до найрішучіших дій, щоб розбити противника. Генерал М. Алексєєв повідомив генералу М. Рузьському, що успіх кампанії “залежить не від операцій наших проти Львова і Дністра, а від результату битви Люблінсько-Холмсько-Грубешівського фронту. Навіть взяття Львова не винагородить нас за втрату битви на півночі...” [267, с.212].

За наказом Верховного головнокомандувача від 21 серпня 1914 р. розташовані у межах ворожих держав в Австрії і Німеччині місцевості, після зайняття їх російськими військами, включалися в театр воєнних дій. З театру воєнних дій розташованого у межах Австро-Угорщини мало бути створене особливе генерал-губернаторство, з підпорядкуванням його через Головного начальника постачань Південно-Західного фронту Головнокомандувачу арміями Південно-Західного фронту [43, л. 27].

Зайнявши у вересні 1914 р. Галичину і остаточно у жовтні 1914 р. Буковину, російські власті, що офіційно стали називати цю територію, “зайняту за правом війни”, взялися за організацію управління цього обширного простору. З метою організації влади й управління на галицьких землях російське командування розробило “Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни”, затверджене Верховним головнокомандувачем російською армією Миколою Миколаєвичем, було оголошене 5 вересня 1914 р. [44, л.54]. У ньому подано всі головні питання тимчасового, тобто до офіційного проголошення приєднання, управління Галичиною і Буковиною. Згідно “Положення” ліквідовувалися органи австрійської влади і формувалися владні структури російської адміністрації під командуванням воєнного генерал-губернатора, губернатора, градоначальників і начальників повітів. Головним їхнім

завданням було сприяти всіма засобами забезпечити потреби армії, полегшувати відносини між військом і місцевим населенням. Безпосередніми обов'язками новоутвореної російської адміністрації вважалися: організація місцевого управління, своєчасне повідомлення населення про вимоги війська, вчасне збирання податків, забезпечення суворого порядку на місцях, неухильне стеження за виконанням населення всіх повинностей для потреб армії. За таких умов жителям окупованих країв гарантувалися громадські свободи, життя, майно, правовий захист, місцеве самоврядування під наглядом російської адміністрації.

Чиновники окупаційної адміністрації зобов'язані були контролювати і охороняти казначейства, банки, архіви, склади, казенне майно. Крім того, ними визначалися розміри реквізицій, контрибуцій з населення для потреб армії. Вони повинні були також дбати про охорону культових споруд, лікувальних закладів, музеїв та історичних пам'яток.

У “Положенні” були визначені повноваження воєнного генерал-губернатора і управлінь як вищих наглядових органів, керівництва адміністрації, губернаторів та їх канцелярій, а також начальників повітів. У документі подано тимчасовий штат губернських і повітових управлінь з річними посадовими окладами чиновників [208, с.27].

Згідно з наказом Верховного головнокомандувача російської армії від 11 вересня 1914 р. в Галичині було утворено тимчасове воєнне генерал-губернаторство, яке охоплювало арену воєнних дій в Австро-Угорщині. Генерал-губернаторство поділялося на губернії на чолі з губернаторами з відповідним штатом чиновників, які здійснювали тільки функції контролю над діяльністю повітової адміністрації. Не виключалася можливість збереження існуючих громадських і адміністративних установ при умові їх підпорядкування російським властям. Губернії, розташовані на окупованих російськими військами територіях Галичини і Буковини, поділялися на повіти, межі яких співпадали з колишнім австрійським адміністративним

поділом. Утворення губерній та повітів на території Галичини і Буковини було тісно пов'язане з ходом воєнних дій [46, л. 9].

Виконуючи директиву Ставки штаб Південно-Західного фронту наказав 9-й армії П. Лечицького і 4-й А. Еверта рішуче натиснути на північну групу австрійців, відкинувши її до Вісли, а 5-й і 3-й арміям – обійти з півночі південну групу противника на Городоцьких позиціях і притиснути її до Сяну, одночасно з фронтальним ударом 8-ї армії. Таким чином, штабом Південно-Західного фронту було задумано дві різні битви: під Любліном і Рава-Руською–Городком.

Вирішальний бій Люблінської битви відбувся 7 вересня під Тарнавкою, де війська 4-ї армії А. Еверта провели успішний наступ під прикриттям артилерійського вогню 552-х гармат. Під натиском росіян 1-ша австрійська армія В. Данкля відступила. Австро-німецькі війська втратили у бою під Тарнавкою біля 14 тис. вбитих, 15 тис. полонених солдат і 55 гармат. Втрати росіян теж були значними. Тільки 2 полки (Московський і Гренадерський) недорахувалися 113 офіцерів і 5700 солдатів [267, с.214]. Внаслідок цього 1-ша австрійська армія не могла вже більше виконувати роль заслону, поки 4-та, 3-я і 2-га армії не розіб'ють російські війська на фронті Рава-Руська–Миколаїв і через те поставила під загрозу результат Городоцької битви.

Після взяття Львова 3-я армія М. Рузького приступила до виконання подвійного завдання: зв'язатися з 5-ю армією і охопити Городоцьку позицію. Для забезпечення успішного виходу головного угруповання в тил противника, 3-я армія рушила на північний захід від Львова в район Рава-Руської. Росіяни вважали, що австрійські війська, розбиті під Тарнавкою, відступають на захід. Однак начальник австро-угорського генштабу Ф. Конрад спланував подвійний удар на Львів з півночі та півдня з метою оточення 3-ї та 8-ї російських армій. Тому замість виходу в тили австрійців М. Рузький зіткнувся з 4-ю австрійською армією М. Ауффенберга, яка рухалася з півночі – Томашівського поля битви. Головні сили 3-ї армії (9 і

11-й корпуси) 6 вересня зіткнулися біля Рави-Руської з трьома корпусами (6-й, 9-й, 17-й) М. Ауфенберга, зав'язавши тут шестиденні кровопролитні бої [267, с.215].

Перша частина плану Ф. Конрада була перекреслена вже на другий день битви, однак, атакуючи в напрямку Львова, М. Ауфенберг зустрівся з запеклими контрнаступами росіян. Австро-угорські відділи ще втрималися 7 вересня у запеклому бою під Магеровом, але вже не в стані були йти вперед і виконати поставлені перед ними завдання.

Того ж дня 3-я російська армія розбила своїм правим крилом частину групи ерцгерцога Фердинанда, а на 8-му армію О. Брусилова стали сильно натискати частини 3-ї австрійської армії С. Бороєвича, який замінив Р. Брудермана.

Тяжкі бої відбулися 8 вересня на стику 3-ї і 8-ї російських армій (відтинок Вишенька–Лелехівка), куди на підмогу російське командування вислало три кавалерійські дивізії.

Ф. Конрад вирішив хід подій повернути на свою користь, бо скерування головних сил М. Рузького проти М. Ауфенберга послабило інші позиції росіян. Використовуючи таке становище, начальник австро-угорського генштабу наказав вільним від наступу 2-й і 3-й арміям негайно перейти ріку Верещицю, обійти росіян з флангів і відбити Львів. Австрійці в кривавих боях досягли лінії Янів–Мшана–Ставчани, досягаючи аж до Миколаїва. Австрійські війська знаходилися в 14 км. від Львова і здобуття столиці Галичини здавалося неминучим [377, s.80].

Тяжке становище склалося для лівого крила 8-ї російської армії на Дністрі (відтинок Тершаків–Колдруби) [266, с.57]. “До вечора вияснилося, – писав у спогадах О. Брусилов, – що наші втрати важкі, просунутися скільки-небудь вперед ми не могли, і всі корпусні командири доповідали, що окопуються, до того ж додавали, що сумніваються у можливості втриматися на місцях проти переважаючих сил противника, його дуже сильного

артилерійського вогню і багаточисленних кулеметів” [172, с.101]. Тому О. Брусилов для зміцнення свого лівого флангу під Миколаєвим стягнув з-під Станіславова бригаду 12-ї піхотної дивізії, 2 батальйони по 1000 чоловік з Тернополя і 2-гу зведену козачу дивізію з-під Стрия.

В результаті цього майже без бою частини російської 48-ї піхотної дивізії генерал-майора Л. Корнілова (одного з майбутніх вождів Білої гвардії) швидко зайняли незакінчену фортецю Миколаїв і саме місто. Територія навколишніх сіл і м. Розділ були окуповані частинами 8-го та 24-го російських армійських корпусів. Контратаки австро-угорських військ в долині Дністра на Миколаїв були безуспішними поки не підійшов з Комарного 4-й угорський корпус. До того ж Л. Корнілов порушив наказ О. Брусилова, самовільно залишивши укріплення Миколаєва. Охоплена з півдня 48-ма піхотна дивізія, відкинута за р. Щирку, покинула артилерію (18 гармат) і почала відступ. На ліквідацію прориву було кинуте кінний корпус генерала О. Павлова. Головну роль відіграла атака 12-ї кавалерійської дивізії О. Каледіна (пізніше одного з вояків російської контрреволюції). Цей бій розгорнувся між с. Демня і м. Миколаїв поблизу т. зв. Тарандівських укріплень, які зайняли гусари Охтирського полку і ескадрон білгородських уланів. В боях під Миколаєвом вирішувалася доля одного з основних етапів Галицької битви [296, с.207].

О. Брусилов повідомив в штаб Південно-Західного Фронту, що в операції із взяття укріплень Миколаєва відзначився генерал-лейтенант Р. Радко-Дмитрієв, який підготував і провів її, та генерал Цуріков у завершальній фазі, а також генерали, офіцери та військові нижчих чинів 8-го і 24-го корпусів [53, л.329].

З оволодінням російськими військами Львовом, Галичем, Миколаєвом завершилася Галицько-Львівська операція, яка як і Люблін-Холмська операція, стала знаковою подією Галицької битви. Вирішальну роль в цьому відіграли битви на р. Золота Липа і Гнила Липа.

Після захоплення Галича і Миколаєва перед 8-ю армією постало завдання захопити Городоцьку позицію. Це було зумовлено більш надійним забезпеченням Львова і флангу 3-ї армії. В протилежному випадку австрійські війська, прикриваючись сильною лінією р. Верещиці, діставали свободу маневрування на фланзі 3-ї армії, а 8-ма залишалася повністю скутою в операціях через велике болото річки та розмежувальною з 3-ю армією лінією Львів–Янів. За даними повітряної розвідки Верещиця була у надійному становищі, більша частина мостів через річку зруйнована. За нею зосереджувалися три австрійські корпуси. В таких умовах, на думку О. Брусилова, спроби оволодіти Городоцькою позицією з фронту не мали дати корисного результату: "Це марно випробовувати доблесть військ і нести непотрібні втрати. Оволодіти позицією можливо лише обходом її лівого флангу, для чого необхідно повернути до складу армії 12 корпус" [54, л. 282-286].

Військова розвідка з'ясувала, що висоти правого берега р. Верещиці надійно зайняті противником, який зосередив головні сили в районі Городка. 6 вересня 3-я армія продовжила наступ на фронті Ланцув–Рава-Руська. Головнокомандувач армій Південно-Західного фронту поставив перед 8-ю армією завдання забезпечити лівий фланг і тил армій з боку р. Дністер та зберегти за собою володіння Львовом [53, л. 329].

7 вересня 1914 р. О. Брусилов видав наказ про наступ 8-ї армії: "Ви переходите в подальший наступ ... Ми підходимо до передгір'я Карпат. Місцевість буде більш гористою, більше закритою лісами, проте надає більше добре прихованих підступів при наступі" [57, л. 344].

Зранку 8 вересня війська 8-ї армії розпочали наступ. В наказі військам наголошувалося: "На південний захід від Комарно спостерігаються великі частини. 3-я армія веде вперті бої в районі Рави-Руської. Завдання утримувати частиною сил фронт від Жущиці до Дністра, на лівому березі р. Верещиці, рештою сил атакувати противника на правому березі" [55, л. 331]. Завзяті бої тривали до 11 вересня.

8 вересня російський воєнний льотчик П. М. Нестеров вперше здійснив в повітряному бою таранний удар, знищивши літак ворога, при цьому сам загинув біля села Воля-Висоцька [259, с. 402].

9 вересня важкі бої на фронті між Городком і Рава-Руською продовжувалися далі. Праве крило 3-ї російської армії атакувало без будь-яких результатів Раву-Руську, центр наступав на Магерів, а ліве крило з труднощами стримувало натиск 4-ї австрійської армії. На стику 3-ї і 8-ї російських армій наступ австрійців ледве стримували 3 кавалерійські дивізії. Наступ частини 3-ї армії на окремих відтинках були безрезультатними, тому командувач армією генерал М. Руський вважав, що тільки здобуття Рави-Руської може вирішити ситуацію й просив допомоги 5-ї російської армії, яка вже власне спрямувала в обхід Рави-Руської свою групу лівого крила [266, с.57].

Третя російська армія 10 вересня наступала далі на фронт, але зустріла сильний спротив австрійців на схід від Городка. Загальне становище 3-ї армії було важке. М. Руський був налаштований песимістично. Однак 1-ша австрійська армія В. Данкля, потерпівши невдачу, внаслідок сильного знищення військ і малого запасу боєприпасів, розпочала вночі 10 вересня відступ. Отримавши звістку про відступ В. Данкля і залишення Томашова групою ерцгерцога Й. Фердинанда, начальник генштабу Ф. Конрад віддав 11 вересня наказ відступати військам від Верещиці. У ніч на 12 вересня австрійці стали покидати Раву-Руську, чинячи якийсь час опір в районі Вишеньки, після чого став відступати весь австрійський фронт з-над Верещиці, знищуючи за собою всі переправи, залишаючи, однак, російським військам багато воєнних трофеїв і полонених [266, с.58].

Відступ австро-угорських армій носив хаотичний характер. Щоправда, оточити і знищити їх росіянам не вдалося. Переслідування здійснювалося, головним чином, до зайняття районів, які залишав противник. Австрійські війська досягнули 16 вересня р. Сян, перебрались на її лівий берег,

залишивши в Ярославі та Перемишлі гарнізон, а 17 вересня почали відступ на р. Дунаєць, аж по Ужоцький перевал в Карпатах.

Облогу фортеці Перемишля, яка почалася з 17 вересня і тривала до 8 жовтня, замість М. Рузького, переведеного головнокомандувачем Північно-Західного фронту, було доручено новому командувачу – генералу Р. Радко-Дмитрієву. У першій Балканській війні 1912–1913 рр. він здобув турецькі твердині Кіркіліссе і Чатальджу під Константинополем [322, с.63].

Перемишль на той час був першокласною фортецею. Його вважали чудом фортифікаційного мистецтва, де природні умови вміло доповнювали укріплення, побудовані за останніми новинками воєнної науки. Могутні форти мали сотні гармат, боєприпасів було з надлишком, що дозволяло коменданту фортеці генералу Г. Кусманеку, в принципі, протриматися довго [458, с.348].

У другій половині вересня росіяни почали формувати 11-ту армію, метою якої була облога Перемишля і до складу якої мали ввійти декілька другорядних дивізій і бригад ополчення. Командувачем армії призначено генерала А. Селіванова, а до його прибуття командував оточенням Перемишля командир 9-го корпусу 3-ї армії генерал Д. Щербачов [172, с.115-116].

Російські війська на той час вийшли на лінію: 9-та армія на р. Віслок до Кольбушева, 5-та, взявши боєм Ярослав, стала на межі Гродзіско–Пантальовіце, 3-я оточила фортецю Перемишль з півночі, сходу й півдня, а із заходу по лінії Рокитниця–Вільшаниця–Нижанковичі прикрила блокаду кавалерією, 8-ма, здобувши Самбір, зайняла лінію Доброміль–Потік, 4-ту перекинуто в район Івангорода як резервну. Попереду перед арміями діяли 8 кавалерійських дивізій для розвідки [269, с.262-263]. Так, козака дивізія О. Павлова була направлена О. Брусиловим в Карпати до м. Турки, щоби по можливості захопити і втримати на перевалі шосе, яке йшло від Угорської рівнини [172, с.117].

Зазначимо, що в боях на р. Сян за захоплення залізничного мосту відзначилися і були нагороджені за свою хоробрість підпоручник М. Тухачевський (майбутній “Червоний маршал”) і штабс-капітан А. Кутєпов (майбутній лідер “Білого руху”). 5-та кавалерійська дивізія П. Скоропадського (майбутній гетьман України) наступала на сильно укріплене м. Сандомир, яке після запеклих боїв здобула, захопивши 6 гармат.

Зрозуміло, що можливості російських, як, зрештою, й австрійських військ, були на грані можливого, частини понесли втрати, були виснажені. На становищі російської армії позначилася різниця в ширині залізничної колії, чужа територія, від кордону вантажі перевозилися іншим транспортом, обози тягнули сьак-так, потрапляючи в затори, тили розладналися, порушився підвіз продовольства. Донесення командувачів арміями про необхідність перепочинку війська змусило головнокомандувача Південно-Західного фронту М. Іванова 21 вересня 1914 р. віддати розпорядження припинити переслідування австрійців.

Відзначимо, що австро-угорська армія, хоч і не досягнула запланованої своєї мети, проте, попри великі втрати і відступ, не була зовсім знищена, ані дуже скомпрометована в боях. Вона продемонструвала у літній кампанії бойовий дух і рішучість, яких не сподівався від неї ні противник, ні, навіть, її верховне командування.

Галицька битва, яка розгорнулася на фронті до 400 км і тривала 35 днів, завершилася перемогою росіян. Російська армія просунулася на різних напрямках на 200–300 км, загрожуючи тепер Угорщині, Кракову і німецькій Сілезії. Фортеця Перемишль була взята в облогу. Бойовий склад австро-німецької армії, розгорнутої проти Росії, зменшився майже на половину. Вона втратили близько 400 тис. чоловік, з них 100 тис. полоненими і 400 гармат. Російські втрати теж були не малими – близько 230 тис. чоловік і 94 гармати. Цифри російських і австрійських втрат стосуються загального числа вибулих зі строю – це вбиті, поранені, полонені, хворі і ті, що пропали без

вісти. Перемога була досягнута об'єднаними зусиллями всіх армій Південно-Західного фронту. За цю перемогу генерали М. Іванов та М. Рuzський були нагороджені орденами св. Георгія II ступеня, М. Алексєєв, О. Брусилов і Р. Радко-Дмитрієв – III ступеня [369, с.237].

Безпосереднім результатом Галицької битви став вхід російської армії в Карпати і заблокування найбільшої в Європі фортеці – Перемишля. Галицька битва мала для Росії й загалом Антанти велике військово-політичне значення. Вона створила ґрунт для вторгнення російської армії у східні області Німеччини, а після зайняття Галичини – безпосереднього здійснення свого плану вторгнення в Угорську рівнину. По-друге, військова сила Австро-Угорщини була підірвана, план Німеччини на швидке закінчення війни не здійснився. Начальник німецького генерального штабу Е. Фалькенгайн так оцінив загальні підсумки першого періоду війни: “Події на Марні і в Галіції відсунули завершення війни на невизначений час” [292, с. 398]. Втрата Східної Галичини, яка за словами начальника генштабу австро-угорської армії Ф. Конрада представляла для монархії таку цінність, як Східна Прусія для Німеччини, поразка німців на Марні (5–9 вересня), призвели до перегляду Центральними державами своїх планів. Німеччина мусіла докласти багато зусиль, щоб Австро-Угорщина подолала свою зневіру у можливість дальшого успішного ведення війни і погодилася на подальше її проведення.

Військові історики (австрійські та російські) критикували своїх воєначальників за проведення літньо-осінніх операцій у Галичині. Так, оцінюючи невдачу наступального плану Ф. Конрада, закидали йому те, що він не врахував удару 8-ї армії О. Брусилова з-за Збруча, завдяки чому росіяни добилися переваги і заволоділи Східною Галичиною. Ф. Конрад вважав, що 8-му російську армію зв'яже над Прутом румунський союзник, і, навіть, у випадку оголошення Румунією нейтральності, росіяни змушені будуть там залишитися, прикриваючи Бессарабію. Однак Ф. Конрад не брав

до уваги третього варіанту, а саме того, що Румунія може заключити таємний договір з Росією, котра завдяки йому змогла застосувати цю грізну військову частину для удару на Галичину. Ф. Конрад не поділяв погляду про те, що поразка більше спричинена власним командуванням, ніж талантами начальника противника, був підданий критиці за програні операції. Зрозуміло, що за кожну армію, яка не досягнула успіху, мусить хтось особисто відповідати і завжди шукають винного. Наслідком невдалого наступу на Львів була т.зв. “справа Ауффенберга”: командувача 4-ї армії звинувачували у програті другої битви з росіянами під Львовом, тобто у невиконанні поставленого йому завдання. Ситуація командувача погіршувалася тим, що М. Ауффенберг як підданий пануючої родини, дозволяв собі гострі виступи проти архикнязя Петра, який був його підлеглим, за що він й образився. Тут відіграли свою роль не фаховість генерала, а зверхні амбіції, гордість й свого роду солідарність дому Габсбургів, які спричинили звільнення М. Ауффенберга від командування 4-ю армією і призначення на його місце архикнязя Фердинанда [377, s.98-99].

Російські військові історики критикували стратегічну неспроможність обидвох головнокомандувачів: М. Іванова і ерцгерцога Й. Фридріха. Вони вважали всі великі битви стратегічним єдинокорством талановитих начальників штабів – генерала М. Алексєєва і генерала Ф. Конрада. Підкреслювалося, що М. Алексєєву приходилось одночасно виправляти промахи Ю. Данілова, переборювати інертність М. Іванова, злу волю М. Рузьського і В. Драгомірова і в той же час боротися з вмільим, енергійним і заповзятливим Ф. Конрадом.

Головною помилкою генерала М. Алексєєва, а значить й Південно-Західного фронту, дослідники військової історії періоду Першої світової війни вважають, його думку, що Люблінська і Городоцька битви є цілком окремими, а не загальною операцією. “Завдяки цій хибній думці, – зазначав А. Керсновський, – дуже важлива стратегічна роль 5-ї армії не була ним взята

до уваги і залишилася не використаною. А роль ця була в тому, щоб зв'язати Люблінську і Городоцьку битви в єдину Галицьку операцію рішучим ударом від Томашова на Раву-Руську і далі – в тил 4-ї і 3-ї австро-угорських армій. Цей удар міг вивести з ладу Австро-Угорщину” [267, с.216-217].

Ситуація, що склалася в половині вересня 1914 р. на фронті в Галичині, довго не тривала. По кількох тижнях розпочалися нові бої – австрійці прагнули відвоювати Галичину, а росіяни хотіли перейти через Карпатські перевали в Угорщину. Крім цього, російське командування на вимогу французів, стало готуватися до великого наступу на Берлін, і, відповідно, зосереджувало великі сили на середній Віслі. Під Варшаву та Івангород переведено 5-ту і 9-ту армії Південно-Західного фронту, а 3-й і 8-й арміям суворо наказано вести оборонні дії – втримуватися на рубежі Сяну для збереження львівського району. Усі російські сили в Галичині тепер були об'єднані під загальним керівництвом О. Брусилова [267, с.228-229].

Німецькі сили під командуванням П. Гінденбурга перекинуто зі Східної Пруссії на Шлеськ, звідки вони розпочали наступ на Варшаву–Івангород. На їх правому крилі до Вісли просувалися австрійські війська – більшість 1-ї армії генерала В. Данкля. Решта цієї армії мала разом з 4-ю, 3-ю і 2-ю арміями негайно відтіснити росіян за Сян і розблокувати оточений Перемишль.

Подальші наступальні операції потрібно було погоджувати з німцями. При тому Ф. Конрад не приховував перед союзниками своє найбільше бажання продовжити наступ у напрямку Львова, а згодом скерувати війська на північ, щоб загрожувати російським військам, сконцентрованим під Любліном і разом з німцями замкнути їх в гігантському котлі, реалізувавши, таким чином, концепцію Мольтке-старшого. “Друга і вирішальна частина операції, – відзначено польським істориком Ю. Батором, – була однак більше маривом, ніж реальністю з погляду великої переваги росіян над силами союзників, а на практиці найбільше можна було виконати її першу частину” [377, s. 98].

Верховне російське головнокомандування зорієнтувалося в планах противника, зробивши перегрупування, розпочало концентрацію війська на середній Віслі. Але це не означало, що воно відмовлялося від здобуття теренів Східної Галичини. Тут, як вже зазначалося, залишено 2 армії (3-ю і 8-му), які мали зупинити контрнаступ австрійців над річками Дунаєць і Білою, а також 11-ту армію, що формувалася для заблокування і здобуття Перемишля. Крім того, на сході продовжували енергійні наступи козацькі дивізії, а підписаний 18 вересня таємний договір з Румунією дозволив росіянам зосереджувати тут війська для нових завдань: перейти Карпати і вторгнутися в Угорщину.

На їх думку, це мало викликати панславістичне повстання, яке внутрішньо розбило би монархію і, тим самим, вирішити війну. 27 вересня російські частини перейшли через Ужоцький і Вишківський перевали і зайняли Мукачево і Марамарош-Сігет [377, s.102].

28 вересня німці розпочали наступ в напрямку середньої Вісли, а 4 жовтня австро-угорські війська в Галичині. Протягом п'яти днів, після трьох серйозних сутичок під Жешувом, Ланьцутом і Кросно, досягнули лінії Сяну і розблокували Перемишль, який, власне, в тих днях став центром запеклих атак росіян.

5 жовтня, після артилерійського обстрілу з 483-х гармат, майже 100 батальйонів під командою генерала Д. Щербачова почали штурм фортеці, сподіваючись оволодіти нею до підходу австрійських армій. Штурм, який тривав три дні, був відбитий. З наближенням 3-ї армії С. Бороєвича, комендант фортеці Г. Кусманек організував потужну вилазку, яка 8 жовтня розірвала кільце облоги. Росіяни втратили до 10 тис. чоловік. Цього ж дня О. Брусилов наказав зняти облогу Перемишля, а осадна 11-та армія тимчасово розформувалась [267, с.229; 172, с.119].

“Облога Перемишля, – писав “Вістник Союзу визволення України”, – закінчилася погромом російського війська і компрометацією його генерала,

болгарського приймака Радко Дмитрієва” [114, с.5]. Під натиском австрійців російські війська відступили на лінію Медика–Старий Самбір, а на північ від Перемишля відтіснено росіян на правий берег Сяну.

З 8 жовтня на всьому фронті від Хирова до Стрия зав’язалися кровопролитні бої. Кожний день 3-я армія С. Бороевича і 2-га Е. Бем-Ермолі переходили в наступ. Ними було опановано значну частину Підкарпаття.

У жовтневому наступі на Стрий брав участь корпус генерала М. Гофмана, до складу якого входили 129-та і 130-та бригади, в розпорядженні яких були Українські січові стрільці. Вони були розділені на три групи: перша – сотника М. Волошина рушила через Вишків і Семичів на Людвиківку, друга – найбільша з отаманом Г. Коссаком через Воловець на Стрий, третя – отамана С. Шухевича через Ужок та Турку, потім на Дрогобич [359, с.23].

18 жовтня півкурінь отамана С. Шухевича у вилазці з Карпатських гір на долину доходить до Борислава, Дрогобича та Нагуєвич. Сотня І. Коссака після бою з трьома сотнями росіян під Сільцем 20 жовтня здобула Дрогобич, а 21 жовтня сотня Р. Дудинського ввійшла до Стрия. Крім того, австрійські війська (група К. Пфлянцера–Балтіна) взяли Кути і цілу Буковину з Чернівцями, і вже були готові наступати на Львів [408, с.15].

Криваві бої точилися 23–25 жовтня під Туркою, які закінчилися успіхом австрійців. Е. Бем-Ермолі 24 жовтня хотів обійти росіян біля Стрия, проте тут корпус М. Гофмана зазнав поразки. Наступного дня головний тягар битви перенісся під Хирів, де знаходився 7-й корпус генерала Й. Краутвальда. Фронт декілька разів на день змінювався. Ці драматичні битви узагальнено під назвою – битва під Хировом, відбувалися безперервно аж до 2 листопада.

Того ж дня головнокомандувач всім галицьким фронтом Ф. Конрад був змушений видати наказ припинити бої і негайно відходити. Це було викликано невдачею військ Центральних держав у Польському Королівстві (битвою під Дембліном 9–27 жовтня), відступом 1-ї армії В. Данкля в Кельцях і неможливістю її перейти Сян нижче Перемишля [377, с.110-111].

Під час відступу австрійських відділів з позицій стрілецькі сотні І. Коссака, О. Букшованого, М. Барана стримували наступ росіян в околицях Синевидська. Сотня В. Сроковського 28 жовтня здобула гору Ключ, сотня О. Семенюка боронила позиції на Лисій Горі, брала участь у наступі на гору Залярську. У цих жовтневих боях було 16 стрільців вбито, серед них сотник В. Сроковський, та 21 поранено. Такі були перші бої Стрілецтва, його перші подвиги, невдачі та труди [359, с.23]. Загалом у боях під Хировом росіяни взяли в полон 150 австрійських офіцерів, 15 тис. солдат, 22 гармати і 40 кулеметів. Загалом у боях за Стрий 22 жовтня було полонено 3 тис. австрійців, а також взято 2 гармати і 8 кулеметів [267, с.229].

За наказом верховного командування генеральний відступ військ мав бути на лінію рік Бяла і Дунаєць. Єдиною збройною силою, яка мала означати присутність австрійців над Сяном, стала Перемишльська фортеця, в якій залишено 130 тис. вояків, серед них хворі й поранені. Проте Перемишль мав завдання не тільки оборонятися, але й також робити вилазки проти ворога при найменшій нагоді. 9 листопада розпочалася друга облога Перемишля, що тривала до 22 березня 1915 року.

Австро-угорським військам до 10 листопада вдалося відірватися від противника і зайняти визначені позиції: 1-ша армія В. Данкля на північ від Кракова, 4-та армія архикнязя Фердинанда прикривала Перемишль зі сходу, 3-я і 2-га армії С. Борсевича і Е. Бем-Ермолі закріпилися в Карпатах від Закличина до Лунківського перевалу, далі же у східних Карпатах енергійні дії проводила група К. Пфлянцера-Балтіна. Всі сили галицького фронту загалом склалися з 41 дивізії і новосформованих бригад з резервістів [377, s.118].

Одночасно із закріпленням австрійців на своїх позиціях 12 листопада штаб Південно-Західного фронту, отримавши наказ Ставки про “наступ в серце Німеччини”, зобов’язав 4-ту і 9-ту армії провести ці операції на лівому березі Вісли. 3-я армія мала прикривати цей маневр висуненням на Дунаєць, 8-ма – забезпечувала фронт зі сторони Карпат.

Однак, наступи російських військ на Краків й на Карпати австрійські війська відбивали. Щоправда, 23 листопада росіяни заволоділи містом і важливим залізничним вузлом Гуменне (тепер Словаччина), проте вже 27 листопада були вибиті австрійцями, після чого перейшли через Карпати і зайняли Сянок. 10 грудня 3-я австрійська армія була зупинена, а 14 грудня 3-я російська армія завершила відхід за р. Дунаєць. Спроби австрійців форсувати ріку були відбиті і вони змушені були відступати назад в Карпати аж до угорського кордону [116, с.6].

Битва під Лімановим (Західна Галичина) 11–16 грудня принесла перемогу австро-угорським військам – взято в полон 31 тис. російських солдатів [115, с. 4]. За даним верховного командування росіяни тільки у Галичині на 5 грудня за останні 5 тижнів втратили 250 тис. чоловік [389, s.269].

Німецький генерал Е. Людендорф про бої у грудні 1914 р. писав: “Генерал фон Конрад хотів охопити в Карпатах південне крило російського фронту, проте успіху не досягнув. Наніс росіянам поразку в битвах під Лімановим і Лепановим, але охват генерала С. Бороєвича з Карпат між м. Сянок і р. Дунайцем скоро наштовхнувся на переважаючі сили противника, який не гаючи часу перейшов в атаку” [369, с.300].

Ще 21 листопада 1914 р. на зустрічі з російським послом М. Палеологом цар Микола II, говорячи про результати, яких Росія має право очікувати у війні, зазначив, що “Галичина і Північна Буковина (він вважав їх повністю російськими землями) дозволять Росії досягнути своїх природних рубежів – Карпат” [188, с.128].

До кінця 1914 р. війська Південно-Західного фронту знову вийшли в Карпати і зайняли перевали. Так, 25 грудня російський фронт знаходився на гірських хребтах, проходив через населені пункти Татарів, Криворівня і долиною ріки Лімниці. 28 грудня в районі Надвірної, Делятина, Татарова, Зеленого знаходився підрозділ 1-ї Кубанської дивізії [268, с.133]. На деякий час війна у Галичині перетворилася з маневреної в позиційну [408, s.21].

Таким був результат боїв в кінці 1914 року. Більшість західноукраїнських земель – Східна Галичина, частина Лемківщини і Буковини – знаходилися під російською окупацією.

Ставлення російських окупаційних властей до поляків у Галичині впливало із загальнодержавної політики щодо польського питання. Суть його полягала в тому, що до складу майбутньої Польської держави повинні ввійти губернії Варшавського генерал-губернаторства і польські землі, які відійдуть до Росії після перемог над Австро-Угорщиною. Восени 1914 р. російська політика в Галичині по суті поділялася на дві частини: діяння в Західній Галичині за правом входження її до складу майбутньої Польщі та в Східній Галичині як території, що приєднуватиметься до Російської імперії.

Польську суспільність в Галичині російські війська привітали маніфестом верховного головнокомандувача Миколи Миколайовича: “Поляки! Російські війська несуть вам благословенну вістку згоди. Нехай щезнуть кордони, що ділять польський народ, нехай він з’єднається і утворить цілість під скіпетром російського царя. Під тим скіпетром відродиться Польща вільна в збереженні своєї віри, рідної мови і самоуправи” [325, с.108].

Спершу політика російських властей стосовно поляків мала деякі вагання. Перший воєнний губернатор С. Шереметьєв проводив полонофільську політику – відкрив польські школи, ввів у краю оголошення польською мовою, навіть в українських селах. Генерал-губернатор Г. Бобринський на зустрічі 23 вересня 1914 р. з польською делегацією на чолі з віце-президентом Львова Т. Рутовським, заявивши, що Східна Галичина – російська земля, і тут вводитимуться російська мова, закони і устрій, тут же помягшив свою заяву. Він наголосив: “У Західній Галичині історичне минуле інше. Коли наші війська визволять цю частину Галичини, я з радістю застосую там засади, висловлені у маніфесті верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколаєвича до польського народу, очевидно при

умові, що польське населення виявить прихильне ставлення до російських військ і влади [409, s.23].

Заява Г. Бобринського викликала деяке пригнічення серед польських політичних кіл навіть серед ендеків, які займали русофільські позиції. Власне поляки не сподівалися на такий поворот справи і не могли собі уявити, що Східна Галичина разом зі Львовом повинна повністю відійти під російське панування. У пропагандистській брошурі Начального Комітету Народового* підкреслювалося: “Зміст промови Бобринського засвідчив тільки те, як москалі розуміють свою “визвольну” місію в Галичині. Для польського населення, в т. ч. мільйонної селянської маси, слова графа Бобринського з національного погляду винесли вирок знищення... Львів після кількох років російського панування, з міста, яке є одним з найбільших польських культурних осередків, перетвориться на щось подібне до Житомира, де польськість насильно стиснута у вузькі рамки домашньо-родинного життя, ледве животіє”. Передбачалась навіть масова еміграція польської інтелігенції зі Східної Галичини [374, s. 384].

Настрій поляків у Східній Галичині загалом до російських властей був приховано ворожий. Незважаючи на те, що їм було дозволене приватне шкільництво, але з умовою вивчення російської мови, Львівський університет вирішено перенести до Варшави, відкрито товариства, що були під впливом вшехполяків (наприклад *Czytelnia Akademyczna*), визнано право польської мови у суді. Нічого не втратила і римо-католицька церква, за винятком перевезення єзуїтів з містечка Хирів до Львова [325, с.114].

Крім того, воєнний генерал-губернатор призначив поляка-австрофіла Т. Рутовського президентом Львова, віце-президентами Л. Шталя і Ф. Шляйхера, а також 12 членів магістрату як дорадників [374, s. 389]. Взагалі, з боку поляків у Східній Галичині ніяких відкритих виступів проти окупаційної влади не було, вели вони себе досить коректно. Незважаючи на

* Утворений у листопаді 1914 р. у Варшаві, навколо якого мали об'єднатися всі польські політичні сили без різниці ідейних переконань з метою утворення незалежної Польської держави.

те, що поляки всіляко підкреслювали “польський характер Львова”, наголошували, що вони є “справжніми господарями цього краю (Східної Галичини) і своїх прав не уступлять добровільно” [412, s.57], російські власті сподівалися, що з часом вони змиряться з необхідністю відмовитися від зазіхань на Східну Галичину. Це, на думку властей, станеться тоді, коли вони переконаються, що їх “побажання будуть задоволені на землях з дійсно польським населенням, зокрема в Західній Галичині” [100, с.336].

Начальник штабу ставки головнокомандувача російськими військами М. Янушкевич у листі від 2 жовтня 1914 р. голові Ради міністрів І. Горемикіну писав: “Коли скоро наша влада пошириться на ці землі (Західну Галичину), прийдеться застосовувати інші методи управління, ніж у Східній Галичині. Зробити це виявиться необхідним, щоб дати полякам докази наших намірів піти назустріч їх побажанням”. Далі М. Янушкевич наголошував на тому, що вже пора дати полякам деякі більш позитивні запевнення стосовно пропонованих їм поступок. “Повне і детальне вирішення тепер польського питання, очевидно, і неможливе, і передчасне, – зазначав він, – але збереження цілковитої невизначеності в цьому відношенні створить сприятливу атмосферу для розвитку недовіри в польських колах і, особливо, серед австрійських поляків, ставлення яких до нас не можна признати співчутливим [100, с. 356].

До цього додавалося ще й видане на початку окупації Східної Галичини розпорядження воєнного генерал-губернатора Г. Бобринського “Про конфіскацію майна”, яке не повністю вписувалося у загальноросійську політику уряду і, особливо, військових щодо польського питання. Згідно цього розпорядження конфісковувалися всі міські та сільські маєтки великих власників разом з рухомим і нерухомим майном, які втекли разом з австрійським військом і не залишили управляючих їхньої власності із законними довіреностями. Залишені їхні сім’ї негайно виселяли з маєтків у двотижневий термін з дозволом взяти тільки рухоме майно [39, арк. 101].

Тому невдовзі російська окупаційна влада надзвичайно обережно поставилася до земельної власності польських поміщиків у Східній Галичині, включаючи й тих, які відкрито виступали проти Росії (через міжнародні організації вони домоглися збереження за ними права на земельну власність у районах, зайнятих російськими військами) [340, с.103]. У зв'язку з цим Г. Бобринський заявив, що небажано “завдавати без потреби матеріальних збитків майбутнім підданам імперії” [98, с.4]. Така обережність щодо польських інтересів в краю давала свої результати.

Вичікувальна позиція поляків, що спостерігалася на початку війни, через декілька місяців змінилася. Це відзначалося у доповідній записці генерал-губернаторства від 9 лютого 1915 р. Міністерству закордонних справ стосовно польського питання. В ній підкреслювалося проросійське ставлення народних демократів (ендеків), а також представників великого землеволодіння, які для збереження своїх станових справ і при неодмінній умові утворення єдиної Польської держави готові були відмовитися від панування у Східній Галичині. Ендеків підтримували чиновники, міщани, професорсько-викладацькі кола, приблизно половини селян Західної і практично все польське селянство Східної Галичини, католицька партія і великі землевласники східногалицьких земель [341, с.84].

Член Державної Думи М. Караулов, характеризуючи ставлення поляків до російських властей у Галичині, відзначав: “Частина польських панів та інтелігенції бачила у росіянах ворогів. Однак зі сторони польських дідичів, ксьондзів і вчителів нам дуже часто приходилося зустрічати таке прихильне ставлення, що дай Боже його знайти і в Росії. Що ж торкається селян-поляків, то їх ставлення до російських військ не давали бажати нічого кращого. Очевидно, були й винятки, але як відомо, винятки тільки підтверджують справедливість правила [325, с.112].

Російська суспільність на загал відносилася до польської справи досить прихильно. Зокрема поступові партії, а русифікаторські кола ще більше,

виявляли своє задоволення щодо проведення владою польської політики. У великих містах відбувалися “дні Польщі”, на яких виголошували різноманітні звіти, проводили концерти, робили пожертви на знищене війною Польське Королівство. Поляки в Королівстві отримали частину самоуправління, полегшення в шкільництві, і багато обіцянок на майбутнє. Серед всіх тих дискусій порушувалася й справа поляків у Галичині [325, с.113].

Польська суспільність зносила присуд долі терпеливо, проти російської влади явно ніхто не виступав. Арешти поляків проводилися рідко і немасово. Щоправда, перед вступом австрійців у львівських тюрмах перебувало декілька польських соціалістів, окремих польських демократів вислано вглиб Росії [226, с.6]. Признання за свою лояльність до Росії поляки отримали від генерал-губернатора Г. Бобринського, який зазначив, що поляки-австрофіли втекли разом з австрійськими військами, а ті, що залишилися, належать до “наших прихильників або до числа тих, що вагаються. Але в ім’я леліяного ними ідеалу – одної Польщі, ради тих, хто вагається, поступово тануть і збільшується число тих, які майбутнє відродження Польщі пов’язують з долею Росії [257, с.511].

Переслідування німців, хоч вони і становили напередодні війни невелику частку населення (в Галичині – 0,9%), трохи більше на Буковині – 4,6%, тривали до останніх днів російської окупації. Галицькі німці терпіли знущання з боку російських властей тільки за те, що вони німці, а Росія воює проти Німеччини. У більших містах арештовували інтелігентів, а в провінції – сотні нещасних селян-німців. З одного Городоцького повіту Львівської губернії за підозрою у шпигунстві в травні 1915 р. вивезено 68 сімей німецьких колоністів [131, с. 24]. Так, у переддень залишення Львова царськими військами до Росії вивезено голову організації “Bund der christlichen Deutschen”, голову євангелістської громади та інших німецьких діячів [257, с.511].

Так само, як німці й українці, російською окупаційною владою переслідувалися євреї, які хоч визнавалися нею за окрему націю, але без прав. У доповідній записці верховному головнокомандувачу російських військ директор дипломатичної канцелярії у Ставці М. Базілі підкреслював, що євреї дуже ворожо ставляться до росіян, але “перед торжеством нашої сили не сміють відкрито показувати свою неприязнь”. Далі зазначалося, що вони прагнуть шкодити росіянам наскільки це можливо, зокрема вилучають з обігу дрібну монету, тим самим пробують створити грошовий голод, спекулюють на подорожчанні продуктів, ховають їх запаси, а під час битви під Городком, коли здавалося неминучим повернення Львова австрійцям, не приховували своєї радості [100, с. 337].

М. Базілі пропонував також приступити до негайної ліквідації великого єврейського землеволодіння. Адже євреї володіли 35% поміщицької власності і $\frac{3}{4}$ цієї землі фактично знаходилася в їх руках внаслідок розвитку т. зв. єврейського посесорства. Всю цю землю, вважав він, потрібно передати в кредит селянам і, таким чином, підірвати єврейське засилля [100, с.335].

Газета “Голос народа” постійно друкувала оголошення: “Бойкотуйте жидівські товари, нічого не купуйте від жидів”. Невдовзі почалися антиєврейські провокації, в результаті яких 17 жовтня 1914 р. в місті через спровоковану стрілянину загинуло декілька невинних людей. Російські власті конфіскували тоді три єврейські житлові будинки, взяли нових заручників, багатьох євреїв вивезли з міста. Взагалі зі Львова за час окупації на заслання до Росії було вислано 213 євреїв [45, л. 15].

М. Ганкевич тонко іронізував з тих російських політиків, які вважали, що царат – союзник “західно-європейської демократії”, який йде “визвольною війною” проти “німецького імперіалізму” для оборони “культури і цивілізації”. “Він, – підкреслював галицький соціал-демократ, – вже дав величавий доказ своєї високо-культурної місії – у Львові вже відбулися погроми жидів. Мужикам (йдеться про галицьких селян) проводирі

царських військ дозволяють, а навіть приказують, грабити панські двори і жидівські склепи та корчми. Хто з мужиків не хоче йти за приказом царських демагогів, той гине смертю як приятель жидів, як заушник (посібник) австрійського війська” [226, с.6].

В Коломиї на євреїв російські власті наклали своерідну контрибуцію за “неправдиві дані” про свою власність, переслідували їх в Станіславові, Чернівцях, Самборі та інших містах. 26 лютого 1915 р. генерал-губернатор Г. Бобринський на основі наказу головнокомандувача Південно-Західного фронту М. Іванова про збільшення шпигунської діяльності зі сторони євреїв видав розпорядження, згідно з яким євреям заборонялося селитися в Галичині, переїжджати з одного повіту до другого, а порушники каралися штрафом до 3000 рублів або трьома місяцями тюрми [325, с. 115].

Проте російська влада мала й інші плани стосовно євреїв. У квітні 1915 р. Г. Бобринський визнав лояльність єврейського населення до влади, зазначивши, що хоч галицьким євреям, які користувалися в краю повною рівноправністю, тяжко відмовитися від деякої внутрішньої ворожості до російських властей, проте їхня поведінка у межах генерал-губернаторства не носить ворожого характеру. Він висловив думку, що галицькі євреї невдовзі стануть податливим знаряддям русифікації краю. Це припущення найбільше підтверджувалося у Львові, Чернівцях, Станіславові та інших містах, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже швидко і ревно почали застосовувати російську мову в торгівельній сфері. Але з відступом царського війська всюди відбувалися єврейські погроми, і євреїв масово гнали на заслання до Росії [325, с. 116].

Крім суто політичних питань – ставлення до українців, поляків, німців, євреїв, про мову, школу, греко-католицьку церкву, судочинство – важливе місце у діяльності російської окупаційної влади посідали економічні справи.

Насамперед це відносилось до сільського господарства. Член Державної думи Д. Чіхачов відзначав, що в основу російської політики в Галичині

повинна бути покладена “турбота про сільське, переважно “руське” населення краю, про його прилучення до загальноросійської культури та піднесення економічного достатку” [163, с. 72]. Він, стверджуючи про малоземелля або безземелля галицького селянства, вважав за потрібне розгорнути ширшу діяльність Селянського банку, який зайнявся б устроєм земельних відносин. Адже багато великих господарств знищено, чимало дідичів (з політичних і економічних причин) приступлять до ліквідації маєтків і банк зміг би купувати землю на помірно вигідних умовах (навіть ціною зменшення на деякий час діяльності в середині Росії) і, в такий спосіб утворити фонд для збільшення землеволодіння місцевого селянства. Він також наполягав на зменшенні великих податків для сільського населення, оскільки міське населення, серед якого переважали поляки і євреї, платило порівняно небагато. Д. Чіхачов зазначав, що податкові полегшення мають стати початком економічного відродження краю, бо австрійська податкова система дуже незадовільна і недосконала, тому її потрібно в майбутньому радикально реорганізувати [320, с. 501].

Інші російські урядовці вважали перепродаж землі тільки через Селянський банк дуже проблематичним у зв'язку з відсутністю у Галичині фонду державних земель, низьку купівельну спроможність безземельних селян і невеликою кількістю землі, що піде на продаж. Тому висловлювалися думки про переселення галицьких селян до Сибіру, про необхідність наділити селян землею за рахунок великих і середніх власників. Існувала навіть точка зору, висловлена газетою “Русское слово”, щодо скерування в грудні 1914 р. переселенців з Росії до Галичини замість Сибіру, оскільки після закінчення війни тут будуть значні простори вільних ґрунтів. Особливо наголошувалося на колонізації Галичини (йдеться про Буковину і Закарпаття), де є сильний німецький і мадярський елемент. За підрахунками російських урядовців, на ці терени можна було б скерувати щонайменше 300 тис. переселенців [164, с.8]. Такі дивні твердження і плани русифікаторів викликали рішучий протест

галицької преси і не тільки української. Навіть “Прикарпатская Русь” і О. Марков називали його “неудачным проектом” [320, с. 502].

Принагідно зазначимо, що серед населення західноукраїнських теренів проводилася сильна російська агітація щодо виїзду до Росії, де селяни мають всі права, не знають пана і податкових тягарів, користуються повною свободою під опікою великої, непоборної царської влади та під благословенням православної віри. “Селянам, – писав відомий український громадський діяч З. Кузеля, – обіщовано всі неймовірні блага: землю і волю, усунення панів – дідичів і жидів, розділ панських і жидівських ґрунтів, знесення податків [124, с. 8.]”

Російська влада на основі подання верховного головнокомандувача щодо припинення діяльності в Галичині філій австрійських і німецьких банків взялася за організацію в краї фінансово-банківської системи. В грудні 1914 р. міністерство фінансів вирішило відкрити у Львові філію державного банку. Чимало приватних торгівельних банків у Петербурзі цікавилася справою заснування філій у Галичині. Мав намір створити свою філію у Львові Варшавський комерційний банк. У березні 1915 р. відкрив філію у Львові один з найбільших банків Росії “Русско-Азиатский банк”, основний капітал якого складав 45 млн рублів, а резервний 10 млн рублів [325, с.44-45]. Загалом підготовлювався ґрунт для інкорпорації галицької економіки у загальноросійську господарську систему.

На галицькому терені відбулася одна з найбільших у Першій світовій війні – Галицька битва, що розгорнулася на фронті довжиною 400 км, тривала 35 днів і закінчилася перемогою росіян. Російські війська вийшли на гірські хребти Карпат, заблокували найбільшу в Європі фортецю – Перемишль.

Галицька битва створила умови для вторгнення росіян у східні райони Німеччини, на Угорську рівнину, підірвала військову потугу Австро-Угорщини, перекреслила німецькі плани на швидке завершення війни.

У результаті бойових дій між австро-угорськими і російськими військами галицькі терени зазнали великих матеріальних і людських втрат. Значних руйнувань зазнала промисловість краю, частина устаткування підприємств демонтована і вивезена до Росії. Вивозились також сировина і готова продукція.

Скупчення величезної кількості військ у Галичині, господарська розруха викликали постійну нестачу продуктів харчування, що переросло у масовий голод і злидні серед населення. Це в свою чергу призводило до поширення різноманітних захворювань та епідемій.

Діяльність російської окупаційної влади була спрямована перш за все на знищення національно-визвольного руху українців Галичини, русифікацію краю. Російське суспільство завжди вирізнялося особливою глухотою відносно національного питання, не усвідомлювало всієї його величезної важливості, що робило його байдужим, а здебільшого несправедливим до інших народів, які населяли імперію.

Русифікаторська політика російської адміністрації, насамперед щодо українського населення Східної Галичини, спрямовувалася на створення передумов для анексії цієї частини споконвічної української землі та інтеграції її з імперією.

Війна та російська окупація галицького краю перервали процес українського національного відродження, який перейшов з національно-культурної у національно-політичну площину, щоб згодом здобути результати – утворення української державності.

РОЗДІЛ 3

ВОЄННІ ЗНИЩЕННЯ СХІДНОГАЛИЦЬКОГО ТЕРЕНУ

Перша світова війна призвела до значних руйнувань і великих людських втрат на території Східної Галичини, яка стала ареною кровопролитних боїв між австро-угорськими та російськими військами. Багато міст і сіл були частково або майже повністю зруйновано, однаково як і значна кількість різноманітних інженерних споруд (доріг, мостів і т. д.). Із сільсько-господарського обороту виведено сотні гектарів землі, яка була зрита окопами, зранена розривами бомб і артилерійських снарядів, загинули ліси. Бойові дії дуже ускладнили життя галицького населення, що зазнало неймовірних труднощів та негараздів війни.

У результаті великих битв на Галицькій землі (серпень – вересень 1914 р., літо 1915 р. – наступ австро-угорських військ і відступ російських, влітку 1916 р. – “Брусиловський прорив”, а через рік – т. зв. “наступ Керенського” або “Тернопільський наступ”) особливих руйнувань зазнали міста, що знаходилися на пограниччі або в центрі воєнних подій, найбільше шкоди зазнали промислові об’єкти і міський житловий фонд. Власне прикордонні терени мали стратегічне значення для обох імперій. У містах Галичини в попередні десятиліття австрійським урядом споруджено значну кількість військових казарм, густу мережу залізничних шляхів для оперативного перекидання сюди додаткових військових сил.

Перших руйнувань і грабежів зазнали села і містечка Галичини, які знаходилися поблизу кордону. Генерал О. Брусилов у спогадах з цього приводу писав: “...Повинен визнати, що особливо спочатку при переході через кордон Східної Галичини кілька міст було спалено, а будівлі маєтків, що зустрічались по дорозі, у більшій частині були спалені або розграбовані. Винуватцями цих безпорядків була головним чином наша кіннота, яка йшла попереду... а часто й тилові обозні частини” [172, с. 136].

Горе та страждання принесла війна жителям м. Гусятин, яке за поділом Польщі 1772 р. було розділене по Збручу на східну і західну частину. Передвоєнний Гусятин був повітовим містом з 6-тисячним населенням (у 1921 р. проживало 1980 чол.), що завдячувало своєму розвитку завдяки пограничному розташуванню (довгий час тут існувала прикордонна митниця), та ще більше – російсько-австрійському товарообміну. З початком бойових дій у серпні 1914 р. російська артилерія обстріляла Гусятин, зруйнувавши багато житлових і господарських будинків, майже вся центральна частина міста горіла чи не цілий місяць. Під час обстрілу виникла паніка серед мешканців міста, що втікали пішки з возами, дітьми та всім майном, що могли забрати з собою. Перебралися до с. Копичинці всі урядовці староства. Вже в перші дні в Гусятині артилерійським вогнем було зруйновано дві лісопильні, броварню, фабрики пір'я, дахівок, з виготовлення сталевих пружин, водяний млин. Тоді ж повністю зрівняно з землею садибу гусятинського єврейського рабина Давида Фрідмана, значних руйнувань зазнала й синагога. У той час у містечку практично не залишилося єврейського населення [254, с. 81].

У серпні 1914 р. російські війська три рази брали боєм Заліщики – палили, грабували, обстрілювали п'ятнадцять днів поспіль. Більшість населення втекла з міста. Військовий кореспондент американського журналу “Метрополітен” Джон Рід у своєму фронтовому щоденнику “Вздовж фронту” писав: “Жах завис над цим містом” [335, с. 85-86].

22 серпня 1914 р. російські війська зайняли Чортків, перебуваючи тут три роки, тобто до липня 1917 р. Росіяни поводитися в місті надзвичайно брутально. Всі цінності реквізували, руйнували або палили будинки, промислове обладнання. Промислові підприємства міста (цегельний завод, водяний млин, олійня, фабрика сільськогосподарських машин, фабрика рому і лікерів, залізничні майстерні) майже повністю припинили роботу. Більше 300 молодих чоловіків росіяни мобілізували і відправили на фронт [368,с.23].

23 серпня 1914 р. російські війська зайняли Тернопіль. Улітку 1915 р. наступ австро-угорських військ у напрямку зі Львова спричинив запеклі бої в районі Тернополя, що тривали майже рік з перемінним успіхом, і лише влітку 1916 р. фронт стабілізувався по р. Серет. Місто кілька разів переходило з рук у руки, зазнавши при цьому чимало руйнувань будинків, припинення роботи майже всіх підприємств. Близькість міста до прифронтової смуги справляло враження військового табору: всюди було багато російських солдатів і старшин, обозів, шпиталів, складів, на залізничній станції величезний рух – одні частини відходили на фронт, інші, поверталися в тил, часто переїздили великі групи полонених.

Під час боїв між австро-угорськими і російськими військами у серпні 1914 р. особливих руйнувань зазнали міста і містечка на Тернопільщині. Зруйновано третину будинків у Золотому Потоці, від пожеж і артобстрілів у Зборові знищено майже 90 відсотків житлових будинків, а в Гримайлові, що знаходився в районі бойових дій, окрім значних руйнувань, поранено і вбито 50 місцевих жителів [303, с. 266].

Постраждало від воєнних дій м. Підгайці, особливо влітку 1917 р., коли російська армія, відступаючи, спалила напівзруйноване місто. Згоріла міська ратуша, школа, торгові будинки, офіси адміністрації [183, с. 266].

У липні 1915 р. під час відступу російські війська в містечку Устя Борщівського повіту спалили парово-турбінний млин, фабрику олії, які горіли два тижні. На залізничній станції Іване-Пусте згоріло кілька десятків вагонів муки, збіжжя, а в липні 1917 р., відступаючи з Буковини, вони висадили в повітря мости на Дністрі поблизу м. Устя.

Біля м. Бережани зруйновано гуральню і пошкоджено винокурні заводи у найближчих восьми селах [30, арк. 4-11]. У селі Шершенівка Борщівського повіту в поміщика А. Герча знищено гуральню, млин, кузню і льодовню [28, арк. 15-19]. А. Козобродському з с. Салівки на Чортківщині, власникові фабрики з виготовлення черепиці завдано шкоди на 22 тис. корон [29, арк. 1-4].

С. Громницькому того ж повіту під час бойових дій було повністю зруйновано льодовню, майстерню з виробництва возів, дві кузні, а з фабрики з виготовлення цементної дахівки залишилися лише стіни [28, арк. 1-6].

У серпні – вересні 1914 р., в результаті жорстоких боїв з австро-угорськими військами, російська армія вступила на Прикарпаття. У боях за Галич (зайнятий росіянами 2 вересня) зірвано міст через Дністер, споруджений 1910 р., знищено 85, у Тисмениці – 60, Рогатині – 70 відсотків будинків [74, арк. 26; 75, арк. 55; 76, арк. 55]. Від артобстрілів значних знищень зазнали Бурштин, Болехів, Богородчани, Надвірна, особливо потерпіла Городенка. Зокрема було зруйновано деревообробний завод у Брошневі, спалено лісопильню у Болехові, промислові підприємства у Богородчанах, Надвірній, зокрема фабрику сільськогосподарських машин, на якій перед війною працювало 1000 робітників [199, с. 917]. Зазнало великих руйнувань курортне містечко Яремче, яке 22 жовтня 1914 р. окупували російські війська.

Вони тричі захоплювали Коломию – у вересні 1914, травні 1915 та в червні 1916 й перебували тут до липня 1917 р. У місті зруйновано на 50 відсотків цегольню, на якій працювало 250 робітників. На окраїні міста знищено вапняний промисел.

Так само три рази вступали до Станіслава. Але найважчі бої за місто тривали з 8 до 19 лютого 1915 р., т.зв. “перша станіславська битва”. За 12 днів була піддана обстрілам та зруйнована міська ратуша, яку російське командування, як найвищу споруду в місті, обрало під спостережний пункт. З 19 лютого, на три тижні, до 12 березня 1915 р. місто зайняли австрійські війська.

Війна згубно відбилася й для жителів Калуша. Значну частину міста, через яке кілька разів переходила фронтова лінія, зруйновано і спалено. Особливо великої шкоди зазнав Народний Дім. Промисловість не працювала, чимало жителів загинуло. Постраждали також навколишні села – Новиця, Ціпинів, Стариці, Добрівняни та ін. [171, с. 478].

На початку воєнних дій проти Австро-Угорщини російські війська розгорнули наступ у львівському напрямку. Під їх натиском австрійці відступили, і вже 23 серпня був зайнятий Радехів, в якому знищено 18 відсотків житлових будинків [238, с. 52]. У господарських приміщеннях пивоварні С. Бадені, що працювала у місті, зірвано підлогу, вибито вікна, поламано двері, зруйновано сушарню хмелю, спалено сировинну продукцію і частково вивезено. Фільваркові господарства 26 навколишніх сіл зазнали збитків від зруйнувань на суму 5,3 млн. корон [24, 4-11; 94-95]. Перед вибухом війни у Буську нараховувалося більше тисячі житлових осель, а через воєнні дії в 1914–1915 рр. у місті зруйновано третину будівель, а кількість населення зменшилася з 7751 чол. у 1910 р. до 6440 чол. у 1921 р. [342, с. 90; 212, с. 21].

Надзвичайно сильно постраждав Городок під час битви 7–9 вересня 1914 р., відступ російської армії обернувся у трагедію міста. Битва за нього, як важливий стратегічний пункт, тривала з 19 по 21 травня 1915 р. Городок перетворився у суцільні руїни: згоріла ратуша, повністю знищено гімназію, пограбовано будинки [230, с. 46]. Під час бойових дій у Перемишлянах згоріло 287 будинків. Хоч кількість населення зменшилося на 900 чол., проте восени 1917 р. 4908 мешканців міста змушені були тулитися у 301 будинку, що нараховувало 895 кімнат [285, с. 14; 259, с. 455]. Фактично були знищені містечка Бібрка, Новострілища, Вибранівка недалеко від Львова, повністю згоріло передмістя Фільварки у Жидачеві [137, с. 77; 259, с. 306].

У воєнні роки Жовківщина була прифронтовим повітом, через який двічі прокотився фронт. Війна завдала величезної шкоди економіці, принесла неймовірні страждання населенню. Лише у Куликові спалено понад 300 будинків [153]. У Рава-Руській знищено 16 відсотків будівель, в т.ч. млин і лісопильню. Великі розрухи спричинили воєнні дії Ходорову, значних збитків зазнав цукровий завод. У передмісті Бродів у червні 1915 р. російські війська знищили лікєро-горілочаний завод, пивзавод, лісопильню, млин, який намелював 10 вагонів муки на добу [171, с. 215].

Російські війська прагнули якомога скоріше оволодіти Карпатськими перевалами і вийти на Дунайську рівнину, де їм відкривався шлях на Будапешт і Відень. Крім того, росіяни хотіли якнайшвидше оволодіти Бориславським нафтовим басейном. Вже 22 серпня 1914 р. частини російської 48-ї піхотної дивізії під командуванням генерал-майора Л. Корнілова зайняли недобудовану фортецю у Миколаєві та саме місто. При обстрілі важкої артилерії згоріла міська Ратуша разом з архівом. Згодом ще від 29 серпня по 1 вересня 1914 р. точилися бої під Миколаєвом, де вирішувалася доля одного з етапів Галицької битви [310, с. 207].

Наприкінці серпня 1914 р. російські війська захопили Борислав. Представники царської адміністрації передусім задовольнили домагання своїх союзників – французьких і англійських монополістів, їм не тільки повернули нафтові багатства, відібрані австро-угорськими властями, але й віддали значну частину володінь, які належали угорським компаніям. Для їх охорони навіть виділялися спеціальні військові підрозділи [363, с. 222].

Під час бойових дій 1914 р. у м. Борислав знищено кілька нафтових копалень. З двох довоєнних магазинів, що спеціалізувалися на продажу нафтопродуктів, залишилися тільки голі стіни, а дах і все дерев'яне згоріло. Загалом воєнними діями Бориславу було завдано шкоди на суму понад 610 тис. корон. З осені 1914 р. до весни 1915 р., на території, підлеглий Львівській торгово-промисловій палаті, було зруйновано 40 різноманітних підприємств [24, арк. 11-24, 48, 52]. У Перемишлі значних пошкоджень зазнав кахельний завод. У заяві до Крайового уряду відбудови власник підприємства Я. Лесяк писав, що завод наполовину знищено, а шкоди завдано на 20 тис. корон. У м. Жидачів бойовими діями знищено фабрику бетонних виробів. Її власник М. Матура свідчив, що повністю зруйновано приміщення майстерні з надбудовою, житловий будинок, два склади з готовою продукцією, дві ручні машини, всі форми та блоки [22, арк. 9].

У 24 селах Збаразького повіту Тернопільщини під час воєнних дій було зруйновано млини, крамниці, винокурні [94, арк. 12-20]. У Мостиському повіті на 1916 р. не залишилося жодної уцілілої лісопильні, а для відбудови повіту (знищено близько 4 тис. житлових та господарських будівель) потрібно було понад 60 тис. м. куб. дерева-кругляка [31, арк. 7].

Практично повністю знищено велику лісопильню у с. Демня Вижня Стрийського повіту. Із колишнього тартака зовсім не залишилося устаткування, була зірвана підлога, побиті вікна і поламані двері. Північна стіна будівлі від гарматного обстрілу впала, а дев'ять складських приміщень із готовою продукцією було спалено до тла. На половину знищено лісопильню у Стрию. Залишилися цілими лише стіни й покрівля. У приміщенні виробниче устаткування виявилось потрощеним, вікна й двері – порозбивані. Складські приміщення із готовою продукцією згоріли [24, арк. 26-29].

У с. Старява Добромильського повіту вогнем пошкоджено чотири поміщицькі лісопильні та підприємство із виробництва скринь. На трьох лісопильнях не залишилося навіть стін. Уся готова продукція була знищена. Матеріальна шкода складала понад 325 тис. корон [24, арк. 32-33].

При наступі на Дрогобич найбільше постраждала центральна частина міста. 17 вересня царські війська зайняли Самбір. У місті зруйновано цегельний завод, всі господарські приміщення, завдано шкоди на суму 130 тис. корон. Важкі бої велися в районі міст Добромиль і Хирів, які мали велике стратегічне значення для здобуття Перемишльщини і Карпат. Декілька разів ці міста поперемінно захоплювали ворогуючі армії, в результаті чого були великі жертви з обох сторін, а міста зазнали значних руйнувань. Тільки 10 листопада 1914 р. російські війська захопили їх остаточно [303, с.267].

У битві за Львів, безпосередньо у місті бої не велися. Проте окремі воєнні зіткнення між ворогуючими арміями відбувалися в його околицях, зокрема згоріла частина містечка Винники разом з тютюновою фабрикою.

Очевидці згадують про пожежу на фабриці: “Такої великої пожежі не було кому гасити, і населення пильнувало тільки власне обійстя та придивлялося, доки все не вигорить. Ще другого дня диміли недогарки. Цісарський гостинець був застелений тютюном, як сіном під час сінокосів. Так закінчилася історія славної, найбільшої на цілу Галичину фабрики тютюну” [176, с. 182-183].

Про збитки, завдані війною промисловості регіону, свідчать такі узагальнені дані. Станом на 1917 р. у Галичині вціліла лише третина лісопильних заводів, 170 млинів з 1500, які діяли до війни [227, с. 91] Колосальних втрат було завдано гуральному виробництву. З 960 винокурних заводів, що функціонували до війни, сто було повністю знищено, а майже 300 зазнали значних руйнувань. З інших заводів, за винятком 4-5 було вивезено все устаткування [271, с. 211]. Збитки нанесені винокурному виробництву в 1916 р. становили 44 млн. корон [270, с. 4].

Серед провідних галузей промисловості Східної Галичини найбільшої шкоди зазнала нафтова. Захопивши Галичину, російська адміністрація одразу ж взяла її під особливий контроль. Було створено спеціальну комісію, яка мала вирішити питання добування, обліку та постачання нафти на російський ринок. Росіяни планували щорічно викачувати із Прикарпаття 60–70 млн. пудів нафти, яку мали використовувати на власні потреби [325, с. 41].

З поверненням австро-угорських військ багато промислових підприємств Галичини залишилися без палива і сировини, простоювали або працювали не на повну потужність. Продукція лісопильних заводів, у порівнянні з 1913 р. зменшилась у дев'ять, борошномельної і цукрової промисловості у сім разів. Бюро статистики торгівлі і промисловості при Крайовому управлінні відбудови Галичини визначило у 1916 р. збитки промисловості у 440 млн. корон [25, арк. 15].

Вже з перших днів воєнних дій галицькі міста і села зазнали значних руйнувань. Чинownik Міністерства закордонних справ Росії, перебуваючи у

вересні 1914 р. на окупованих землях, відзначав, що “міста і села носять сліди війни, часто трапляються безперервні ряди знищених будинків, зруйнованих артилерією або пожежами. Вцілілі будинки пусті, вікна розбиті або позабивані. Нерідко виявляються ознаки розграбування” [7, арк. 74].

Командир 24-го армійського корпусу 8 листопада 1914 р. повідомляв командувачу 8-ї російської армії О. Брусилова, що в районі бойових дій корпусу на річках Верещиці та Щирці багато сіл спалено до тла, населення залишилося без притулку і будь-якого прожитку, бо погоріли запаси хліба подекуди худоба та інша живність [6, арк. 71]. Ці повідомлення цілком відповідали дійсності, однак не розкривали повністю картини руйнувань у ході бойових дій на території Східної Галичини, не висвітлювали трагічного становища місцевого населення. Втрата житла і майна перетворила тисячі сімей на жебраків, котрі роками вимушені були жити в злиднях і поневіряннях.

Так, у м. Бережани вже на початку війни згоріло близько третини будинків [260, с.102]. У Печеніжині 90 будівель згоріло, а 250 було зруйновано. В Раві-Руській знищено 10 % будинків, у Ясеніві, що у Львівському повіті були поруйнованими всі будівлі, а мешканців села евакуювали в околиці Кракова та в Чехію [273, с. 78].

У Раві-Руській спалено нову будівлю місцевого кредитового товариства “Віра”, пограбовано і знищено магазин селянської спілки “Народний дім”, знищено майно повітових філій “Селянського господаря”, товариства “Просвіта” та Української бурси [149]. У Долині зруйновано приміщення товариства “Просвіта”, спалено українські книги, пограбовано філію банку [148].

У м. Бучач російські солдати понапивалися і кинулися на грабіж. У трьох місцях в місті підпалили будинки і не давали можливості їх гасити. А щоб пожежа не гасла, то періодично у вогонь доливали спирт. У результаті цього повністю вигоріла ціла частина міста – від костелу аж до церкви Покрови. Було повністю знищено усі магазини, багато адміністративних та громадських

будівель. У місті зазнали грабежів фінансові товариства “Праця”, “Бесіда” та “Просвіта” [150].

У Львові було пограбовано управління залізниці, будинки цитаделі, військову лікарню та військовий склад. Також російські вояки проводили грабунок львівських банків, музеїв, книгарень. Було проведено ревізію та опечатано музей наукового Товариства ім. Т. Шевченка. З гуцульської колекції музею зникли найцінніші перстені, топірці, рушники, у палітурні зникло все полотно. В той час сильно постраждала будівля “Академічного Дому”, де після опису та ревізії всього майна для російських солдатів влаштували казарму [302, с. 308-309].

Об’єктами посиленої уваги військових ставали склади, продуктові магазини та крамниці. На вулиці Яблонівського у Львові пограбовано магазин, звідки винесли весь цукор та запаси муки [34, арк. 4]. У січні 1915 р. у Львові з’явилися повідомлення про те, що в торгових закладах немає продуктів, тому що не залишилося жодного не пограбованого магазину [34, арк. 7].

Незважаючи на розпорядження градоначальника м. Львова полковника Сергія Шереметьєва, яке передбачало польовий суд за крадіжки і грабунок у військовий час, такі випадки не були рідкістю. Російське військове командування часто закривало очі на такі випадки [398, с. 25].

У 18 містах і містечках Східної Галичини (Розвадів, Рудки, Новий Яричів, Самбір, Кам’янка Струмилова, Куликів, Магерів, Рава-Руська, Турка, Хирів, Сокаль, Бібрка, Ходорів, Доброміль, Глиняни, Перемишляни, Бучач) було зруйновано 2892 житлових будинків та 2507 господарських приміщень і завдано збитків на суму понад 16 млн. корон [23, арк. 3-4]. “На просторі 150 тис. км² (Галичини) перерито і перекопано область української етнографічної території стрілецькими ровами, збито гранатами і скупано в крові – наголошувала Загальна Українська Рада у зверненні до громадськості світу. Людські оселі зруйновані, мільйони українського населення осталися без даху” [156].

Військовий терор, проходження фронту, евакуація населення, погіршення матеріального становища призвели до скорочення чисельності мешканців Львова. Перед війною тут проживало 212 тис. чоловік, у серпні 1915 р. за обліком хлібних карток кількість населення скоротилася до 157 тисяч, а у січні 1916 р. у зв'язку з поверненням з еміграції дещо відновилася і складала 174 тис. чоловік [304, с. 517].

Однак були міста в Галичині, які не дуже постраждали від бойових дій, бо знаходилися в тилу. Населення таких міст не зменшувалося, а збільшувалося. У Підволочиську, наприклад, від серпня 1914 р. до липня 1917 р. зосереджувалися тиллові частини 3-ї російської армії, 6 польових госпіталів, тому населення міста зросло з 2,3 тис. у 1914 р. до 3,5 тис. чоловік у 1916 р. Це сталося як за рахунок військових, так і евакуйованих людей з фронтових районів. У Скалаті, де перебували тиллові частини російських військ, було також багато переселенців з прифронтових смуг. Так, наприкінці 1914 р. у місті проживало 5,6 тис. мешканців, а у квітні 1917 р. – 7,5 тис. чоловік [260, с. 447, 464].

Російська окупація міст Галичини внесла багато змін в щоденне життя їх мешканців, значно погіршивши їх матеріальне становище та моральний стан. Так, із зайняттям Львова почалися єврейські погроми з боку російського війська. Перший стався 27 вересня 1914 р., коли було вбито 49 людей, більша частина з яких євреї. В результаті проведеного російськими властями “слідства” конфісковано декілька єврейських будинків, взято нових заручників, вивезено з міста на заслання окремих євреїв [325, с. 115]. Цей погром став причиною того, що євреї, побоюючись повторення чогось подібного під час свят, постановили у ті дні не йти до синагог на молитви.

Єврейські погроми відбувалися й в інших галицьких містах. Зайнявши містечко Устя Борщівського повіту російське військо прогнало єврейське населення, а всі єврейські будинки знищено з фундаментами. Перекопано навіть підвали у цих домах у пошуках біжутерії та грошей. З усіх будинків

містечка збереглися тільки дім кредитної кооперативи “Руский Народний Дім”, будинок учителя С. Гаймановича, греко-католицькі парафіяльні забудови, а також хата єврея Розенштока, в якій знаходилася кухня, а в кооперативному домі – офіцерська їдальня [183, с. 517].

Російськими військовими властями наказано було також замурувати у містах всі вікна на горищах і суворо заборонено носити будь-яку зброю. На виконання цих наказів солдати проводили по вулицях галицьких міст власні “ревізії”, забираючи у мешканців гроші, годинники і дорогоцінні речі. “Російська солдатня допускалася прилюдно гвалтів і грабунків, – згадував житель м. Мельниця на Борщівщині І. Романюк, – мене ограбили солдати три рази на дорогах, а раз у моєму помешканні. Забрали від мене срібний годинник, срібну папіросницю та гроші, а з помешкання забрали убрання та срібне накриття моїх господарів. Такі відносини тривали аж до прориву російськими військами австрійського фронту влітку 1916 р.” [183, с. 519].

Відомий австрійський письменник Стефан Цвейг, який чотири місяці перебував у Львові під час російської окупації, у своїх спогадах також згадував про подібні випадки відбирання козаками годинників і грошей у мешканців міста [161].

Найбільшим попитом серед російських солдатів користувалася горілка, бо з вибухом війни в Росії був запроваджений сухий закон. В армії також заборонялося вживання алкоголю, а для виконання цієї заборони припинено продаж спиртних напоїв, особливо в окупованих теренах. Будь-які знайдені запаси спиртного у шинках чи гуральнях просто виливали на землю, а гуральні нищили. Проте, наприклад, у містечку Товсте Заліщицького повіту, деяким шинкарям вдалося трохи приховати напоїв, які вони збували російським солдатам, бо “русский человек” без горілки не міг обійтися. Якщо не вдавалося дістати горілки, то пили одеколон та інші парфуми, скуповуючи по аптеках і крамницях [183, с. 803].

У Дрогобичі восени 1914 р. отаке скуповування різноманітних напоїв ледь не привело до трагічних наслідків. Російські солдати зайшли в “дрогерію” середнє між аптекою і парфюмерією, своєрідний магазин хімреактивів і знайшли тут “французьку горілку” – натирання від ревматизму. Вживши цього напою, вони мало не отруїлися, біда звалила нещасних тут же на тротуарі [318, с. 12-13].

У Самборі всі ресторани, шинки, корчми й готелі були заповнені угорськими військами, які, відступаючи, вільно гуляли по місту. Для них не існувало ніяких правил, ні заборон – “вони грабували магазини і склади, і те все діялося в ім’я воєнного права [329, с. 130].

Господарська розруха у містах краю була незвичайно велика. У Львові, наприклад, дефіцит міського бюджету на кінець 1914 р. становив 3,5 млн. корон, а до кінця березня 1915 р. доповнився ще на 3 млн. корон [303, с.269]. Це не дозволило надати допомогу найбільш постраждалому від війни населенню, до категорії якого належали сім’ї осіб мобілізованих до війська, пенсіонерів, службовців колишніх австрійських урядових установ і вчителів. Таких у Львові нараховувалося біля 12 тис. чоловік без членів сімей, а у м. Золочеві – 1082 родини, всього по Галичині до 50 тисяч сімей [8, арк. 7; 5, арк. 122].

Великі зловживання супроти українців допускали угорські війська у подільських містах. Зокрема у Мельниці вони поводитися не краще від російських солдатів, ночами обкрадали місцевих жителів, а вдень насильно забирали все, що потрапляло під руки. Про їх різні надужиття посол Т. Окуневський зробив запит в австрійському парламенті. На жаль, ця справа не отримала відповідного реагування [183, с. 521].

У грошовому обігу сильно бракувало дрібної монети, тому російські власті дозволили випуск їх замітника – бонів, встановили їх вартість 100 корон – 1 бона або по запровадженому курсу 30 рублів. Курс рубля усталений лише у містах, а по селах йшла спекуляція. Російські власті були

дуже занепокоєні скуповуванням за дешевшими цінами австрійських корон, які вивозилися вглиб Австрії, і, навпаки, рублі таємно доставлялися до Галичини.

В час російської окупації у містах і містечках краю панувала велика дорожнеча на всі товари і продукти. Дуже сильно відчувалася відсутність палива, яке значно подорожчало (сажень дерева коштував до 30 рублів) і більшість мешканців потерпало від холоду в неопалених квартирах. З настанням холодів в листопаді 1914 р. постало питання про забезпечення міст паливом. Відповідно до розпорядження генерал-губернатора Г. Бобринського планувалося відправити до Львова 122 887 куб. сажнів дров для продажу. Чистий прибуток мав скласти понад 153 тис. рублів. Однак, від запланованого обсягу поставки було відправлено трохи більше 10 відсотків через нестачу вагонів. Організований завіз дров до міста був призупинений в січні 1915 р. і населення змушене було забезпечувати себе паливом самостійно. [204, с. 101].

Оскільки багато промислових підприємств під час війни не працювало, жителі галицьких міст займалися “генделем” – торгували всім – кавою, тютюном, милом, дровами і т.д. На ринках продуктів було обмаль. Ті, що продавалися, миттєво розкуповувалися і вже о 10-й ранку нічого не можна було купити. Ціни на ринку визначав тільки продавець. Передусім відчувався брак хліба не лише на торгах, але й у крамницях не вистачало борошна. Торгівля бакалією занепадала цілковито, запаси вичерпалися. У Львові буханка хліба, яка до війни коштувала 50 грошів, тепер продавалася за 1 корону [302, с. 86]. Ціни на хліб у Тернополі та Львові зросли в 1914 у два рази проти 1913 р., на картоплю – в 3 рази, ще більше – на м’ясо, масло й паливо.

У підвищенні цін у Львові, наприклад, Володимир Шухевич звинувачував власників крамниць: “вони безмилосердно витягнули ціну до нечуваних границь, беруть навіть за такі товари подвійну ціну, які давно закупили перед війною. Якщо люди дуже нуждаються ба навіть гинуть з голоду, винні сему виключно купці” [40, арк. 94].

Вже в грудні 1914 р. начальник Станіславівського повіту повідомляв, що в місті та повіті на протязі цілого місяця велися бої між австрійськими і російськими військами і тому, “як в місті, так і в повіті, населення обідніло і зазнає великих економічних нестатків” [3, арк. 104]. У Станіславі занепала економіка, зросли ціни, лютував голод. В останні два роки війни ціни у місті на товари першої необхідності піднялися на тисячу і більше відсотків [68, арк.2].

Восени 1914 р. важким було становище м. Дрогобича. У зверненні міської управи до воєнного генерал-губернатора Галичини від 4 листопада 1914 р. наголошувалося: “Місто Дрогобич, внаслідок воєнних пригод, залишилося знищеним, пограбованим і у значній мірі спаленим. Жителі в кількості 27 тисяч помирають від голоду” [6, арк.175, 178].

Практично всі галицькі міста і містечка в роки війни перебували у скрутному становищі. Начальник Рогатинського повіту в рапорті від 7 вересня 1914 р. вищим інстанціям відзначав, що “кращі будинки і торгівельні приміщення єврейського кварталу м. Рогатин, в кількості 200 будівель, знищені пожежею. Більшість населення втекла, а з корінних 10 тис. мешканців міста зараз є не більше тисячі чоловік. Магазили і крамнички не відновлялися і ніякої торгівлі немає. Як у місті, так і скрізь у повіті відчувається велика нестача продуктів першої необхідності” [85, арк. 2]. У вересні 1914 р. жителі м. Рави-Руської залишилися без муки і солі, серед них почала поширюватися цинга і дизентерія [5, арк. 13]. Неймовірно зросли ціни на продукти у Чорткові, а заробити грошей було ніде, бо не працювали підприємства і майстерні. Голодних людей обсіли різні хвороби, особливо небезпечними виявився тиф. І тому незабаром міський цвинтар розширився майже наполовину [368, с. 27]. Зовсім зuboжіло населення Підгаєць, якому дошкуляв брак одягу, взуття й харчів. Голодувало населення Галича, Бурштина, Бучача та інших міст.

“У Яворові, – писав у спогадаху очевидець тих подій Й. Гронський, – бракувало найнеобхідніших товарів, передусім солі, мила, муки, цукру... Установи й школи не працювали, вчителі та урядовці ледве перебивалися без платні, дехто з жителів фірманив, торгував, возив шкіру з худоби, сільські продукти у Львів, звідси брав дефіцитні товари у Яворів” [233, с. 127-128].

У Самборі теж бракувало харчів, всі магазини були пограбовані, тяжко було дістати будь-які товари. Проте, добре розвинувся чорний ринок, хоч з високими цінами, він отримав “право громадянства”, як тимчасовий спосіб забезпечення мешканців міста харчами, мануфактурою та іншими необхідними товарами. Згодом життя поволі нормалізувалося, селяни почали завозити продукти харчування, але всі мануфактурні та шкіряні вироби можна було дістати лише “на чорно”. Щоб якось зарадити дефіциту цих товарів, австрійські власті ввели на час війни спеціальні бюро, які видавали на ці товари т.зв. “бецугшайни” (талони). Такі урядовці були при кожному старостві і, звичайно, здебільшого ці талони за протекцією видавали поляки, тому українцям важко було їх дістати. Проте ці товари за “бецугшайни” легко можна було знайти на чорному ринку, де євреї продавали їх за високими цінами і добре на цьому наживаючись [329, с. 135].

На Мельниччині, де у прифронтовій смузі в 1915–1916 рр. знаходились численні воєнні склади, євреї наживалися за рахунок російських солдатів, які крали все, що можна було продати – муку, цукор, масло, сало, палатки, залізні вироби, у великій кількості фураж для коней, щоб роздобути гроші на горілку. Скуплене все це добро євреї продавали вже по вигідній їм ціні російській військовій інтендатурі у Мельниці. На спекуляції євреї заробляли значні суми грошей [183, с. 518].

Якщо деяка частина євреїв наживалася на війні, то більшість єврейської бідноти знаходилася у важкій матеріальній скруті. Значна частина єврейської буржуазії втекла до Австрії, де спокійно проживала, а єврейська біднота західноукраїнських земель – робітники і дрібні ремісники, ділили долю населення інших національностей, зазнаючи всіх страхів війни.

У січні 1916 р. староста Коломийського повіту констатував, що єврейська біднота “живе в крайній нужді та вимагає допомоги”. У безвихідному становищі перебували бідні євреї в Новому Яричеві, Щирці та інших містечках Львівського повіту [271 с. 232].

У Львові російська влада, побоюючись голоду, а на його ґрунті різних хвороб та епідемій, заснувала міський благодійний комітет. Із-за відсутності продуктів харчування Інтенданство воєнного генерал-губернатора виділило в період вересень 1914 р. – червень 1915 р. для потреб мешканців Львова близько 120 тис. пудів муки, 30 тис. пудів круп, 30 тис. пудів солі, 31 тис. пудів цукру [17, арк. 37]. Для постачання населення продовольчими товарами Львівський магістрат закупив і зосередив у своїх магазинах і складах близько 200 вагонів різноманітних товарів: хліба, муки, цукру, чаю та інших товарів першої необхідності. Найбіднішому населенню російська адміністрація дозволила у вересні 1914 р. зібрати урожай на військових городах і роздала запаси продуктів з військових складів австрійського війська [143]. Для бідних, зокрема прибулих з інших місцевостей, у місті відкрили їдальні, де відпускалися безкоштовні обіди за спеціальними магістратськими талонами. Громадський жіночий комітет також організував дешеву кухню у Купецькому банку для інтелігенції міста.

Необхідно зазначити, що крім Львова в багатьох галицьких містах, зокрема Тернополі, Коломиї, Станіславі та інших, у воєнні роки відкривалися різні заклади громадського харчування для бідніших верств населення. У Борщеві, наприклад, для бідних жителів міста восени 1916 р. Союз земства відкрив безплатну кухню. Крім того, у приміщенні “Народного Дому” з його ініціативи працювала крамниця з продуктами харчування під управою судді Борщівського повіту П. Смаля [183, с. 519].

Незважаючи на важке матеріальне становище населення, на початку червня 1915 р., вже перед самим відступом, інтендантське управління військового генерал-губернатора реквізувало у Львові: муку – 56,5 тис. пудів,

крупу – 1,7 тис., квасолію – 1,6 тис., цукор – 1,6 тис., овес та ячмінь – 2,4 тис., горох – 1,7 тис. пудів. Забрано також запаси макаронів, гречки, цикорію, оцту, жита, пшениці та інших продуктів [17, арк. 28].

У час війни перед міським населенням, особливо біднішим, гостро стало житлове питання. Господарі підняли ціни на квартири і неспроможних сплачувати за новими тарифами виселяли. У грудні 1914 р. жителька Львова К. Дурановська звернулася до генерал-губернатора з проханням не виселяти її з квартири оскільки її чоловік мобілізований до австрійської армії, а вона з дитиною залишилася без будь-яких засобів до існування і тому заплатити за проживання по закінченні війни. Однак губернатор відхилив це прохання. Подібна ситуація сталася з львів'янками Козак і Щіпаль, які також просили не виселяти їх з помешкань [271, с. 231].

Важке становище міського населення Галичини доповнювалося ще й різними податками, які збирали австрійська і російська влади. Хоч воєнний генерал-губернатор й визнавав, що “багато міст Галичини і Буковини цілком розорені війною”, проте пропонував місцевим властям в містах збирати промисловий і подомовий податки.

Староста Городенківського повіту у січні 1916 р. визнавав, що у міських жителів не вистачить засобів для виплати податків. Тоді ж староста Коломийського повіту повідомляв своєму начальству про продаж жінками майна для сплати податків і пропонував в деяких місцевостях утриматися від їх збору [271, с. 235]. Проте міське населення у весь воєнний період платило вісім прямих і декілька непрямих податків.

Відзначимо, що війна обумовила різке зменшення приросту міського населення Галичини, порушила приріст населення регіону в цілому. У Львові, наприклад, згідно матеріалів перепису у 1921 р. проживало 219 348 мешканців, серед яких числилося 99 226 чоловіків і 120 122 жінки [308, с. 247]. Загибель на фронті чоловіків зробило десятки тисяч галицьких жінок вдовами та одначками. Величезна кількість дітей були позбавлені

батьківського виховання і ласки, до певної міри обмежилася передача етнічної традиції. Це спричинило ще одну дуже гостру соціальну проблему в роки війни – проблему сирітства. Практично в кожному місті та селі були діти сироти.

У багатьох містах і містечках Східної Галичини різко скоротилася кількість населення. У Буську за переписом 1910 р. проживала 7 751 особа, а в 1921 р. лише 6 440 чоловік [342, с. 90]. У Бучачі кількість населення скоротилася відповідно з 14 286 осіб до 7 517; у Гусятині з 5 799 до 2 103; у Підволочиську з 5 635 до 3 670; в Калуші з 8 653 до 6 619; в Коломиї з 42 676 до 31 708; у Надвірній з 8 080 до 6 062; у Рогатині з 7 664 до 5 736; у Станіславові з 33 328 до 28 204; у Стрию з 30 942 до 27 358 осіб [309, с. 241].

Зазначимо, що затягнення війни на всіх фронтах ускладнювало ситуацію з продовольством. Доходи населення зменшувалися, закривалися підприємства, кількість робітників внаслідок мобілізації зменшилася у кілька разів. Люди були позбавлені постійних джерел існування. На роботу почали найматися жінки і діти. Реальна заробітна плата за чотири роки війни знизилася у 2–3 рази, а реальні доходи населення ще більше [303, с. 272].

Найсильніше всі жахи війни відчуло селянство, яке складало 90 відсотків всього населення Галичини. Війна розпочалася 1 серпня 1914 р. саме у розпал жнив. Урожай у зонах боїв ніхто не збирав, водночас горіли поля і це було справжнім лихом для багатьох селян [273, с. 77].

Багато власників фільваркових господарств спочатку з Тернопільської округи, а пізніше з Станіславівщини та Львівщини, покинули свої маєтки і повтікали вглиб Австрії. Ці господарства були пограбовані та зруйновані російськими військовими частинами. У с. Олексинці Борщівського повіту було зруйновано фільварок та житлові приміщення С. Громницького. Власнику завдано шкоди на суму 471 тис. корон [32, арк. 1-6]. При цьому знищено три житлові будинки, корчму, пивницю, возівню, хліви для корів та коней, магазин, склади, млин та ін.

У с. Мершенівці Борщівського повіту зруйновано фільварок В. Герга і завдано йому шкоди на суму 605 тис. корон [32, арк. 17-19]. У с. Кудринці того ж повіту зазнав великих руйнувань фільварок Лейби Бартфельда. До тла було спалено всі житлові споруди. Майже не підлягали відбудові гуральня та корівник. Господарству завдано шкоди на суму 103 тис. корон [32, арк. 20-22]. Фільварок К. Лісковського в с. Мишків Заліщицького повіту зазнав втрат на суму понад 324 тис. корон. При цьому зруйновано цегляні будівлі, аптеку, крамниці, гуральню, кузні, молочарні, корівник, свинарник та інше майно [33, арк. 8-10].

Зафіксовано чимало випадків, коли під час відступів австро-угорських військ селяни також вдавалися до грабежів і підпалів маєтків поміщиків та орендарів. Так, у вересні 1914 р. було зруйновано маєток поміщиці А. Зеєман у с. Скоморохи Нові Бережанського повіту. Тоді ж селяни пограбували маєток у с. Білки Шляхетські Львівського повіту – забрали збіжжя з двору і з полів, розібрали коней і худобу, а господарські будівлі підпалили [261, с.523].

Власники, а за їх відсутності управляючі маєтками, з дозволу російських властей наймали поліцейську варту з метою запобігання нищення та розорення майна. Так, у Сокальському повіті під охорону кінно-поліцейської сторожі були взяті маєтки графа Т. Дзедушицького, Е. Рильського, А. Раціборського, графині І. Козебродської, Жидачівському повіті — землевласника А. Скрижинського, графа Скарбека, Перемишлянському — В. Словицького, Золочівському — графа Потоцького, Львівському — маєток архієпископа Більчевського, землевласника З. Леваковського, Т. Богдана, Бродівському — землевласника В. Гневоша, Б. Міончинського, В. Сухостава, В. Шмідта, О. Городинського, графині А. Дзедушицької, М. Радзіовської, Дрогобицькому — графині Тарнавської та її племінника, Кам'яно-Струмилівському — графа С. Бадені та ін. Була призначена охорона для солеварних заводів в м. Долині та м. Болехові Долинського повіту [81, арк. 1-6; 82, арк. 5-25; 84, арк. 12-58].

У Перемишлянському повіті на лютий 1915 р. у 28 населених пунктах знищено 811 дворів, Львівському – 1 396 будинків у 31 населеному пункті, на Рогатинщині згоріло 209 селянських хат [3, арк. 79; 4, арк. 16-17]. Таких же руйнувань зазнали села Кам'яно-Струмилівського повіту (352 будівлі), збитки яких складали до 100 тис. російських рублів [88, арк. 6].

Внаслідок великих боїв руйнувань зазнали Перемишльський і Мостиський повіти, південна частина Ярославського та північні райони Добромильського і Старосамбірського повітів. “Ця частина краю, – писав часопис “Діло”, – представлена нині наче пустинна; села і цілі ліси зникли з лиця землі і, як далеко око догляне, чорніє тільки чорна земля, поорана окопами і шанцями” [144].

Голова Перемишльської філії Товариства “Сільський Господар” о. В. Гинилевич повідомляв у листопаді 1914 р. центральне керівництво у Львові, що з 122 сільських громад повіту 44 зрівняні з землею, 60 – майже цілком або більша частина згоріли, тільки 18 – залишилися неушкодженими. У зв'язку з воєнними операціями в кожному селі вбито від 3 до 11 осіб, а в одній громаді – 25; велика кількість ґрунтів лежали перелогом. В селах панувала страшна нужда. Все це доповнювалося ще й тим, що 87 тисяч чоловік залишилося без даху й мешкало у тимчасових будах (приміщення непридатних до проживання). Адже бараки почали зводити тільки у другій половині листопада 1914 року [139, с. 127].

Російські власті під час облоги Перемишля зі спалених військами сіл переселяли людей в інші місцевості. Проте, вони знову поверталися назад до своїх домівок і, не заставши з них сліду викопували на своєму господарстві яму й переживали найстрашніші дні в холоді та голоді. “Хоч їх викидали ще декілька разів, – зазначала “Господарська Часопись”, – та мов “божевільні”, як казав один російський офіцер, вертали назад до своїх землянок [135, с.5].

Золочівщина, Підгаєччина, Тлумаччина теж зазнали тяжких руйнувань. Найбільш була пошкоджена північна частина Буцацького повіту, зокрема

сильних руйнувань зазнали села: Бровари і Жизномир – спалено по 70 господарств, Григорів – третину села, майже 90 відсотків с. Велеснів. Під час боїв у червні 1915 р. у с. Золотники Тереховлянського повіту було зруйновано близько 100 будинків, млин і винокурню [279, с. 499].

Руйнації набирали все більш масового характеру. Так, у 25 селах Бережанського повіту, що мали 3 835 дворів, повністю спалено 1 868, тобто близько половини. Такі великі села як Лапшин, Саранчуки, Слобода, Жуків, Котів, Рогачин, Потутори майже зникли з лиця землі [146].

Восени 1914 р. село Ямниця біля Станіслава внаслідок бойових дій було тотально знищено, не залишилося ні однієї хати чи господарського будинку. Ціле село і поля були перекопані ровами і обнесені колючими дротами, в яких знаходилися землянки і бункери.

У Товмацькому повіті в 1916 р. під час обстрілу австрійської артилерії позицій російських військ також згоріло багато сіл, особливо постраждали Нижнів, Обертин, Хотимир. У селах Самбірського повіту – Ляшки Муровані, Мижинець, Старе Місто і Стрільбище, частину господарств австрійці спалили до тла, пов'язуючи це зі збільшенням сектору обстрілу ворожих позицій [6, арк. 71].

7 вересня 1914 р. начальник Рогатинського повіту повідомляв Львівського губернатора: “Повсюди у повіті спостерігається картина повного зруйнування поміщицьких і єврейських дворів, майно в цих садибах якщо не розграбоване, то розгромлене. Обробіток і засів полів, а також збір врожаю утруднюється відсутністю робочих рук, коней, перевізних засобів забраних спочатку австрійськими, а потім нашими військами” [85, арк. 2 зв., 3].

На Рогатинщині внаслідок обстрілу частину села Конюшки було цілком зруйновано, згоріло понад 30 хат, а у селі Новиця Калуського повіту спалено понад 100 будинків, вбито багато селян. У Карпатах великих руйнувань зазнали села, які стали ареною боїв між австро-угорськими і російськими військами. У Криворівні, крім багатьох житлових осель і господарських приміщень згорів

будинок читальні, у Нижньому Березові зруйновано школу і 17 будинків. Населення зазнало збитків на 5 мільйонів корон [69, арк. 6].

У Богородчанському повіті повністю знищено 4 630 житлових і 6 173 господарських будівель. Пошкодженень зазнали 895 житлових і 300 господарських споруд. Села Горохолина, Ляхівці, Лисець, Солотвино вигоріли повністю.

У багатьох повітах Галичини під час бойових дій знищено багато шкільних приміщень, “Народних Домів”, читалень “Просвіти”. Так у Богородчанському повіті повністю знищено 21 школу, а 23 зазнали значних руйнувань [73, арк. 6]. У Станіславівському – зруйновано 19, а 10 шкіл зазнали суттєвих пошкоджень [70, арк. 75-76].

У Станіславівському повіті повністю знищено 2 093 житлових і 5 122 господарські будівлі, а значних руйнувань зазнали відповідно 922 і 876 споруд. Такі села як Гелеїв, Кремидів, Куцаки Нові, Лани, Тустань перестали існувати [70, арк. 75-76].

У селах Львівського повіту постраждало: Журавники – 335 будинків, Пруси – 196, Германів – 140, Щирець – 118, Чернушовичі – 95 [10, арк. 2].

Місцевість Тернопільщини між річками Серетом і Стрипою нагадувала одні руїни. Очевидець цих подій І. Сточанський з села Богатківці (Підгаєччина) згадував, що внаслідок воєнних дій майже всі села над Стрипою були спалені та знищені. В селах Семиківці та Бенева не залишилося ні одного будинку, а на тих землях виднілися тільки могили похованих жовнів [189, с. 399].

Великих руйнувань зазнала Брідщина, через яку кілька разів пролягав фронт. Цілковито знищено село Конюшків, внаслідок затяжних боїв зовсім зруйновано Ясені, в якому будинки і господарські приміщення були розібрані та рознесені для побудови і укріплення окопів. У Кадлубиськах залишилося лише дві хати, де перебував штаб фронту й стодола, в якій відправлялися польові Служби Божі [171, с. 237, 333, 338].

Після трьохтижневих боїв за Стрий навесні 1915 р. дві третини гарно розбудованого села Дуліби, що знаходилося в центрі земляних укріплень російської армії були знищені. У цих боях спалено дулібське приходство з цінною бібліотекою і картинами [193, с.145].

В результаті бойових дій між австро-угорськими та російськими військами у 58 повітах Галичини зруйновано 565 848 житлових і господарських будівель, близько 9 тисяч частково.

З прибуттям до Львова штабу воєнного генерал-губернаторства до нього стали надходити прохання від жителів краю про відшкодування збитків, яких завдали російські війська. Всього до червня 1915 р. надійшло 1145 прохань про відшкодування матеріальних збитків на суму 7 505 932 рублі [18, арк. 40].

Воєнні битви не оминули й церковних святинь, над якими глушилися як австро-угорські, так і російські війська. У селах Сенечіл і Вишків Долинського повіту, які були розташовані поблизу австро-угорського кордону і стали місцем постійних боїв, угорські війська пограбували церкви на 1850 корон. Німецькі війська у с. Серники Долішні Галицького повіту, квартирувавши у місцевій церкві, розібрали на обігрів іконостас, лавки, столи, дерев'яну дзвіницю, в селі Кунашів цього ж повіту німці обладнали у церкві кухню, знищили все спорядження, а у церкві села Нижбірок Копиченського повіту австрійці влаштували у церкві шпиталь для поранених вояків [189, с. 364]. У Стоянові, неподалік Радехова, російські війська переобладнали церкву на кінотеатр [425, с. 36, 45, 110].

Майже у кожній парафії Львівської архієпархії церкви були пошкоджені, 64 зруйновані повністю, спалено 48 шкільних приміщень. У Перемишльському повіті знищено 53 церкви [141, с. 114]. На Бучаччині знищено 2 дерев'яні та 4 муровані церкви, з яких найбільшою втратою була мурована церква XVI ст. у селі Язлівець, а у Зарваниці в 1916 р. згорів монастир братів-студитів. На хуторі Монастирок, біля села Задарів, на

Бучаччині російські солдати розібрали монастирські будинки братів-василіян і з цегли поробили доріжки [173, с. 244].

Матеріал із поруйнованих церков брали на ремонт мостів, доріг, будівництво окопів [169, с.149].

У Бучацькому повіті у с. Заліщики Малі угорські гонведи забрали у 1914 р. матеріали, призначені для побудови церкви і Рідної школи, на фронтіві укріплення. У с. Старі Петликівці того ж повіту російські солдати для побудови мосту через річку Стрипу забрали всі двері зі stodол, комор, хлівів, а хто противився, то й від хат [173, с. 541, 619].

Надзвичайно великих втрат зазнавало селянство від безконечних реkvізицій, які проводилися австрійськими і російськими властями. Систематично для потреб воюючих армій здійснювалися своєрідні „закупки” – фактично примусове вилучення за мінімальну ціну реkvізиційних kvитанцій, а здебільшого й без оплати – коней, великої рогатої худоби та іншої худоби, зерна, фуражу, транспортних засобів. Залежно від перебігу подій на фронті частину худоби відправляли або на захід, або на схід.

Відомий галицький громадсько-політичний діяч І. Макух, описуючи 10-місячну російську окупацію Прикарпаття, зазначав, що у Товмацькому повіті у кожного селянина реkvізовували всю рогату худобу, крім однієї штуки, і платили $\frac{1}{5}$ – $\frac{1}{10}$ дійсної вартості. Коні, свині, домашню птицю взагалі забирали даром [123, с.17].

Восени 1914 р. начальник Кам'яно-Струмилівського повіту повідомляв генерал-губернаторство, що у жителів краю під час мобілізації австрійськими властями взято багато коней безоплатно – під kvитанції [3, арк. 111]. У селі Пуків Рогатинського повіту австрійці забрали для потреб армії 70 пар коней, багато іншої худоби і продовольства. У Стецевій на Снятинщині на початку серпня 1914 р. у селян конфісковано 150 пар коней з возами, багато рогатої худоби,

свиней, зерна тощо. Під час жорстоких боїв, що точилися поблизу села, зруйновано і спалено багато будинків, знищено значну кількість худоби, посіви [258, с. 461, 554].

У селі Довгополі на Верховинщині, наприклад, російські солдати заковували у людей худобу на м'ясо і видавали квитанції зі словами “деньги уплачены сполна”. Папірці з такими словами люди ще довго зберігали на згадку про втрачене [219, с. 321].

Під час проходження фронту як російські, так і австро-угорські війська вдавалися до реквізиції і прямих грабежів селянського майна. Так, в селянина А. Голода, мешканця с. Пізнанка Скалатського повіту на Тернопіллі, російський артилерійський полк реквізував з поля 10 кіп вівса, а обоз полку оренбурзьких козаків – 100 пудів конюшини [92, арк. 2]. У маєтку графа Л. Пінінського в с. Іванівка цього ж повіту було забрано все зерно і 615 пудів вугілля [93, арк. 2]. У жителя цього ж села В. Кузьмича знищено картоплю на площі $\frac{1}{2}$ га, вівса – на площі $2 \frac{1}{2}$ га, жита, ячменю і гречки – по $\frac{3}{4}$ гектара [91, арк.3].

У жовтні 1914 р. начальник Золочівського повіту доповідав воєнному генерал-губернатору про гостру потребу для селян коней, яких реквізували, відступаючи, австро-угорські війська [12, арк. 2]. У Золочівському, Перемишлянському, Кам'янка-Струмилівському, Жидачівському й Бібрському повітах значно зменшилась кількість худоби від числа довоєнного поголів'я [158].

У Рава-Руському повіті станом на 1 січня 1915 р. залишилося 2 135 коней на 115 109 моргів землі. З початком війни в Дрогобицькому повіті на травень 1915 р. поголів'я худоби скоротилося з 66 595 до 26 548 голів. В с. Залужжя Рогатинського повіту на 164 двори припадало лише 60 коней. З травня 1914 р. до квітня 1915 р., за даними російської окупаційної адміністрації, поголів'я худоби по Львівській губернії зменшилося з 1 107 501 до 876 279 голів [307, с.102].

За повідомленнями управління Тернопільського губернатора у 8 повітах Тернопільської губернії поголів'я коней з початку війни до 1 лютого 1915 р. скоротилося з 90 458 до 83 119 , корів з 103 752 до 94 631 , волів з 16 342 до 9 359 голів [307, с.102].

Взагалі, у всій Тернопільській губернії напередодні війни нараховувалося 90,4 тис. коней, а на січень 1916 р., тобто через півтора року від початку війни, залишилося тільки 43 214 коней, що складало 47 % їх довоєнної кількості [13, арк. 5].

У Сокальському повіті перед війною було понад 32 тис. голів худоби, а в листопаді 1917 р. залишилося менше 9 тис. [157]. Подібна ситуація була на Сколівщині, Турківщині та інших повітах, де коней практично не залишилося [154].

Загалом у Львівському воєводстві поголів'я коней на 1916 р. порівняно з довоєнними роком зменшилося на 43%, Тернопільському на 56 %, Станіславівському – 80,5 %. Кількість великої рогатої худоби у цей же період скоротилася у Львівському воєводстві на 43 %, Тернопільському – на 80 %, у Станіславівському – на третину. За даними австрійської адміністрації на січень 1916 р. у Східній Галичині налічувалося 308 тис. коней, або 45 % у порівнянні з довоєнним часом, а великої рогатої худоби – 809 тис.(52 %) [307, с. 105].

У повітах, зайнятих російськими військами, поголів'я великої рогатої худоби скоротилося з 163 513 до 32 320 голів. Втрати становили 131 193 корови, або 80,2%. У Станіславівському воєводстві до 1916 р. поголів'я коней зменшилося з 145 972 до 82 017 голів. Близько половини поголів'я коней не дорахувалися у Сколівському, Богородчанському, Станіславівському, Турківському та Надвірнянському повітах. Поголів'я великої рогатої худоби зменшилося за цей час з 444 543 до 313 879 голів. На третину скоротилося поголів'я корів у селян Турківського, Жидачівського, Станіславівського, Тлумацького, Сколівського, Рогатинського та Городенківського повітів.

Таким чином, на 1916 р. селяни Східної Галичини втратили половину тяглової сили. В окремих повітах втрати досягли до 70%. Все це негативно позначилося на ході сільськогосподарських робіт. Якщо у Львівському і Станіславському воєводствах тяглова сила зменшилася приблизно однаково у процентному відношенні відповідно 43,4% і 43,8%, то у Тернопільському воєводстві більш як на половину [307, с.106].

До падіння чисельності худоби призвело також поширення серед тварин різних хвороб, нестача кормів. Начальник Перемишлянського повіту у рапорті Львівському губернатору від 1 грудня 1914 р. писав, що у панських хлівах, покинутих власниками, залишилися коні і худоба. Однак селяни, не маючи фуражу, відмовилися їх брати, оскільки догляд за ними від осені до весни вимагав великих затрат, що перевищували вартість худоби [3, арк. 130]. На травень 1915 р. у 8-ми населених пунктах Бродівського повіту було зареєстровано 1 313 випадків захворювання худоби на ящур [76, арк. 26].

Російська цивільна адміністрація оголосила, що за реквізованих військовими коней буде виплачувати компенсацію. До червня 1915 р. в канцелярію генерал-губернатора Галичини надійшло 1145 прохань від жителів. Однак претензії розглядали лише тоді, коли до скарги були додані реквізиційні квитанції. Зрозуміло, що військові таких документів не надавали. Тому було розглянуто лише 70 скарг, більшість з яких не були задоволені [18, арк. 40]. Загалом, численні реквізиції, поширення ящуру і корости серед тварин призвели до різкого зменшення кількості коней та худоби.

Війна спричинила у Галичині велику господарську розруху. Однією з причин стало зменшення кількості працездатного населення. Значну частину чоловіків віком від 20 до 50 років взято до австро-угорського війська.

Так, у Підгайцях на Тернопільщині населення у порівнянні з переписом 1910 р. за роки війни зменшилося на 11,8 %. Якщо у Кутах Косівського повіту в 1910 р. проживало 6 689 чоловік, то у 1916 р. тільки 3 тис., з них

лише 100 чоловіків віком від 16 до 52 років. В австро-угорську армію, наприклад, було взято з Підволочиськ – 200 чоловіків, зі Скалата – 300, на Станіславівщині зі сіл Дзвиняч і Пуків по 180, Кобаки – 500, Стецева – понад 400 чоловіків. Зі Судової Вишні на Мостищині було мобілізовано понад 350 чоловіків, з с. Голгочі (Підгаєччина) – 400, а з с. Жизномир Бучацького повіту – 456 чоловік [260, с. 447, 464; 258, с.91, 360, 461, 554; 255, с.398; 381, с.465; 173, с. 520]. Із міст і сіл Жовківщини до цісарської армії були призвані практично всі чоловіки, здатні носити зброю.

Цілком закономірно, що до австро-угорського війська була мобілізована найбільш працездатна частина міського і сільського населення. Воювали галичани на російському, а здебільшого на італійському фронтах, де діяли окремі українські полки. За висловом М. Ірчана, командування гатило ними П'яву – місце найбільш кровопролитних боїв за всю війну, де полягло тисячі галицьких вояків [247, с. 84]. На фронтах у складі українських частин перебувало 177 греко-католицьких священників, 51 із них відзначено бойовими нагородами [160, с. 24].

Чимало сільської молоді записалося добровольцями до Легіону Українських січових стрільців. Частина працездатного населення не могла в повному обсязі займатися сільськогосподарськими роботами, оскільки змушена була виконувати інші пов'язані з воєнними діями роботи – копати окопи, ремонтувати дороги тощо. Все це, звичайно, важким тягарем відбивалося на галицьких селянах, які всіляко намагалися уникати і не виконувати наказів як австрійських, так і російських властей про обов'язкову трудову повинність.

У Турківському повіті, наприклад, селяни продавали коней, щоб не їздити на лісові роботи в недоступні гірські місцевості. “Тут, – писав голова філії “Сільського господаря” І. Мороз, – під примусом лютого мадяра мусять бідувати, ломлять ноги або перемерзають та гинуть від запалення легенів”. У селах Мохнате і Либохора на лісові роботи забирали навіть учнів [140, с.346].

Начальник Кам'яно-Струмилівського повіту 20 січня 1915 р. повідомляв Львівського губернатора про неможливість через спротив селян надати водночас 3 тис. возів і відповідну кількість людей для робіт з укладання залізничної колії від Кам'янки до Сокаля. В рапорті губернатору від 28 березня 1915 р. начальник Золочівського повіту жалівся, що поліцейські чини нерідко стикаються з відмовою селян щодо поставки возів для воєнних потреб, які не з'являються на виклики адміністрації. Він вважав, що на тих, хто чинить опір, можуть вплинути тільки репресивні заходи, які змусять їх до необхідності підкоритися вимогам властей [83, арк. 12, 28].

Начальник Старосамбірського повіту повіту телеграфував у лютому 1915 р. вищому командуванню про відмову мешканців сіл Стрілки, Тисовець, Лопушанка-Хомино, Головецьке заповнювати опитувальні листи під час проведення перепису населення і майна. Свою відмову вони мотивували страхом у випадку повернення австрійських військ. Населення боялося повторення репресій В умовах військового стану це означало арешт, штраф, вислання або навіть і розстріл. У Бродівському повіті селяни навколишніх сіл, що проживали поблизу залізничної колії Броди-Красне, з березня 1915 р. зобов'язані були виходити на роботи з прокладання другої лінії колії. На вимогу інспекції технічного нагляду роботи велися кожного дня, включаючи й свята, а у випадку необхідності і вночі. За розпорядженням російських властей 9 квітня на 6 годину ранку одна тисяча чоловік з відповідним реманентом і не менше 500 возів мали прибути до лінії залізничної колії між станціями Колпин і Заболотці. Для проведення земельних робіт начальник Бродівського повіту наказав щоденно з 13 до 18 квітня 1915 р. висилати від місцевого населення трудові команди чисельністю 50 чоловік і 50 возів на лінію біля с. Волковатиці, 200 чоловік з возами на лінію Ставок присілка Малої Пониковиці [80, арк. 76-77].

У Галичині на будівництво шляхів та інші подібні роботи населення виганяли силою як російські, так й австрійські власті. Староста з

Перемишлян повідомляв про застосування примусових засобів стосовно селян для роботи у поміщицьких господарствах, “де є більше землі”, так само і на будівництві та ремонті доріг, і в лісах. Все ширших розмірів набирала боротьба проти примусових робіт. Влітку 1916 р. мешканці села Блищиводи (біля Жовкви) рішуче відмовилися виходити на роботу до панського маєтку. При цьому був побитий жандарм, який заставляв їх йти до праці на фільварок.

Мобілізація чоловіків до війська, руйнівні воєнні дії перешкождали веденню сільського господарства, зокрема збору врожаю влітку 1914 р., зривали осінню сівбу, в результаті чого багато полів залишилися необробленими. У Рава-Руському повіті поля зовсім не засіяли, у Львівському обробили четверту частину, Дрогобицькому – менше половини, Бібрському і Рогатинському – шосту частину полів. У 1915 р. у Тереховлянському повіті через нестачу робочих рук і тягла залишилися необробленими 20 424 морги, а у Чортківському – через зменшення за півтора року війни у три рази тягової сили і нестачу посівного матеріалу перелогом лежало 13 115 моргів землі [21, арк. 14,50,71; 271, с. 217].

Дефіцит робочих рук дуже позначився на стані сільського господарства, про що свідчать офіційні матеріали австрійської та російської адміністрацій. У 1916 р. Городенківський австрійський староста скаржився вищим властям про неможливість обробітку полів через притягнення всіх працездатних чоловіків і жінок на копання окопів і ремонт телеграфних ліній. У Бучацькому повіті неможливим виявилось збирання врожаю внаслідок масових нарядів на копання шанців і дорожні роботи.

Начальник Комарнівського повіту 1 травня 1915 р. зазначав, що на полі працювали здебільшого тільки жінки [12, арк. 2; 3, арк.130]. Свідок подій того часу на Бучаччині С. Шипилявий згадував: “Основа повіту – хліборобство – залишилося без господарського досвіду й мужніх сил. Підлітки й жінки тримали чепіги плуга, йшли до ріллі з сівнею, а в жнива з

косою, восени з ціпом, а не рідко можна було побачити їх з бардиною в руках, що під наглядом старшого сокирника – майстра, будували житла – землянки або невибагливі хатки”. Крім того, населення було обтяжене зобов’язанням постачати хліб, дорожніми роботами (форгинанами) – копання оборонних ровів, ремонт і відбудова доріг [136, с.72].

На становищі сільського господарства позначилася велика нестача посівного матеріалу. В телеграмі головнокомандувачу Південно-Західним фронтом від 18 січня 1915 р. Г. Бобринський наголошував, що для забезпечення місцевого населення продовольством необхідно до нового врожаю поставити щонайменше 2,5 млн. пудів борошна і 0,5 млн. пудів пшона, крупи або чогось іншого. Допомога для весняної сівби буде необхідною в багатьох повітах у досить великих розмірах. Усвідомлюючи небезпеку становища, з метою запобігання голоду російські власті змушені були створити Особливий урядовий продовольчий відділ. За результатами обстеження окупованих повітів Галичини працівниками цього відділу відбувалася заготівля й постачання насіннєвого матеріалу, коней, продуктів харчування для населення. Нагляд за організацією допомоги населенню краю головнокомандувач Південно-Західним фронтом доручив генерал-майорові Добронравову, який прибув до Львова на початку лютого 1915 року. Пізніше продовольчий відділ очолив Г. Бобринський.

За підрахунками уповноважених продовольчого відділу для проведення весняної сівби 1915 р. до генерал-губернаторства Галичини потрібно було доставити 2 404 400 пудів різноманітного насіння – ярої пшениці, жита, ячменю, вівса, гречки, гороху, картоплі, конюшини. Для забезпечення весняно-польових робіт треба було не менше 33 тис. коней і 19 тис. голів великої рогатої худоби [15, арк. 185].

Частину насіння та худоби у Галичину було доставлено з Росії. За даними Продовольчого відділу кількість прийнятих вантажів з Росії становила на 10 липня 1915 р. тільки 130 637 пудів. Допомога населенню

насінням надавалася на умовах оплати готівкою і в кредит тим, хто заплатив при купівлі 25 відсотків готівкою. Решту суми покупець зобов'язувався виплатити не пізніше 1 березня 1916 р. Найбіднішому населенню планували видавати насіння в кредит без завдатку. Для забезпечення селян робочою худобою Продовольчий відділ закупив 3 065 коней з умовою їх доставки на місце не пізніше 15 квітня 1915 р. Але вони прибули у Галичину із запізненням через обставини воєнного часу, 2 230 коней було передано інтендантству генерал-губернатора, решту продали населенню [16, арк. 13, 15].

Для покращення становища сільського господарства малоземельним і безземельним селянам, згідно з циркуляром генерал-губернатора від 29 березня 1915 р., надавалися на умовах оренди дрібні ділянки з поміщицьких володінь, господарі яких втекли разом з австрійськими військами. Однак, така оренда поширювалася лише на час весняної сівби і збору врожаю й, по суті, ставала вигідною лише для великих землевласників, адже кошти, виручені від оренди, надходили на депозит казначейства і виплачувалися пізніше власникам землі [307, с. 104]. Характеризуючи ставлення місцевого населення до нових порядків, начальник Перемишльського повіту зазначав, що, можливо, селяни й співчували б російським властям, але за умови наділення їх поміщицькою землею, зменшення податків і надання інших пільг.

Наслідки діяльності Продовольчого відділу були мізерними порівняно з потребами населення краю. Відділ був створений усього за місяць до початку сівби. Через недобросовісне виконання російськими чиновниками покладених на них обов'язків траплялися випадки постачання населення неякісним насінням і виснаженою робочою худобою. Швидка зміна обставин в умовах воєнного часу теж несприятливо позначилась на весняній сівбі. Все це разом звело нанівець діяльність відділу. Російська адміністрація своїми діями завдала великої шкоди сільському господарству. При відступі російських військ у 1915 р. генерал-губернатор Галичини Г. Бобринський видав

розпорядження про знищення врожаю, щоб він не дістався австрійським військам [25, арк.27].

У роки війни на стан сільського господарства значно вплинули його вбога технічна оснащеність, недостатня кількість реманенту для обробки землі. У Борщівському повіті, наприклад, на початок 1916 р. для обробитку 22 тис. моргів поля під озиму пшеницю і жито у селян налічувалося 3 278 плугів й лише одна сівалка, а в Гусятинському – на 20 тис. моргів було 2 467 плугів і 25 сівалок [271, с. 215]. За даними австрійської адміністрації у 1915–1916 рр. в 28 повітах Галичини і Буковини загальні втрати сільськогосподарської техніки складали: машин (молотарки, косарки, жниварки, зерноочисні механізми) – 18 980, основних знарядь (плуги, борони, культиватори) – 152 164, підводи і упряжі – 169 933 штуки [307, с.105].

Нестача робочої й тягової сили, техніки призводила до скорочення посівних площ. На Тернопільщині селяни 8-ми повітів у 1915 р. не змогли засіяти 70 тис. моргів землі. Крім того, весною 1916 р. селянським господарствам Тернопільщини для посівної кампанії не вистачало понад 1 млн. пудів зернових і півмільйона пудів картоплі. У Сокальському повіті Галичини до війни в середньому селяни засівали пшеницею 10 тис. моргів землі, але восени 1916 р засіяли лише 4,5 тис. моргів [271, с.216].

Безперервні бойові дії в краю, несвоєчасна обробка землі, відсутність техніки та добрив зумовлювали низькі врожаї зернових, скорочення валових зборів сільгоспкультур загалом. У повітах, окупованих російськими військами, врожай вище середнього був тільки в частині Бродівського, Станіславського, Коломийського і Печеніжинського повітів. Проте в останньому – зернові в багатьох місцях були знищені під час пересування військ. Середній, а подекуди нижче середнього, був врожай у Снятинському повіті, де великі посівні площі постраждали від бойових дій і пересування військ. Західноукраїнське село зазнало значних збитків як у ході бойових дій, так і під час окупації Галичини, які становили 2 млн. 250 тис. корон [307, с.105].

Для повнішого висвітлення становища галицького селянства виокремимо деякі сторони діяльності австрійської влади, яка відновилася у Східній Галичині влітку 1915 р. після відступу російських військ. Відразу почав діяти воєнний контроль над збіжжям. Розпорядженням уряду від 21 червня 1915 р введено державну монополію на хліб до 15 серпня 1916 р., тобто селяни не мали права продавати, купувати і навіть дарувати збіжжя – пшеницю, ячмінь, овес, гречку, кукурудзу, горох, біб, квасолу, сочевицю. Забирали у населення залишки врожаю з минулого року. Залишали певну кількість зерна для прожиття на цілий рік до 15 серпня 1916 р.

На сім'ю з 5 осіб виділяли 2 кг збіжжя на день, тобто 730 кг на рік. Це були так звані державні закупки, а фактично насильницькі реквізиції за мінімальну ціну або за квитанції. Для цього утворювалися спеціальні комісії на 5–6 сіл зі старости та наглядових делегатів переважно зі священників, які подавали до староства списки всіх мешканців сіл з визначенням кількості збіжжя, яке селяни мусили продати. За відмову продати комісія мала право примусово відібрати визначену кількість зерна і заплатити господарю вартість забраного на 10 відсотків нижче від урядової. За переховування, підпільний продаж, годівлю худоби збіжжям, а також за заборону комісії перевірити кількість зерна у господарстві селянина карали в'язницею, грошовим штрафом і конфіскацією решти збіжжя. Таким чином, селянин міг втратити будь-які засоби для проживання [134, с.3].

Голова філії “Сільського господаря” Турківського повіту писав: “заведено у нас також реквізицію, тобто загально-добродійну акцію прокормлення. Так що наші війти та сільські писарі забирають, що лиш у кого можуть забрати, щоб похвалитися, ось то який він енергійний” [139, с.129].

Тяжке становище селян доповнювалося різними податками як з боку австрійських, так і російських властей. Воєнний генерал-губернатор Галичини пропонував місцевим властям збирати з населення податки, які

існували при австрійському уряді, насамперед поземельний. Австрійська влада, крім обтяжливих і зростаючих податків, стягнула з населення 8 багатомільйонних позик[263, с.508].

Крім того, австрійські власті обкладали населення різними континентами (встановлена для певної мети гранична кількість) зерна і м'яса, а військові частини обтяжували громади збором продуктів. Однак стягнути зернові континенти було дуже складно, бо селяни обробляли тільки маленьку частину земель, а більшість – стояла облогом. Так само було і з м'ясними континентами. Стан поголів'я рогатої худоби, як і свиней був дуже малий. Все забрали російські військові частини, нічого не заплативши селянам. Подібна ситуація була й в окремих маєтках. Військо і жандармерія ходили по домівках в пошуках зерна, худоби й свиней. Результати були дуже мізерні. Військо забиравало все і платило селянам, як хотіло, або й нічого не платило.

Таким чином, господарська руїна, реквізиції, податки, безчинства військ призвели до вкрай важкого становища більшості населення краю. Так, Перемишльський повіт потребував 1500 коней і 300 тон зерна для засіву. Австрійська влада восени 1915 р. виділила 168 коней (зовсім виснажених) і 48 волів. Зерно доставляли за готівку по 30 корон за центнер жита і 36 корон за центнер пшениці, з окремою платою за вартість доставки й мішки. Загалом усі витрати складали 55 корон за центнер пшениці і 44 корони за центнер жита. У Яворівському повіті 1 кг цукру коштував до 14 корон, а у Чортківському за 1 кг солі селяни платили 4 корони [139, с.127; 142, с.347]

У червні 1915 р. Загальна Українська Рада звернулася до австро-угорського уряду про надання допомоги населенню Галичини. Згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ і фінансів Австро-Угорщини від 7 червня 1915 р. було відправлено до галицьких повітів: Надвірнянського – 3 вагони кукурудзи, 80 ц житнього борошна і 30 ц мішаного; Сколівського – 15 вагонів кукурудзи, 6 – борошна і 2 – рису; Ліського – 15 кукурудзи і 90 ц борошна; Коломийського і Печеніжинського повітів – 15 кукурудзи і 5

вагонів борошна. До Косівського повіту з Буковини вислано 2 вагони кукурудзи і 1 – пшениці [136, с.9]. Звичайно, розміри такої допомоги були мізерними і явно недостатніми для голодуючого населення.

У Галичині російські власті створили у вересні 1914 р. у Львові Головний крайовий благодійний комітет, через який нібито мала надаватися допомога голодуючому населенню краю. Розміри цієї допомоги не могли задовольнити потреби всіх людей. Із середини вересня 1914 р. по квітень 1915 р. повітовим комітетам було виділено 153 тис. руб., закуплено продуктів на 69 тис.руб., зокрема житнього борошна – близько 63 тис. пудів, сухарів – 13,5 тис. пудів, 1000 пудів цукру тощо[325, с.91].

Обсяги допомоги були недостатніми. Крім того, зауважимо, що 70 відсотків цієї допомоги надходило з фонду генерал-губернатора, однак більшість надходжень до фонду йшло власне від населення, яке сплачувало різні податки. Так, у грудні 1914 р. російські власті стягнули з жителів м. Солотвин 3 тис. руб. контрибуції, а потім через благодійний комітет у Львові надавали грошову допомогу населенню Богородчанського повіту, до якого й входило згадане місто.

В такий спосіб царизм намагався виставити себе в ролі рятівника голодуючого населення західноукраїнських земель. Такі організації та установи, як Київське губернське земство, Київське товариство сільського господарства, земські управи Київської губернії, Київський комітет допомоги Галичині та їм подібні в роки страшного кровопролиття надавали всіляку допомогу царському урядові у веденні війни. Цьому була підпорядкована і “благодійна” діяльність з надання допомоги Галичині, яка, до речі, майже не доходила до голодуючого населення, тому, що розподілялася здебільшого серед заможних верств і розкрадалася царськими чиновниками.

Навіть у важкий час для населення багатії нічого не втрачали, а навпаки отримували ще додаткове джерело збуту своїх товарів за такими ж цінами, як і для армії. Генерал-губернатор Галичини від 22 листопада

1914 р. повідомляв про готовність поставки Київською губернською земською управою Головному крайовому благодійному комітетові Галичини для потреб населення краю 300 тис. пудів житнього і пшеничного борошна за такою ж вартістю, як інтендантству Київської округи. Тут не уточнювали, що під “собівартістю” треба розуміти вартість борошна, мішків, доставки на станцію і погрузки у вагони, перевезення по залізниці, зберігання товару в амбарах і т.д. [271, с.240-241].

Благодійна діяльність з надання допомоги Галичині не була надто ефективною для населення. Як зазначав І. Петрович, Галицький крайовий благодійний комітет був “головним джерелом, з якого знеможене русофільство тягнуло животворну силу” [325, с. 91].

Політика воюючих країн, господарська розруха на початку війни викликали масовий голод і злидні серед населення. Вже в грудні 1914 р. начальник Станіславського повіту повідомляв, що внаслідок місячних боїв населення збідніло і зазнає великих економічних нестатків. Староста Перемишльського повіту визнавав, що селяни бідують, бо не мають жодних засобів до існування. Начальник Рогатинського повіту у рапорті від 7 вересня 1914 р. повідомляв про припинення роботи магазинів, крамниць, нестачу товарів першої необхідності – солі, цукру, борошна, круп, сірників, палива, гасу [90, арк. 2].

Присутність величезної кількості військ у Галичині, проблеми зі збиранням врожаю, відсутність постачання не могли не позначитися на запасах продовольства для населення краю, головним чином хліба. Вже восени 1914 р. з’ясувалося, що для проведення весняної сівби у населення не буде посівного матеріалу. Містам і селам загрожував голод. Начальник Яворівського повіту у доповідній записці генерал-губернатору писав: “Дозволю собі звернути увагу Вашого Превосходительства на те, що довіреному мені району загрожує цієї зими голод” [1, арк. 14].

З кожним днем все відчутніше зростала дорожнеча продуктів харчування і предметів першої необхідності. Торгівля занепала. Жандармський унтер-офіцер Афанасьєв доносив начальству рапортом, що “торгівля у Жовківському повіті розвинута слабо, внаслідок того, що все забрано військами для воєнних потреб – австрійськими військами при відступі, а російськими при наступі” [19, арк.2].

Необхідно підкреслити, що брак товарів першої необхідності в роки війни в усіх галицьких повітах призвів до значного подорожчання. У Снятинському повіті, наприклад, ціни на продукти харчування за січень 1916 р. зросли до 200 %, у Тлумацькому – в 3–4 рази. Великі злидні взимку 1916 р. терпіло населення Бережанського повіту, яке в недостатній кількості зібрало урожай. Подібна ситуація спостерігалася й у Богородчанському повіті, де не вистачало картоплі, а борошна і хліба взагалі було тяжко дістати [27, арк. 14, 36, 40].

Війна загалом найбільше відбилася на біднішому селянстві, а заможних людей практично не зачепила. Городенківський староста в 1914 р. відзначав, що власники 40 моргів землі і вище мали більші прибутки, ніж в попередні роки. Староста Перемишлянського повіту в той же час визнавав, що населення, “яке не має ніяких ґрунтів і ніяких засобів до існування, бідує” [271, с.232].

Проте, зазначимо, що в південних повітах Поділля, зокрема в Борщівському та Чортківському, незважаючи на значні руйнування, ситуація у селах після переходу і стабілізації фронту, що були поблизу Збруча, була дещо кращою. Хоча кордон на Збручі та Дністрі був закритий і для його переходу вимагали перепустки від окупаційної влади, проте за хабаря – “катеринку” (паперова трирублівка з портретом Катерини II) – її можна було отримати. Тоді можна було поїхати в будь-яке місто, здебільшого до Кам’янця-Подільського і дещо прикупити. Цим у більшості випадків користувалися євреї, які наживалися на тому, але й галицькі селяни не

гребували таким способом, щоб забезпечити себе різними товарами. До цього треба додати, що селяни-українці з-за Збруча переїжджали кордон без перепусток, привозили на торги до Мельниці, Устя, Кудринців та Кривче різні товари щоденного вжитку та продавали їх по дуже низьких цінах. Через руйнування галицьке селянство не мало змоги продавати свої продукти, тому ціни на них були низькі. Наприклад, 30 штук яєць коштувало 20 сотиків. Так було до липня 1915 р., коли австро-угорська армія прорвала фронт і російські війська відступили за Збруч [183, с.515].

Однак багато повітів все ж таки було охоплено голодом. У важкому становищі опинилися жителі Підгаєцького повіту, частина якого перебувала в зоні бойових дій, а зібраний в інших місцевостях урожай знищили при відступі австрійські війська. Так, у с. Гайворонка на Тереховлянщині, в якому цілий рік стояв фронт, через пошесні хвороби, злидні та голод вимерла чверть населення села [189, с.445]. У Городенківському, Буцацькому та інших повітах гостро відчувалася нестача хліба, тому, що частину пшениці військо скосило на зелений корм для коней. Голодували жителі Микулинців, Великого Глибочка та інших сіл на Тернопільщині.

Особливо важким було становище населення у підгірських і гірських районах Галичини. До війни гуцули головним чином займалися скотарством і працювали у лісовій промисловості, хлібів висівали мало і населення споживало здебільшого привезений хліб. Воєнні дії та господарська розруха позбавили можливості мешканців Гуцульщини отримувати хліб в основному зі Східної Буковини і прирікали його на масовий голод. Голодували десятки тисяч людей у Коломийському, Снятинському, Надвірнянському, Богородчанському, Косівському та інших повітів. Чернівецький генерал-губернатор С. Євреїнов повідомив телеграмою свого тернопільського колегу І. Чарторийського про необхідність доставки продовольства для голодуючого населення Гуцульщини: “Вже тепер населення гірських місцевостей, зокрема Косівського повіту, гостро потребує продуктів харчування” [104, с.162].

Особливо бідували багатодітні сім'ї. Голодували жителі сіл Кобанів, Кутів на Косівщині, Ценяви – Калуського, Стецевої – Снятинського, П'ядиків і Печеніжина Коломийського повітів.

Масовий голод на Гуцульщині насторожив російські власті. Для покращення ситуації окупаційна влада виділила Косівському повітові 1,8 тис. рублів на закупівлю хліба для населення, а Богородчанському 2,64 тис. рублів [14, арк.2; 11, арк.1]. Проте для стабілізації ситуації в регіоні виділених коштів було вкрай замало, продукти харчування для гуцулів закупували в Росії та Румунії. Переважно їх привозили з Бессарабії й з Одеси транспортували до Вижниці. Однак проблему нестачі продовольства серед гуцульського населення це не зняло [275, с.200].

Війна з її жорсткостями і безповоротними втратами не тільки зруйнувала сільське господарство західноукраїнських земель, незмірно погіршила соціально-економічне становище селян, а й викликала в них невдоволення і протест проти насильницьких дій воюючих сторін. Важкі матеріальні умови штовхали селян до таких акцій, як захоплення продовольства та іншого майна поміщицьких маєтків, інколи їх підпали, різноманітні конфлікти з поліцією, відмова працювати на панських господарствах, несплата оренди, порубка лісів, невихід на примусові роботи тощо.

Так, начальник Перемишлянського повіту повідомляв вищим органам влади у вересні 1914 р., що при відступі австрійських військ селяни пограбували майно поміщиків. Восени того ж року був вчинений напад селян на маєток С. Рунової біля Львова, яка перед приходом російських військ втекла до міста. Селяни забрали з двору і поля збіжжя, розібрали коней і худобу, а фільварок і господарські будівлі спалили. Після повернення власниці у селянських хатах був вчинений обшук з метою повернення її добра [26, арк. 1-5].

Широкого розмаху у Галичині набувала боротьба проти примусових робіт. Селяни, щоб не йти на примусові роботи, втікали зі сіл, з шляху до місця призначення чи з самого пункту, де відбувалися ці роботи, у гори та ліси. Окупаційні власті, як австро-угорські, так і царські, нещадно розправлялися з тими, хто втікав з примусових робіт, штрафували їх, притягали до суду, кидали у в'язниці [271, с.252-253].

Наслідки бойових дій були дуже важкими для галицьких земель – значні руйнування населених пунктів, занепад економіки, загострення політичної обстановки. Крім того, скупчення великої кількості військ, втрата житла, проживання в антисанітарних умовах призводило до великої кількості різноманітних захворювань: на сипний і черевний тиф, дизентерію, віспу. На Товмаччині в 1915 р. населення, окрім збитків завданих війною, терпіло і від інфекційних хвороб, особливо тифу. Пошесть найбільше лютувала у селі Олешів і навколишній окрузі. Вона набрала таких розмірів, що австрійські власті змушені були дозволити розміщувати хворих навіть у польовому госпіталі (і зараз ця місцевість називається “Шпиталі”). Майже всі хворі, що перебували в госпіталі, помирали. Не випадково населення боялося “шпиталю” більше, ніж самого тифу. При наближенні російських військ “шпиталь” був спалений жандармами, а величезне кладовище з селянських і солдатських могил залишилось як згадка про ті муки й жертви, яких зазнав трудовий люд під час війни [258, с.595].

Відсутність продовольства, проживання в антисанітарних умовах стали причиною смерті багатьох людей. Особливо згубно позначилося погіршення харчування для дітей та підлітків. У роки війни саме серед цієї малолітньої категорії населення панували такі хвороби, як дифтерія, рахіт, а також цинга, туберкульоз тощо.

Скупчення і постійне переміщення великої кількості військ, інтенсивні міграційні процеси, біженство на територіях з різною санітарно-епідемічною обстановкою спричинили збільшення контактів людей, що викликало масове

поширення інфекційних захворювань – кору, скарлатини, дифтерії, туберкульозу, коклюшу.

Серед дорослих поширилися захворювання на холеру, сипний та черевний тиф, чуму, дизентерію, віспу. Так, у вересні 1914 р. в с. Бортники Жидачівського повіту спалахнула епідемія холери, від якої померло 34 жителі. У Зборові від пошесних хвороб (холери, тифу, віспи) померло близько чотирьох відсотків жителів [273, с.84].

На листопад 1914 р. виявлено захворювань на холеру у Стрийському повіті — 107, Бродівському — 100, Кам'яно-Струмилівському — 20, Перемишлянському — 20, Жидачівському — 13, Рогатинському — 8 [89, арк. 115-116].

Російська влада приступила до організації санітарної служби у повітах наприкінці листопада 1914 р. Вона повинна була надавати інформацію про медико-санітарний стан, з тим, щоб попередити поширення епідемічних захворювань.

З січня до середини березня 1915 р, у Львові захворіло на тиф черевний— 92, тиф сипний – 19, дифтерію – 32, віспу – 5, скарлатину – 19, червінку – 6, холеру – 2, коклюш – 1 особа [77, арк.5].

У березні 1915 р. у Раві-Руській зафіксовано епідемію чорної віспи й тифу, внаслідок чого померло 4 особи. В с. Белзець Рава-Руського повіту було виявлено 20 випадків захворювань на чорну віспу, в с. Кам'яна Гора того ж повіту – 23 випадки захворювання на тиф (1 смерть), а в с. Журавці Комарнівського повіту – 36 випадків (7 смертей). В інших місцях повіту зафіксовано дев'яносто одне захворювання на віспу, із них 10 випадків виявилися смертельними [307, с.102].

Весною 1915 р. у шести повітах Львівської губернії на холеру захворіло 268 чоловік, а від 19 до 25 серпня 1915 р. у Галичині зареєстровано 727 випадків захворювань на червінку, з яких 86 з летальним кінцем. Тимчасове жандармське управління Галичини від 16 березня 1915 р. повідомляло про 10

летальних випадків на чорну віспу, трьох на сипний тиф [20, арк. 44]. У селах Львівської архієпархії від осені 1914 до літа 1915 року від інфекційних хвороб померло 1 429 чоловік [425, с.3-170].

Згідно звіту Львівського губернатора з січня до травня 1915 р. зареєстровано 375 випадків захворювання сипним тифом, 435 – черевним тифом, 358 – чорною віспою [67, л. 6].

Протягом січня-березня 1915 р. у Бродівському повіті захворіли на черевний тиф – 21, віспу – 40 осіб (в т. ч. у м. Броди – 2). На початку червня було виявлено 3 випадки захворювання холерою [79, арк. 45].

15 березня 1915 р. начальник Бродівського повіту Б. Євреїнов на засіданні санітарно-виконавчої комісії констатував, що оглянуте м. Броди справило на нього у санітарному відношенні “саме важке враження”. Вулиці брудні, двори переповнені гноєм і різними відходами. З настанням тепла є повна вірогідність появи у місті найрізноманітніших епідемій [78, арк. 3].

14 квітня 1915 р. канцелярія воєнного генерал-губернатора виділили 1 тис. рублів для робіт по очищенню м. Броди та найближчих околиць [79, арк. 25]. У травні 1915 р. через евакуацію багатьох повітів, надходження реєстраційних карток про захворювання пошесними хворобами припинилося.

Станом на 28 липня 1915 р. у Галичині мали місце випадки захворювань на холеру: 18 випадків у Бібрському, 53 – Яворівському, 202 – Львівському, 6 – Рогатинському, 7 – Сколівському, 10 – Станіславському, 6 – Стрийському повітах [168].

У 1916–1917 рр. у Галичині лютував тиф, а в 1918 р. – пошесть грипу, т.зв. “іспанки”, яка охопила здебільшого прикарпатські і подільські села. Дуже висока смертність була на Підгаєччині – до 10 відсотків населення повіту. Значне число смертних випадків було в кожній місцевості Борщівщини [183].

Значного поширення набув туберкульоз, яким було уражено близько 25% єврейського населення Східної Галичини [327, с.31].

На Гуцульщині відсутність належної лікарської допомоги та медикаментів, примітивний стан гігієни сприяли тому, що місцеве населення значною мірою було заражене венеричними хворобами. На Косівщині майже всі сільські жителі були заражені сифілісом. Люди страждали від інфекційних захворювань, що носили масовий характер, у гірських місцевостях лютувала епідемія сипного тифу [275, с.202].

На поширення інфекцій впливало також і те, що гостро бракувало лікарів та медикаментів. В Галичині, наприклад, один кваліфікований лікар припадав на 150 тис. мешканців [327, с.31].

У зв'язку з бойовими діями, голодом, хворобами, різними вивозами у багатьох місцевостях Східної Галичини різко зменшилась кількість населення. Найбільше зменшилося населення в гірських повітах і в повітах на схід від лінії бойових дій Броди–Рогатин. Так, в Сяноцькому повіті кількість населення зменшилась на – 5,2%, Старосамбірського на – 9,8%, Турківському – 10,6%, Сколівському – 13,2%, Волинському – 10,5%, Богородчанському – 18,0%, Надвірнянському – 14,5%, Печеніжинському – 8,0%, Косівському – 9,9%, Снятинському – 11,0%. Зі східних повітів найбільший відсоток зменшення кількості населення мали такі повіти: Збаразький – 8,5%; Зборівський – 14,2% та Буцацький – 15,6%. Дещо менше людських втрат зазнали Перемишльський – 2,3%, Добромильський – 3,%, Самбірський – 1,5%, Мостиський – 4,1%, Дрогобицький – 4,6%, Рудківський – 0,7% повіти [343, с.150].

Характерним для наслідків війни можна навести як приклад м. Броди та повіт. До 1914 р. цей повіт був одним з найбільш заселених в Галичині, а Броди було великим торговим центром всього Західного регіону. У 1910 р. в Бродівському повіті мешкало 146 216 осіб, а на 1921 р. залишилося тільки 74 856 [110, с.12], тобто майже в два рази зменшилась кількість населення, понад 20 гмін перестали існувати. Місто Броди було перетворено в руїни і втратило свій торгівельний характер.

Війна вкрай негативно відбилася на дітях. Зросло сирітство. Сироти, що втратили родичів внаслідок війни нараховували 11 784 дитини, напівсироти – 47 007 дітей. По вікових групах: діти до 6 років – 5 888, від 6 до 14 років – 41 342, від 14 до 18 років – 11 561 дитина [106, s. 196-199].

Затяжна війна справила негативний вплив на господарське життя краю. Вже на початку вересня 1915 р. у Львові розпочала свою діяльність Головна рада товариства “Сільський господар”, з ініціативи якого було утворено Крайовий комітет відбудови селянських господарств. Зазначимо, що важке економічне становище галицького селянства, яке поєднувалося з іншими соціальними негараздами, спонукало його до активних дій. Підкреслимо, якщо під час російської окупації краю селянські виступи зводилися здебільшого до відмови виконувати різноманітні роботи (копати окопи, ремонтувати дороги, вирубувати ліс), а також до окремих нападів на поміщицькі маєтки та їх пограбування, то в середині 1918 р. аграрний рух набрав все більш організованих форм і охопив 20 повітів Галичини, понад 100 гмін [344, с. 174-178]. Галицьке селянство дедалі частіше вимагало проведення аграрної реформи, наділення землею.

Населення Галичини як міське, так і сільське, втягнуте поза свою волю у світове побоїще, найбільше зазнало всіх жахів війни, перебуваючи у зоні жорстоких кровопролитних боїв між австро-німецькими і російськими військами.

Населення Галичини в період першої російської окупації винесло на своїх плечах важкий тягар війни. Великих руйнувань зазнала фабрично-заводська промисловість, знищено значну частину житлового фонду міст, багато міських жителів залишилося без даху над головою, дуже погіршилося їх щоденне життя і побут, не вистачало продуктів харчування, товарів першої необхідності, зменшилася кількість населення. Військові та цивільні власті як австрійські, так і російські в першу чергу спрямовували діяльність на вирішення військових потреб, не звертали уваги на страждання і бідування місцевого населення.

Серед міського і сільського населення Галичини все більший вплив мали революційні події у Наддніпрянщині. У той час кордону по суті не існувало, тому рух, який виникав по той бік Збруча, безпосередньо перекидався на галицькі землі. Тому між виступами народних мас у Наддніпрянщині та Галичині існував органічний зв'язок. Страйковий рух і антивоєнні демонстрації робітників, аграрні виступи селян тісно перепліталися з національно-політичними вимогами галицьких українців, дуже помітним стало посилення національної свідомості українського населення.

Українці Галичини ще з більшою енергією добивалися утворення українського коронного краю, разом з іншими народами Габсбурзької монархії боролися за свої соціальні та національно-політичні права. Перед галичанами у той період з усією визначеністю і важливістю стало питання про дальшу долю рідного краю, який сотні років, як і Наддніпрянщина, перебував під чужоземним пануванням і був відірваним від основної гілки українського народу.

РОЗДІЛ 4

ЗИМОВО-ЛІТНІ ВОЄННІ ОПЕРАЦІЇ 1915 РОКУ У ГАЛИЧИНІ
ТА ВІДСТУП РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК

На переломі 1914 – 1915 років весь тягар війни перенісся на південний відтинок Східного фронту. В той час у всіх воєнних штабах Антанти і Центральних держав панував настрій розчарування. Воєнні події перекреслили оптимістичні плани, а великі людські втрати і спротив не показували ніякого поступу вперед. Помимо великих терпінь і втрат ні одна зі сторін успішно не завершувала 1914 рік.

На західному фронті німцям не вдалося зламати Францію у першій блискавичній фазі війни, ані здобути вигідних військових позицій у виході до моря. Одночасно і французам не вдалося заплановане на початку війни вторгнення через Ельзас і Лотарінгію на німецьку територію, ще більше, навіть вигнати ворога з власних теренів, окрім безперечного успіху досягнутого у вересні 1914 р. на р. Марною. Правда, в половині грудня 1914 р. французи, вважаючи, що німці кинули головні сили на схід проти Росії, прагнули з малим напруженням, але безуспішно, проломити німецьку лінію. Зате німці в кількадеенних боях (12–15 січня 1915 р.) завдали французам відчутної поразки з великими людськими втратами (приблизно 150 тис. вбитих, поранених і полонених) під містом Пуассоном, всього 70 верств* від Парижу [115, с. 3-5].

Англійці також не мали жодних здобутків, окрім втрат, а бельгійці з труднощами боронили останні клаптики своєї землі.

Австро-угорським військам на Балканах не вдалося до кінця здолати Сербію, яка на початку війни була головною ціллю Габсбурзької монархії. На цьому терені два потужні наступи під керівництвом генерала О. Потіорка закінчилися невдачами, незважаючи на те, що під час другого наступу

* 1 верста = 1067 м

австрійцям вдалося на деякий час (2–15 грудня 1914 р.) оволодіти Белградом. Проте австро-угорські війська у театрі воєнних дій діяли нерішуче, так само як і противник [377, s. 172].

Вступ у листопаді 1914 р. Туреччини у війну на боці Центральних держав не поправило їхнього становища. Єдиною реальною і негайною допомогою зі сторони Туреччини стало перекриття Босфору і Дарданелів, не даючи таким чином змоги надавати допомогу Росії її союзниками через Чорне море.

Подібна картина розчарувань і безсилля обидвох воюючих сторін найкраще в той час спостерігалася на Східному фронті. Росіянам не вдалося ані зайняти Східну Прусію, ані розбити Австро-Угорщину в першій стадії війни, ані також реалізувати свій амбітний план фронтального перелому обидвох противників під час листопадового наступу 1914 року. Єдиним найважливішим їхнім здобутком за всю літньо-осінню кампанію стало зайняття Східної Галичини, однак ціною колосальних втрат (біля 1,2 млн. чоловік) і втрати третини Конгресової Польщі. Крім того, швидко вичерпувалися воєнні засоби російської армії, які склалися головно зі слабкої допомоги союзників, що свідчило про неминучу катастрофу щодо дальшого затягування війни.

Найбільшими успіхами Центральних держав став розгром німцями росіян у Східній Пруссії та зупинення їх листопадового наступу під Краковом, Лімановим і Лодзем. Зазначимо, що росіяни мали велику перевагу над противниками у кількісному відношенні сил. Зрозуміло, що австро-німецькі війська не могли розпочати наступ без зняття додаткових сил із Західного фронту.

Велика маса людей, яку німецькі і австрійські військові чинники прагнули повернути назад на схід, просувалася на невелику віддаль, потім зупинялася і ніщо не могло її вже зрушити з місця, її енергія вичерпувалася [232, с. 384].

Загалом тодішня зимова пора не зовсім підходила для ведення війни обидвом воюючим сторонам. Бойова лінія стала по-суті нерухомою, що вимушено призвело до деякого застою у воєнних діях. Тому воєнне керівництво воюючих держав прагнуло їх відновити із наближенням весни 1915 року, сподіваючись на нове поповнення військової сили і остаточно вирішити свої плани [116, с. 5-7].

Для кращого розуміння ходу воєнних подій на Східному фронті розглянемо деякі політичні питання у відносинах між Центральними державами стосовно подальшої долі Східної Галичини. Виокремимо деякі розходження між Австро-Угорщиною та Німеччиною у політичній сфері, зокрема у польському питанні. Берлін під кінець 1914 р. виношував ідею “незалежної”, по-суті маріонеткової, Польщі, яка забере Галичину від Габсбургів. З другого боку, на зустрічі 12 грудня 1914 р. начальників генштабів – австрійського Ф. Конрада і німецького Е. Фалькенгайна, останній запропонував встановити демаркаційну лінію, згідно з якою Німеччина мала отримати багаті вугільні райони Бендзіни і Ченстохови, а також Калішську провінцію. На цю пропозицію Ф. Конрад заявив, що тільки Австрія може експлуатувати ці індустріальні області, а для Німеччини в даний момент це не можливо. Всі контрпротести австрійської сторони були марними. Німеччина рішуче заперечувала будь-які бажання австрійців розширити територіальні надбання в російській Польщі [232, с. 384].

Політичні розбіжності між Центральними державами перейшли у царину військових. Так, австрійському генштабу стали відомі 14 грудня 1914 р. деякі німецькі плани стосовно дій на Східному фронті. Зокрема йшлося про те, що німці відкинуть російські війська за Віслу, повністю очистять Східну Прусію, щоби вступити у сепаратні переговори з росіянами. Австрійці не могли цього допустити, тим більше ціною відмови від Східної Галичини, оскільки укладання сепаратного миру між Німеччиною і Росією, залишало, за висловом Ф. Конрада, “нас в ямі”.

У Берліні дійсно вважали, що якщо російські війська будуть відкинені за Віслу, то царський уряд погодиться на сепаратні переговори. Однак дипломатичні чинники Австро-Угорщини, якщо й припускали укладання німцями сепаратного миру з Росією, то тільки разом з Габсбургами. Вони зовсім виключали, що за таку сепаратну угоду німців Австрія може заплатити відмовою від Східної Галичини.

Але, очевидно, чиновники з австро-угорського зовнішнього відомства не знали про можливість втрати цієї провінції. Морський міністр Німеччини, адмірал А. Тірпіц у листі до кайзера Вільгельма II від 20 січня 1915 р. зазначав, що угода з Миколою II цілком можлива, якщо Австрія не буде вператися віддати росіянам Східну Галичину. В цьому плані цікавий меморандум графа Вітте від 19 січня 1915 р. щодо російських домагань в Туреччині. Граф писав, якщо такі домагання були б задоволені, а німці очистили Польщу, тоді Петроград і Берлін могли б заключити мир. За цією угодою Росія могла би придбати Галичину і частину Буковини і в свою чергу погодитися на включення деяких австрійських провінцій до складу рейху [232, с. 385-386].

Однак не імперія Гогенцоллерів була головним ворогом для Росії, а Габсбурзька імперія, тому царський уряд вважав перш за все знищити цього суперника в Південно-Східній Європі. Характерним підтвердженням цього була зустріч 1 січня 1915 р. міністра закордонних справ Росії С. Сазонова з французьким послом у Росії М. Палеологом. На запитання посла, чи заключила би Росія сепаратний мир з Австро-Угорщиною, якби віденський уряд погодився поступитися їй Галичиною, а Сербії – Боснією і Герцеговиною, С. Сазонов запитав: “А як на рахунок Богемії (Чехії) і Хорватії? Ви їх залишите в теперішньому становищі”. Зрозуміло, що М. Палеолог, відстоюючи французькі інтереси, вважав чеську і югославську проблеми другорядними для Франції. С. Сазонов заперечуючи послу, підкреслив, що Австро-Угорщина мусить бути розчленована. М. Палеолог

наполягав на тому, що вся воєнна потуга союзників повинна бути спрямована проти Німеччини. Він зазначив, якби віденський уряд запропонував французам “розумні умови..., ми зробили би серйозну помилку, відкинувши їх *argiori*” [232, с. 415].

Непримиримості царського уряду протистояла відверта ворожість Габсбургів. Щоправда, у Відні, особливо серед великої аристократії, були окремі елементи, які шукали в угоді з російським царем зброї проти Італії. На Дунаї раділи повідомленням про те, що царським арміям не вистачало спорядження, і, що вони ослаблені боями. Вони думали, що проникнення Італії на Балкани зробить царський уряд більше поступливим.

Зазначимо, що слов'янські народи Австро-Угорщини в той час не піддалися панславистичній пропаганді, як цього сподівалися в Петербурзі, Парижі та Белграді, залишилися вірними своєму монархові. Щоправда за цю вірність заплачено велику ціну – 700 тис. жертв – найкращих старшин і вояків, яких не вдалося замінити новими рекрутами. Так, під кінець грудня 1914 р. оснащення та бойовий склад всіх австро-угорських сил на Північному фронті становили заледве 271 тис. багнетів і шабель та разом із залогами Кракова і Перемишля – 339 тис. вояків. Склад багатьох дивізій не перевищував 700 офіцерів і жовнірів, тобто нижчий від штатного складу одного піхотного батальйону [389, s. 270].

Незважаючи на таку складну ситуацію більшість австро-угорських воєнних чинників дотримувалися думки про якнайшвидшу реалізацію завдань, поставлених ще перед вибухом війни, тобто завдати поразки Росії й зайняти частину українських земель (Волинь, Поділля), здійснити австро-польську розв'язку, здолати Сербію й опанувати Балкани. Тому вони почали планувати для найближчого часу локальні операції без союзників, лише маючи на увазі австрійські партикулярні інтереси.

Росіяни також згадали недавні далекосяжні наміри – фронтально розбити обидвох противників і повернутися до своїх початкових концепцій

флангових ударів, які мали би принести безпосередню користь: опанувати Східну Прусію, реалізувати панславистичну мету, тобто ввійти на Балкани через Галичину та Угорщину [377, s. 175].

Помимо таких намірів обидвох сторін повинно було неминуче наступити перегрупування сил і зміцнення дотеперішніх тактичних з'єднань в Карпатах, що в свою чергу перетворювало на кілька місяців другорядний відтинок фронту у найважливішу ділянку боротьби на сході, а можливо, навіть, на всіх фронтах тодішньої війни.

Це підтвердила нарада австро-німецьких воєнних чинників 19 грудня 1914 р. в Ополю. Австрійський начальник генштабу Ф. Конрад, підтриманий німецьким командувачем на сході П. Гінденбургом, вимагав негайно перетворити операції, які розгорталися, на великий двосторонній наступ. Однак начальник німецького генштабу Е. Фалькенгайн заперечував проти будь-якого збільшення кількості німецьких військ на російському фронті до часу перемоги над Францією і радив обмежитися обороною на півночі і закінченням війни на Балканах. Ця справа набрала широкого розголосу, до якої, навіть, прилучився німецький канцлер Т. Бетман-Гольвег, підтримавши думку австро-угорського начальника генштабу, вимагаючи під час наступної австро-німецької конференції (2 січня 1915 р., Берлін) звільнити Е. Фалькенгайна з посади. Проте кайзер Вільгельм II відхилив цю пропозицію, що відкинуло акцію Центральних держав на чотири місяці і принесло сотні тисяч жертв, яких можна було уникнути [389, s. 292-293].

25 грудня 1914 р. головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал М. Іванов самостійно розпочав операцію прориву через Карпати, яку начальник австро-угорського генштабу Ф. Конрад назвав "днем важкої кризи" [99, с. 10; 232, с. 120]. Не відаючи політичними розкладами до кінця, вже 26 грудня 1914 р., обмірковуючи перспективи миру, він припускав не більше, ніж обміняти Східну Галичину на відповідну частину російської території Польщі. Зовсім не допускаючи думки про територіальні поступки

або відшкодування воєнних збитків, він не полишав своїх планів щодо приєднання до Габсбурзької монархії відносно найбільш багатих і важливих частин Польщі (Варшава, Радом, Пйотркув, Івангород, Кельце). Так, як за це він збирався заплатити частиною провінції, русофільство якої робило її лише обузою і зі складу якої нафтові промисли на Сяні та Дністрі, а також фортеця Перемишль залишалися за Австрією, всі вигоди такої справи отримала би Наддунайська монархія [232, с. 420].

Однак це були тільки миттєві розмірковування начальника австрійського генерального штабу. Насправді, Ф. Конрада хвилювало зовсім інше. Він чудово розумів, що стримання російського наступу під Краковом і Лімановим врятувало Центральні держави від поразки, створило надії на швидке відбиття Перемишля, відвоювання Східної Галичини, але аж ніяк закінчення війни.

Вище австро-угорське командування усвідомлювало, що успіх під Краковом і Лімановим значно оголило Карпатський відтинок фронту, який простягався від Нового Сонча до румунського кордону і в грудні 1914 р. оборонявся тільки однією 3-ю армією С. Бороєвича і групою прикриття генерала К. Пфлянцера-Балтіна. Звідси випливало, що росіяни не захочуть втратити такої нагоди продовжити наступ на цій ділянці фронту і у випадку щасливого його здійснення вийти на Угорську рівнину, а далі на Балкани і, таким чином, реалізувати свій панславистичний план.

З початком 1915 р. російське вище командування і генеральний штаб вважали можливим негайно відновити воєнні дії з метою швидше закінчити війну, яка почала розхитувати Росію і могла в будь-який момент призвести до її занепаду. Окрім недостатньої кількості боєприпасів і втрати бойової техніки, царське військо як і раніше мало у своєму розпорядженні 103 дивізії проти 77 австро-угорських і німецьких. Зазначимо, що становище російських тактичних з'єднань переважало аналогічний стан противника, і, таким чином, давало росіянам значно більшу реальну перевагу [377, с. 176].

Однак щодо вибору місця остаточного удару по австро-німецьких військах у російського вищого командування не було єдиної думки. Головний інтендант Ставки генерал Ю. Данілов пропонував завдати головного удару в Східній Пруссії, що дасть змогу відбити зайняті німцями польські землі й зміцнити Польське Королівство. На його думку, поразка німецького війська призведе до падіння морального духу в Наддунайській монархії. Цей план знайшов прихильність у головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича, був підтриманий командувачем Північного фронту М. Рузьким і збудив певний ентузіазм серед західних союзників [377, s. 176].

Цілком інакшої думки був командувач Південно-Західного фронту генерал М. Іванов. Він вважав, оскільки 8-ма армія О. Брусилова у переддень 1915 року, розбивши австрійські війська, здобула Ужоцький перевал, потрібно далі розвивати цей успіх і погнати противника аж до Кошиць. На його думку, зробити це буде не дуже важко, тому що противник втратив кількісно, фізично змучений, а до того ще й додавав підтримку русофільсько налаштованих лемків і словаків. Він навіть переконував вище командування в тому, що російські солдати краще переносять холод і важкі погодні умови, ніж їх супротивник. Крім того, значна перевага на півночі від Вісли дозволяла М. Іванову в потрібний момент перекинути одну повну укомплектовану армію на допомогу головним силам у Карпатах (армія О. Брусилова, на якого повністю покладалася вся відповідальність за проведення Карпатської операції) і нанести головний удар через Дуклінський перевал на Угорську рівнину. Проте князь Микола Миколайович вагався стосовно розподілу резервів між флангами своїх військ, підготовка до наступу тягнулася дуже довго і тому було втрачено сам його момент, що перекреслювало амбітні плани росіян.

“На жаль, – бідкався згодом О. Брусилов, – як це завжди бувало у нас, для виконання цього завдання були виділені недостатні сили, і тільки вже

весною потрохи вони збільшувалися”. Російський генерал вважав, що в січні 1915 р. при значній перевазі російських сил, можна було би почергово розбити війська противника по мірі їх прибуття. Однак, не маючи потрібної підмоги, цього зробити було неможливо, тому російські війська опинилися у важкому становищі, просувалися вперед надзвичайно поволі, тим більше в такій труднодоступній місцевості як Карпатські гори [172, с. 142].

Австро-угорське вище командування (АОК) також звернуло увагу на Карпатський відтинок фронту і вирішило зосередити на ньому всі сили, щоб зреалізувати тут важливу мету – розблокувати облогу Перемишля, а в перспективі звільнити Східну Галичину. Проте схилити начальника німецького генштабу Е. Фалькенгайна до спільного наступу не вдалося і, навіть, головнокомандувач німецької армії П. Гінденбург радив Ф. Конраду пожертвувати Перемишлем і сконцентруватися на дальшій підтримці німців у Польському Королівстві.

Зазначимо, що позиція німецького командування переконати Ф. Конрада у спільному наступі в Конгресовому Королівстві загалом мала більше політичний підтекст. Німецькі військові, виходячи з державних інтересів, і, не виявляючи особливих симпатій до Австро-Угорщини, своїм головним ворогом вважали Францію. Вони бажали, аби Росія до певного часу притиснула їх союзника, тоді після переможної звитяги на заході можна перекинути свої сили для допомоги Австро-Угорщини та “врятувати” її. В такий спосіб Австро-Угорщина вимушена була би повністю підпорядковуватися німцям і погодилася б з царським урядом підписати мир. Таким чином, по-суті Наддунайська імперія стала би німецьким сателітом і не потрібно було би знову торкатися польської справи, небезпечної у випадку будь-якого поважного успіху Австро-Угорщини [392, с. 169].

Однак австро-угорський генштаб вирішив будь-що втримати фронт на лінії Карпат, не звертаючи уваги на зайняту союзником позицію [377, с. 178]. Все-таки впертість Ф. Конрада дала свої результати. Щоправда, німці замість

обіцяної цілої армії, надали своєму союзникові 2,5 дивізії і 1 кавалерійську, що дорівнювало тільки половині армії. Незважаючи на це та певні розходження у виборі місця битви, все-таки австро-німецькі воєначальники досягли консенсусу, визначивши остаточні позиції у Бескидах, на схід від Ужоцького перевалу [392, s. 190].

Відповідно до кінцевого плану австро-німецького командування у Карпатському наступі безпосередню участь брали три угруповання – 3-я армія С. Бороєвича, південна армія генерала О. фон Лізінгена і група генерала К. Пфлянцера-Балтіна. Їх метою був перехід через головні Карпатські перевали – Дуклінський, Ужоцький і Верецький, захоплення плацдармів у Східній Галичині та повернення її Австрії. Натомість 4-та армія архикнязя Фердинанда своїми діями повинна була зв'язати 3-ю армію Р. Радка-Дмитрієва й утримувати напрям на Ясло аж до досягнення успіху іншими військами. На цю операцію було задіяно 39 дивізій, в яких налічувалося 330 тис. піхотинців, 23 тис. кіннотників та інших армійських підрозділів загальною кількістю 573 тис. осіб. Росіяни на тому самому відтинку зосередили 31 дивізію, а також інші особові склади, що загалом становило приблизно 610 тис. солдатів [389, s. 304].

Зазначимо, що проти планів Ф. Конрада виступив архикнязь Фридріх, який зі самого початку війни був противником будь-яких наступальних дій, вважаючи, що потрібно пожертвувати Галичиною і обороняти монархію на лінії Карпат. Це, на його думку, дозволило б скоротити фронт, використати природню загороду і уникнути великих жертв. Він стверджував, що, напевно, краще залишити Перемишль на “свою долю”, тобто по-суті кинути оборонців фортеці напризволяще, ніж встрягати у зовсім непередбачуваний наступ та ще й у несприятливу зимову пору. Командувач 3-ї армії С. Бороєвич вважав ненормальними діями в даній ситуації відбиття Перемишля, адже не можна всього передбачити. У своїх контраргументах він підкреслював, що листопадові події 1914 року показали, що тоді, як він радив, краще було

евакуувати Перемишль, це могло зміцнити на 100 тис. чоловік польові армії і дати їм свободу маневру [392, с. 139].

Однак австро-угорський начальник генштабу не міг заперечити тих застережень, хоча вони могли бути з тактичного погляду. Проте на війні, вважав Ф. Конрад, повинні враховуватися не тільки тактика і оцадність сил, а також політичні й моральні реалії. Ще 21 грудня 1914 р. він писав міністрові закордонних справ Австро-Угорщини графу Л. Берхтольду, що на відвоювання Галичини чекає весь Відень і воно матиме “вирішальне значення для всієї ситуації” [232, с. 425].

Зрозуміло, що залишити Галичину росіянам означало би не тільки втратити провінцію і визнати свою поразку, але й мало би фатальний вплив на українців і поляків, тисячі яких воювали в австро-угорській армії, сподіваючись на відвоювання своєї вітчизни і найшвидше повернення додому. З другого боку, неможливо було залишити Перемишль на поживу ворогові в момент, коли він став натхненням для воюючих і символом жертвності для монархії. Зваживши всі моменти в тих обставинах, Ф. Конрад 23 січня 1915 р. видав наказ про наступ військ Центральних держав у Карпатах, випередивши на три дні росіян.

Розпочалася перша Карпатська битва з одного боку у важких зимових умовах, в яких гинули тисячі вояків, а з другого – неприхильне, а то й вороже, ставлення русофільсько настроєного місцевого населення – лемків до австро-угорського війська. Через те в багатьох гірських селах австрійцями проводилася пацифікація і виселення населення, в результаті чого цісарські війська входили в обезлюднені поселення, оточені холодною пусткою.

Помимо всіх труднощів 3-й армії С. Бороєвича, подолавши Дуклінський і Ужоцький перевали, вдалося вторгнутися на територію Галичини. Корпус М. Гофмана, який перебував у складі німецько-австро-угорської армії О. фон Лізінгена, наступав на Верецький перевал і Бескид. Однак контрнаступ росіян 26 січня 1915 р. не дозволив арміям Центральних держав

досягти повної мети. Єдиний поважний успіх мала група К. Пфлянцера-Балтіна на Буковині, де 22 січня 1915 р. здобула Кірлібабу і Якобени, стримавши, таким чином, похід росіян на Семиград [117, с. 12].

Ударні 3-я армія С. Бороевича і армія О. фон Лізінгена не змогли перейти через гірські хребти, відкрити дорогу на Перемишль, поклавши при цьому велику кількість жертв. Так, у 20-му полку, що входив до складу 43-ї дивізії ландверу, після кількох днів наступу зі 60 офіцерів і 3400 солдатів залишилося відповідно 9 офіцерів і 250 рядових вояків [392, с. 172].

Незважаючи на всі труднощі, 26 січня 1915 р. австрійцям наново вдалося взяти Ужоцький перевал і розпочати сходження в долину р. Сян. Кінцевою метою цього наступу був вихід на лінію Перемишль–Стрий і пересування військ у напрямку Львова [223, с. 61-62]. Армія О. фон Лізінгена відкинула росіян з південних схилів Карпат, здобула Верецький і Бескидський перевал, а також ряд місцевостей на галицькому боці (Сможе, Тухольку).

Необхідно виокремити участь у цих боях Українських січових стрільців, які входили до XXV корпусу М. Гофмана армії О. фон Лізінгена. УСС-и йшли вперед між першими наступаючими військами, здобувши Лавочне і Славське. Ввійшовши на територію Галичини, стрільці вірили, що відтепер будуть маршувати вже тільки вперед. Однак не все легко вдавалося. Завзята оборона росіянами кожної Карпатської гори, її часті контратаки відчували на собі стрільці. Зокрема першому куреневі УСС-ів (командант Гриць Коссак), який складався з сотень О. Букшованого, З. Носковського, Р. Дудинського і О. Семенюка, далось зазнати в цьому наступі багато труднощів і понести великі втрати. Сотні О. Букшованого і З. Носковського провели важкий бій на горі Магура, де росіяни розбили 131 австрійську бригаду [336, с. 99].

Від 16 по 22 лютого I-й курінь УСС брав участь у завязаних боях у підніжжя гір Татарівки та Чиряка біля Рожанни. На цьому відтинку росіяни повели сильні контрнаступи. Завзято боронили сибірські полки також гору Кливу. В бою за неї захлинулось багато німецьких наступів і загинуло

кілька тисяч німців [359, с. 29]. Січові стрільці мали серйозні втрати, крім вбитих і поранених, також внаслідок великих морозів. Так за чотири дні січневих боїв під Славськом з другого куреня відправлено до шпиталю 89 стрільців із відмороженими ногами [295 с. 14]. Деякі сотні склались лише з 50 чоловік. Бойовий склад I-го куреня нараховував в той час приблизно тільки 250 вояків [336, с. 99]. До березня 1915 р. втрати легіону складали до 66–75 відсотків від первісного складу [228, с. 22]. Не зважаючи на малу чисельність не було жодних поповнень стрілецьких рядів, оскільки начальником штабу корпусу М. Гофмана був полковник Лямезан, поляк за походженням, який не хотів допустити до кількісного збільшення Українського Легіону [300, с. 12].

Другий курінь УСС-ів (командант Сень Горук) під час Карпатських боїв перебував у с. Грабовець на північ від Славська, в запасі 130-ї бригади. У Славську сформовано перший відділ стрілецької кінноти при кавалерійському дивізіоні угорського сотника кінноти Фаркаша, великого друга українців і стрілецтва. Відділом кінноти командував хорунжий Р. Камінський. Загалом стрілецька кіннота вже в карпатській кампанії здобула добру славу та чимало відзнак [359, с. 29].

Наведемо цікавий факт. У Карпатських боях брав участь онук М. Шашкевича Болеслав, який ще у вересні 1914 р. відзначився в бою коло Перемишля на горі Магура, отримав медаль за хоробрість 1-го класу, а також ранг чотаря. У лютому 1915 р. в боях на Дуклінському перевалі чотар Болеслав Шашкевич потрапив у російський полон [113].

Загалом зі січневим наступом стрільці знову вступили на рідну землю, а Карпатський похід зробив з них справжню бойову одиницю, що втрималася у всій военній хуртовині на висоті своїх завдань.

Армії О. фон Лізінгена не вдалося просунути на схід поза Вишківський перевал, вона не зуміла зайняти на галицькому боці долішні райони, що могло значно вирішити становище на Карпатському відтинку

фронту [377, s. 182-183]. Таким чином, війська Центральних держав на кінець січня 1915 р. оволоділи всіма важливими Карпатськими переходами, окрім Дуклінського.

Власне, саме тут 28 січня 1915 р. перейшла в наступ 8-ма армія О. Брусилова, якій після запеклих боїв вдалося відкинути австро-угорські війська за перевал на південний схил Карпат і 5 лютого здобути м. Мезолаборц (тепер – Радвань над Лаборцом, Словаччина) на території Угорщини, перекривши важливе залізничне сполучення Гуменне–Мезолаборц–Лупків. У даній ситуації здавалося, що хід кампанії вирішено, ще одне зусилля і ніхто не втримає царських військ перед вторгненням в Угорську низовину. Трофеями Карпатських боїв армії О. Брусилова з 7 січня по 7 лютого 1915 р. були 691 офіцер, 44 640 військових нижчих чинів, 17 гармат і 119 кулеметів [267, с. 265].

Армія С. Бороєвича у битвах від 23 січня по 5 лютого 1915 р. втратила 89 тис. чоловік і повністю була виснажена. Смертельні бої зменшили кількість росіян на стільки, що вони навіть не пробували просуватися далі в долину річки Лаборець, тим більше, що відділи народного ополчення вчинили їм тут відчайдушний опір [390, s. 208].

У західній частині галицького фронту 4-та австро-угорська армія архикнязя Фердинанда і 3-я російська армія Р. Радко-Дмитрієва не проводили фронтових дій, реалізуючи свої завдання – прикриття інших армій. Австро-угорська воєнна операція у січні – лютому 1915 р., що мала головну мету – визволити Перемишль від облоги росіян закінчилася невдачею.

Виокремимо похід австрійців на Буковину. В першій половині лютого витіснено росіян і всієї південної Буковини аж до р. Прут, взято в полон понад 30 тис. російських солдатів. 16 лютого австрійці зайняли Коломию, 17 лютого – Чернівці й Новоселицю (передвоєнний австро-російський кордон) [491, s. 296]. 18 лютого відвойовано Снятин, села – Стецева і Яленів Долішній, 19 – Надвірну, 20 – впа в Станіславів, здобутий німецькими

відділами [117, с. 12]. Групі К. Пфлянцера-Балтіна не вистачило сил, щоб визволити значну частину південно-східної Галичини, тобто відкинути на північ ліве крило російських військ, і, таким чином, підтримати весь карпатський фронт, розблокувати Перемишль, вийти в тил росіян на лінії Долина–Стрий і відкрити дорогу армії О. фон Лізінгена, яка затрималася в Карпатах. Однак головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал М. Іванов зробив все, щоби втримати подальший австро-угорський наступ. Зрозуміло, що віддача лінії верхнього Дністра означало для росіян відхід за Сян і відступ від Перемишля. Це був би кінець балканських планів для Російської імперії [377, s. 190].

Перша Карпатська битва закінчилася в Нижніх Бескидах 15 лютого, а в східних Карпатах продовжувалася ще декілька днів. Однак, незважаючи на запеклість і велику кількість вбитих і поранених з обох воюючих сторін ці останні бойові дії нічого не вирішили. Утримання блокади Перемишля і вторгнення у Словаччину було безсумнівним успіхом росіян. Але цю перевагу Австро-Угорщина зрівноважила до певної міри на своєму правому фланзі в південно-східній Галичині і на Буковині, відкинувши противника за Дністер і загрожуючи його головним силам з південного сходу. Перемишль, незважаючи на трагічну ситуацію з постачанням продовольства, й далі продовжував боротьбу.

Австрійці, як і росіяни, визнавали невдачі своїх січнево-лютневих планів як наслідок недостатнього зосередження сил на головних напрямках своїх ударів. Генеральні штаби воюючих сторін зробили відповідні висновки і приступили до приготування майбутнього наступу. Ф. Конрад не міг більше чекати на упадок Перемишля, боячись моральної зневіри своїх військ, а також серйозних політичних наслідків. М. Іванов не міг відмовитися від скорого вторгнення в Угорщину і в такий спосіб закінчити війну, перш, ніж для його відділів вичерпається амуніція і серед яких ще не розпочався внутрішній розлад. Поразка у Східній Пруссії ще більше переконала

М. Іванова про негайний наступ у єдиному, на його думку, місці, де можливо було досягти успіху.

Обидві воюючі сторони почали перегрупування сил. М. Іванов, не маючи згоди вищого командування стосовно додаткових сил, перевів з Польського Королівства 9-ту армію П. Лечицького, посилену ще одним корпусом сформованим з резервних дивізій, перегрупував 3-ю армію Р. Радка-Дмитрієва, завдання якої тепер разом з 8-ю армією О. Брусилова полягало тільки обхватити ворожі сили, не випускаючи їх з району східних Карпат. Тепер М. Іванов міг приступити до омріяного для себе перелому над Дністром і на Карпатському фронті [377, s. 194].

Австро-угорський генеральний штаб, прагнучи якнайшвидше виконати наказ цісаря Франца Йосифа від 15 лютого 1915 р. про відбиття Перемишля за всяку ціну [493, s. 173], визначив термін початку нової операції на 27 лютого. Для того, з 18 дивізій пошматованої 3-ї армії С. Бороєвича утворено тільки 10, інші 8 передано 2-й армії Е. Бем-Ермолі, переведеної з-під Пйотркова у Польському Королівстві. Ці армії розміщено між Ужоцьким і Лубківським перевалами, на захід від німецької армії О. фон Лізінгена, а решту – на флангах російських корпусів, які до того подолали Дуклінський перевал. На ці сили Ф. Конрад покладав найважливіші завдання, зокрема і визволення Перемишля [377, s. 194].

Розпочатий австро-угорсько-німецькими військами 27 лютого наступ проходив в дуже жорстокій і кривавій боротьбі. Російські війська, маючи чисельну перевагу (21 дивізію проти 12), чинили завзятий опір, використовуючи свої укріплені позиції, не дуже зважаючи на власні втрати.

Найбільш завязаті бої розгорнулися між Лунковом і Ужоком. Щоправда австрійці дещо просунулися вперед в напрямі Балигороду, але їхній поступ був дуже незначним. Проте росіяни, оцінюючи значимість цього наступу, зібрали в тій ділянці фронту значні сили, щоби стримати противника, а в околиці Дуклінського перевалу розпочати наступ.

Командувач Південно-Західного фронту М. Іванов 19 березня 1915 р. доносив начальнику генерального штабу Ставки М. Янушкевичу, що центром подій на тодішній момент був Перемишль. Він наголошував, що заради його визволення і попутно звільнення Галичини австрійці зібрали значні сили, розвивають надзвичайно енергійну діяльність, посилюють свої війська в Карпатах шляхом перекидання сил з інших ділянок. Тому у донесенні він підкреслював, що “справу Перемишля” потрібно довести до кінця, першими атакувати противника з метою розширити плацдарм, відкинути австрійців від фортеці, поставити російські війська у більш вигідне стратегічне становище, вийти на Угорську рівнину. “Сам по собі, – відзначав М. Іванов, – напрямок на Будапешт не можна визнати головним шляхом нашого наступу, він – другорядний, і тільки сукупність сучасних умов обстановки, чітко виражених прагнень нашого противника, частково міркування політичного характеру заставляють тимчасово надати цьому напрямку важливе значення і перейти тут у наступ, успіх якого матиме суттєвий вплив на хід подій у всьому театрі війни” [99, с. 25-26].

Розмах російського наступу австрійцям вдалося стримувати, однак разом з тим згасала у них надія на спасіння Перемишля, який мав запаси тільки до 19 березня. Ще 14 березня вище австро-угорське командування офіційно визнало, що звільнення фортеці з району Бескид не можливе воюючими арміями і припинило операцію [392, s. 174]. Останній порятунок Перемишльської твердині австрійське командування вбачало тільки в наступі зі сторони південно-східної Галичини групи К. Пфлянциера-Балтіна. Проте перехід російської армії через Дністер, зайняття знову Станіславова змусили групу Пфлянциера відійти на південь, яка закріпилася на лінії Бистриця–Отинія–Незвисько–Дністер і закрила кордон з боку Бессарабії. Великі плани М. Іванова зійшли нанівець – фронт у Східних Карпатах не був прорваний.

Найтрагічнішою поразкою австро-угорських військ у лютнево-березневих Карпатських боях стала капітуляція фортеці Перемишль. Кільце

навколо міста стягувалося. 18 березня 1915 р. комендант фортеці генерал Г. Кусманек видав наказ в якому закликав солдатів і офіцерів проявити мужність та хоробрість: "...Я поведу Вас, щоб сталевим клином пробити залізне кільце противника і потім з невтомною енергією йти все далі і далі до тих пір поки ми не з'єднаємося з нашою армією, яка ціною важких битв вже близько підійшла до нас. Ми перебуваємо напередодні великих битв, тому що противник не захоче випустити давно бажаної здобичі." [62, л. 18].

19 березня на світанку 23 гонведна дивізія у складі 2,5,7,8 полків, 85-ї ландверної бригади та озброєних гвинтівками артилеристів чисельністю близько 20 тисяч багнетів перейшла в наступ на фронті від с. Поповиці до с. Медика. Деяким частинам вдалося оволодіти висотою 286, але вони були вибиті з неї багнетним ударом 283-ї Ополченської дружини, частина потрапила під сильний вогонь противника, була оточена і склала зброю. Відтак почався безладний відступ австрійців. До другої години дня, залишивши не менше дві-три тисячі вояків вбитими вони, відійшли на лінію фортеці. Втрати австрійців за свідченнями полонених досягали до 30% складу. У полон потрапили 107 офіцерів та 3 954 військових нижчого чину [64, л. 25].

Спроба вийти з оточення закінчилася невдачею, становище погіршувалося через нестачу продуктів харчування. Полонений австрійський офіцер розповів, що офіцери харчувалися добре, а для солдатів нічого не залишилося. Сталося це через перевантаження фортеці розрахованої на 40–50 тисяч чоловік, що в жовтневі дні 1914 р. вмістила близько 140–150 тисяч військових і 30 тисяч мирних жителів. Окрім цього ще й армія генерала М. Ауффенберга, яка вела бої біля фортеці і пройшла через неї при зворотному шляху за Карпати в Угорщину [64, л. 29].

21 березня генерал Г. Кусманек наказав знищити все, що могло стати у пригоді російському війську: форти, гармати, кулемети, гвинтівки, багнети, шаблі, набої, телефонний зв'язок. На кожную роту зброя залишалася лише у

шести чоловік. Перш за все у вояків, нагороджених медаллю за відвагу, та у бравих унтер-офіцерів з метою додержання дисципліни та порядку [63, л. 21].

22 березня генерал Г. Кусманек з дозволу вищого керівництва звернувся до командування російської блокадної армії з пропозицією про переговори. У листі до командувача 11-ї армії генерала А. Селіванова він повідомив, що у фортеці перебувають 9 генералів, 93 штаб-офіцери, 2500 обер-офіцерів та військових чиновників, 117 тис. військових нижчих чинів. З них 19 тисяч хворі та поранені, а також приблизно 16 тис. з робочих відділень і близько 4 тисяч не військових спеціалістів [60, л. 3]. Уповноваженим вести переговори полковнику А. Мартинеку та підполковнику О. Губерту було поставлено завдання: дотримуючись інструкції заключити угоду про капітуляцію на почесних умовах [60, л. 3; 61, л. 5].

22 березня 1915 р. гарнізон фортеці капітулював. У полон потрапило 9 генералів, 2500 офіцерів. Воєнні трофеї складали 600 гармат (з них лише 46 придатних), близько 20 тис. снарядів, 10 тис. набоїв та ін. [59, л. 7].

Відомий український мистець, історик і журналіст Микола Голубець, описував упадок Перемишля так: “Ніччю з 21-го на 22 березня здійснювався над містом ураган артилерійського вогню. Це фортечні батареї вистрілювали решту амуніційних засобів, щоб вони не попали в руки ворога разом з твердиною, засудженою на здачу. Над ранком почалися висаджування фортиків, нищення зброї, амуніції й всяких інших засобів, після чого замаяли на знищених фортах білі прапори” [229, с.21].

Не викликало сумніву, що австро-угорська армія, яка воювала на Галицькому фронті, виявилася в найбільш критичній ситуації від самого початку війни. В монархії похитнулася віра не тільки у відвоюванні Східної Галичини, але й в утриманні її західної частини. Серед вояків панувало розчарування, жаль до військового керівництва за невдалі битви, що похитнуло їхню віру щодо подальшої боротьби. Щоправда втрати

противника були ще більші. Однак результатом самопожертв австро-угорських армій вважалось чергове зупинення “угорського” наступу М. Іванова, яке однак не сприймалося загалом. Вище австро-угорське командування тепер не мало ані охоти, ані сил на підготовку контрнаступу і по декількох місяцях мусіло обмежитися оборонними заходами, а ініціатива на фронті на південь від Вісли переходила до росіян [377, с. 200-201].

Зрозуміло, що російське вище командування хотіло використати шанс, який дав йому упадок Перемишля. Головнокомандувач Південно-Західним фронтом М. Іванов додав по одному корпусові 8-й армії О. Брусилова і 3-й армії Р. Радко-Дмитрієва, які повинні були відіграти головну роль в кінцевому ударі на Угорщину. 9-та армія П. Лечицького з півдня, злучившись з армією О. Брусилова, мала замкнути коло і знищити армії О. фон Лізінгена і К. Пфлянцер-Балтіна. Розраховували російські воєнні начальники й на поганий моральний стан противника.

Такий до деякої міри ризикований план дій М. Іванова підтримав Верховний головнокомандувач великий князь Микола Миколайович. Однак, очевидно, це було зроблено більше з політичних мотивів, прагнучи втягнути у війну проти Габсбургів Румунію та Італію, і тим самим відтягнути сили противника на нові фронти. Крім того, 19 березня віддано наказ про перехід до наступу на всіх відтинках фронту у Східній Пруссії та Польському Королівстві.

20 березня 1915 р. генерал М. Іванов віддав наказ про наступ 3-й і 8-й арміям Р. Радко-Дмитрієва і О. Брусилова проти 2-ї і 3-ї австро-угорських армій С. Бороєвича і Е. Бем-Ермолі. На протязі 4-х днів російські війська вийшли на гірську Угорщину (тепер північна Словаччина) і на південь Карпат між Волею Міховою і Устриками Гірними. Однак сподіваного успіху росіяни не отримали.

Тим часом начальник австро-угорського штабу Ф. Конрад зробив деякі перегрупування своїх армій, зокрема відтягнув 2-гу армію Е. Бем-Ермолі

південніше на 20 км. на гірських позиціях для утримання головних атак ворога. 3-й армії С. Бороєвича було додано під кінець березня німецький корпус “Бескид” у складі 3-х дивізій під командуванням Г. фон Марвітца, який заступив виснажений перемишльський корпус [377, s. 204-205].

Росіяни вдарили 1 квітня, а, оскільки це був великодній тиждень, вирішальні бої названо “великодньою битвою”. Ключові протиборства відбувалися з 1 по 5 квітня і належали до одних з найкривавіших і найжорстокіших у війні. В результаті цих боїв росіяни здобули Устрики Гірні, Волохату, Буківський перевал і вийшли до Ужока, зайняли Беньову, Сянки. У західній частині Бескидів російські війська взяли Вомоміхову, вершини Жолоб і Глибокий Верх, опанувавши в основному головний хребет Карпат. До 14–20 квітня, в залежності від відтинку фронту, натиск росіян втратив силу, вони отримали наказ перейти до оборони [267, с. 268].

Квітневий, або “великодній” наступ став останнім у зимовій кампанії. Обидві сторони не мали більше сил на дальші агресивні дії. Фронт став на зайнятих позиціях у Західній Галичині – більшість Карпатських вершин від Смереківця на півдні до Старини і Руніни на півночі. Австрійцям залишилися оборонні осередки на вершинах Меншлі та Ополонці, а також окремі верхи неатаковані росіянами на Ужок [410, s. 33-35].

О. Брусилов визнавав помилковою ідею М. Іванова про зміцнення лівого флангу Карпатського фронту на відтинку Чернівці–Снятин–Коломия, куди були спрямовані всі війська, які тільки можна було зняти з інших частин фронту. Він вважав, що всі ці сили потрібно було надати не 9-й армії П. Лечицького, а 3-й Р. Радко-Дмитрієва. Тоді останній міг би перейти в наступ і розбити головні сили німців, які тільки почали групуватися [172, с. 149, 151].

Зазначимо, що у квітні 1915 р. з 16-ти корпусів Південно-Західного фронту 13 зав’язли в Карпатах, подекуди перейшовши їх (частково 3-я і 8-ма армії). Два корпуси 3-ої армії були розвернуті фронтом на захід до

Горлиці та по Дунайцю і один стояв у резерві фронту. Російські військові історики вважали, що у Карпатських битвах (січень–квітень 1915 р.) повну бездарність у стратегії проявило вище російське командування, якого зовсім не цікавив західний напрям – Горлиця і Дунаєць. “Напрямок цей, – відзначав А. Керсновський, – відповідно до останньої підписаної генералом Алексєєвим директиви Південно-Західного фронту, “сьогодні ще більше зменшив своє значення, тому що противник не має тут важливої реальної мети”. А Керсновський наголошував, що “російські стратеги світової війни розгром живої сили ворога аж ніяк не вважали “реальною метою”, думаючи, що така лише у зайнятті географічних об’єктів” [267, с. 270].

Зимові Карпатські битви не принесли бажаних результатів жодній із воюючих сторін. Проте втрати з обох боків були надзвичайно великі. Австро-угорська армія від 1 січня до 30 квітня втратила 700 тис. чоловік, з них 1/3 складала вбиті, інваліди і полонені. Серед росіян людські втрати були ще більшими. Тільки “великодна” битва, що по-суті тривала 5 днів, коштувала їм 40 тис. вбитих і поранених, а у всіх Карпатських битвах Росія втратила 1,2 млн. чоловік [377, с. 221].

Загалом австро-угорська сторона ціною життя сотні тисяч своїх вояків зуміла втримати головні позиції в Карпатах, визволити невелику частину південно-східної частини Галичини і більшість Буковини. Росіяни зуміли взяти Перемишль (це була їхня остання перемога у 1915 р.) і оборонили зайняту ними Східну Галичину. Зазначимо, що обидві воюючі сторони у цій зимово-весняній кампанії перекреслили свої плани й не отримали бажаних результатів.

Однак Карпатська операція вважалася для російського командування однією з головних у 1915 році. 22–23 квітня цар Микола II відвідав Галичину, побував у Львові, Перемишлі, Бродах, Самборі, де знаходився штаб 8-ї армії О. Брусилова.

Генерал обурювався, що в момент, коли армія А. Макензена готова була прорвати фронт, був придуманий цей недоречний приїзд царя. “Я вважав цю поїздку, – писав згодом у спогадах О. Брусилов, – гірше, ніж не своєчасну, просто безглузду, і не можна не поставити її у вину верховному головнокомандувачу великому князю Миколі Миколайовичу. Я ставився до неї зовсім негативно з наступних причин: подібні поїздки царя відволікали увагу не тільки високопосадових осіб, але й військових частин від бойових дій; по-друге, вносили у них певний сумбур; по-третє, Галичина нами була завойована, але ми її ще зовсім не закріпили за собою...” [172, с. 151].

З нагоди приїзду царя до Перемишля М. Голубець дещо з іронією писав: “23 квітня 1915 р. ущасливив Перемишль своєю гостиною цар Микола II, що мало бути завершенням остаточного приєднання Перемишля до Росії-матушки” [229, с. 22].

Супроводжуючі царя французькі офіцери зауважили, що солдати зустрічали монарха холодно і байдуже, що було поганою ознакою перед великими боями російського війська в найближчий час. Найбільше задоволеним, очевидно, став верховний головнокомандувач великий князь Микола Миколайович, який отримав від царя пам’яткову шаблю з написом “За освобождение Галичины” [389, с. 333].

На середину квітня 1915 р. всі бойові дії на Галицькому фронті були призупинені з обидвох сторін, що дозволяло їм проводити широкі маневренні заходи. Проте, зазначимо, що стан ні російської, ні австро-угорської армії не був надто піднесеним. Стратегічне становище останньої не викликало великого оптимізму. Адже з вибухом війни до 30 квітня 1915 р. Австро-Угорщина втратила у битвах приблизно 1,5 млн. вояків, а це значить більше, ніж вона виставила у перших днях війни [422, с. 154]. Гнітив австро-угорські війська тягар втрати Перемишля, російська окупація більшості Галичини. Щоправда, австрійські політичні та воєнні чинники раділи з провалу панславистичної пропаганди, на яку піддалася незначна кількість чеських

добровольців, що потрапили до російського полону. Тому Ф. Конрад сподівався на активну допомогу німецького союзника в критичній ситуації в Карпатах, оскільки після “великоднього” наступу росіян катастрофічні настрої серед австро-угорських військ почали змінюватися на бажання реваншу.

Натомість Російська імперія, як і військо, переживали навесні 1915 року поважний перелом. На зовні все виглядало добре – зайняття більшості Галичини, загнання противника в Карпати, взяття Перемишльської твердині. Проте всі ці успіхи затьмарювалися двома моментами: по-перше, царській Росії не вдалося досягнути найважливішої воєнної і політичної мети – повністю розбити “склеротичну” (так тодішня російська преса вживала цей термін через поважний вік цісаря Франца Йосифа) і слабу Австро-Угорщину і, по-друге, всіх успіхів росіяни домоглися за рахунок величезних людських втрат і майже повністю вичерпали воєнні матеріальні та технічні ресурси, не маючи змоги через свою слабку воєнну промисловість це наверстати [377, s. 254].

Слабкі сторони російської армії виявилися досить швидко. Малоосвічені солдати, при їх природній хоробрості, погано орієнтувалися на місцевості, з труднощами оволодівали технікою, розгублювалися у складних бойових обставинах. Російська армія мала 850 снарядів на кожну гармату, в той час як в західних арміях припадало від 2 до 3 тисяч снарядів. Вся російська армія мала 60 батерей важкої артилерії, а німецька 381 батерею. В липні 1914 р. всього лише 1 кулемет припадав більше ніж на тисячу солдатів [361, с. 24].

Необхідно зазначити, що із запланованих з початком війни наступальних великих операцій росіянам не вдалося довести до завершення ні однієї. Так, не повністю взято в кільце Галичину, не зайнято Східної Прусії, не знищено противника у листопаді 1914 р., не здобуто Кракова, не перейдено Карпати. Щоправда, здобуто Східну Галичину і навіть, нехтуючи міжнародним правом, оголошено про її приєднання до Росії. Однак втрачено з поглядів стратегічних, господарських і політичних західну частину Польського Королівства з

важливими промисловими центрами: Лодзь і Домбровський вугільний басейн [395, s. 48].

Це дуже виразно відбилося на верховному командуванні. Переслідуючи політичні цілі над воєнними, не бажаючи відмовлятися від кожного експансійного напрямку, розпорошило свої сили, кидаючи їх одночасно в Карпати і Східну Прусію, що дало можливість слабшому противникові організувати дієву оборону і привело до великих людських втрат. Так в рапорті головного квартирмейстра російських військ генерала Ю. Данілова вказувалося, що після зимових Карпатських боїв більшість полків 3-ї армії Р. Радко-Дмитрієва нараховувала не більше 1200 солдатів, а в 8-й армії О. Брусилова і 9-й П. Лечицького, які кілька разів намагалися перейти через східні Карпати, були навіть такі, які мали до 400 багнетів, замість 4 тис. штатних одиниць [389, s. 282].

Весною 1915 р. переконання в наступальних тенденціях генерала М. Іванова створювало таку ж думку й у Ставці, яка прищеплювалася командувачам і штабам армій. Так, великий князь Микола Миколайович, який ще недавно вважав свою армію вирішальним чинником у війні, почав пов'язувати надії на перемогу у сподіваному виступі проти Австро-Угорщини Італії та Румунії, і з одночасним наступом Сербії [389, s. 330]. Власне й підтримав він плани М. Іванова щодо наступу в Карпатах, який мав разом з виступом майбутніх союзників довести до поразки Австро-Угорщини. Аж до початку наступу армії А. Макензена фронтове російське командування не відмовлялося від своїх наступальних стремлінь, всупереч очевидним фактам підготовки австро-німецького контрнаступу [99, с.11].

Відповідно до свого наступального плану генерал М. Іванов оцінював пересування і концентрацію противника не як корінну зміну обстановки, а як маневр, який може лише частково змінити співвідношення сил на Південно-Західному фронті. Він лише частково підтягував фронтові резерви до центру 3-ої армії, вважаючи, що для неї не існує ніякого небезпечного становища.

Крім того, російське командування з недовірою поставилося до розвідувальних даних, завдяки яким можна було відмовитися від наступу, тимчасово перейти до оборони і отримати сильні підкріплення. Проте в цих умовах і командувач Південно-Західного фронту, і Ставка все ще продовжували готуватися до наступу згідно березневого плану [99, с. 11].

Під час зимових операцій корпуси 3-ї і 8-ї армій провели низку оборонних робіт на зайнятих позиціях. Однак, не маючи відповідних вказівок про їх зміцнення, а головне – не були забезпечені необхідним інженерним майном, не створили сильних оборонних укріплень. З цього приводу О. Брусилов відзначав, що на його наказ окопуватися в Карпатах не менше з трьома лініями окопів, він постійно отримував донесення про неможливість виконати ці вимоги. Однак після настирливих його розпоряджень, отримував відповіді про їх виконання. Після перевірки виявилось, що нічого не зроблено, а нечисленні окопи занесено снігом. Були навіть випадки, що командири, починаючи від корпусу аж до інженерної служби не могли показати командарму на місцевості, де були вириті окопи, зате був добре представлений на карті план укріпленої місцевості. “Наші укріплені позиції, – писав С. Брусилов, – в дійсності являли собою один рів, навіть без ходів сполучення з тилом. При посиленому обстрілі артилерійським вогнем, особливо важкої артилерії, цей будь-як викопаний рів завалювався, а люди, які сиділи в ньому, при ураганному вогні повністю знищувалися або здавалися в полон, щоб уникнути неминучої смерті” [172, с. 161-162].

Багато оборонних укріплень до початку наступу австро-німецьких військ так і не були закінчені, а тили оборонних смуг армій не було взагалі. Майже нічого не було зроблено із забезпечення сполучень, зовсім не забезпечені тилі шляхи корпусів, дороги не підготовлені, що згодом дуже негативно відбилося на бойових діях фронту, особливо 3-ї армії. На квітень 1915 р. армії Південно-Західного фронту займали лінію Опічно, р. Дунаєць, Горлиця, Мезалаборц, Ужок, Чернівці [99, с. 11].

На початку квітня Центральні держави приймають кінцевий план, відповідно до якого на Західному фронті вирішено тримати оборону і тимчасово зосередити зусилля на Східному театрі воєнних дій. З метою прориву російського фронту на одній із ділянок німецьке командування на чолі з начальником Генерального штабу генералом Е. Фалькенгайном розробило план потужного фронтального удару. Було три варіанти вибору напрямку головного удару. 1-й варіант передбачав наступ із Східної Пруссії проти північного крила Південно-Західного фронту. Однак у цьому випадку не вирішувалося питання відвоювання Карпатських перевалів і не знімалася загроза вторгнення російських військ в Угорську рівнину.

Згідно 2-го варіанту планувалося нанести удар з району Карпат проти лівого крила російського фронту. Проте він мав основний недолік – гірський характер місцевості сильно ускладнював зосередження та маневр великої кількості військ при підготовці та розгортанні наступу.

3-й варіант передбачав завдати удару потужним угрупованням німецьких військ між Віслою і Карпатами з метою не тільки закрити російським військам вихід на Угорську рівнину, а й розгромити, відкинувши їх залишки на схід від Карпат [256, Т.2., с. 29-30].

Командування Центральних держав обрало третій варіант напрямку головного удару, оскільки після ліквідації загрози вторгнення російських армій на Угорську рівнину полегшувалось становище Австро-Угорщини, окрім того – успіх на цьому напрямку дозволяв підтримати Туреччину та робити тиск на Італію і Румунію, відтягуючи час їх вступу у війну. Детальніше стратегічне завдання німецько-австрійських військ полягало у тому, щоб прорвати позиції російського Південно-Західного фронту на ділянці Горлиці–Громник, оточити і знищити 3-ю російську армію генерала Р. Радко-Дмитрієва західніше Сянока з подальшим розвитком наступу на Перемишль та Львів. Район, вибраний для нанесення головного удару, був вдалим з оперативної точки зору, тому, що Вісла на півночі та Бескиди на

півдні перешкождали маневруванню російських військ, а в смузі майбутнього наступу німецько-австрійських військ були лише дві незначні природні перешкоди – річки Віслок і Сян. Окрім того, на цьому відрізку фронту оборона російських військ була слабо організованою. Важливий нюанс – рух військ у напрямі Галичини виводив їх безпосередньо на шляхи сполучення угруповань російських військ, які знаходились у Карпатах, та створював реальну загрозу оточення лівого крила Південно-Західного російського фронту.

Німецько-австрійське верховне командування детально готувало операцію. 14 квітня в Берліні відбулася зустріч двох начальників генеральних штабів – Ф. Конрада і Е. Фалькенгайна, які невідкладно приступили до узгодження детальних і важливих рішень. Вирішено, що головний прорив фронту здійснить новосформована 11-та німецька армія (10 піхотних дивізій генерала А. Макензена з підпорядкуванням йому 4-ї австро-угорської армії архикнязя Фердинанда і 10-го німецького корпусу). З півдня операцію 11-ї армії своїм лівим флангом забезпечувала 3-я австрійська армія. А. Макензен безпосередньо підпорядковувався австрійському головнокомандувачу, а останній зобов'язувався віддавати бойові накази А. Макензену, погоджуючи їх з німецьким верховним командуванням [256, Т.2., с. 12].

Зазначимо, що військові історики (російські, австрійські, німецькі, польські, українські), що досліджують проблеми Першої світової війни подають різні дані щодо чисельності обидвох воюючих сторін, неоднакову довжину фронтів, зокрема у Горлицькій операції, беручи для прикладів різні відтинки фронту, вказують неспівмірні воєнні формування, що протистояли один одному, а також кількість озброєння, в т.ч. й артилерії. Наприклад, польський історик М. Згурняк вказує, що 11-та армія на відтинку 32,5 км фронту від Репінника Стрижевського (на півночі) до Ропиці Руської (на півдні) зосередила 128 979 жовнів (в т.ч. 107 тис. німецьких), 600 гармат (448 легких і 158 важких), 260 кулеметів і 70 люртир (гармат з коротким

стволом) [422, с. 156]. Натомість Я. Домбровський подає вже інші дані: 104 тис. піхоти, 3 тис. кавалерії, 604 гармати і 70 мінометів [389, с. 332]. М. Клімецькі брав в рахунок вже інший відрізок від Репінника Стрижевського до устя Дунайця, які займали IX і XIV корпуси 4-ї австрійської армії та нараховували 60 тис. чоловік, 295 гармат, в т.ч. 57 важких [400, с. 76].

Німецький генерал Герман фон Франсуа, який командував 41-м корпусом в армії А. Макензена, стверджував, що в проектованому Центральними державами районі наступу 3-я російська армія мала в розпорядженні 3 корпуси проти 3-х армій противника, що переважали його в якихось 80–100 тисяч чоловік. Зате напроти 11-ї армії А. Макензена, що творила головну ударну силу стояв один X російський корпус, сили якого склали біля 56 тис. вояків [393, с. 45]. Тут знову є певні розходження з російськими відомостями, які вказували, що до складу 3-ої армії входило 7 армійських корпусів (18,5 піхотних дивізій), $5\frac{3}{4}$ кавалерійських дивізій із загальною чисельністю 219 тис. солдатів, а на озброєнні було 675 легких і 4 важкі гармати та 600 кулеметів [99, с. 13].

На нашу думку, на фронті Горлицького прориву австро-німецьке командування створило велику перевагу в живій силі і, особливо в техніці, що й підтверджували обидва начальники генштабів – Ф. Конрад і Е. Фалькенгайн. Тому можна погодитися з даними російських істориків, що ударне угруповання Центральних держав складало 354,7 тис. багнетів і шабель, 1 272 легких і 334 важких гармат, 660 кулеметів і 96 мінометів [369, с. 400]. Тим більше, що концентрація військ на ділянці прориву (35 км) дала німцям значну перевагу на – 1 км фронту у німців припадало 3 600 солдатів проти 1 714 у росіян, по кулеметах вони переважали у 2,5 рази, артилерії – в легкій 4,5 рази, а у важкій – в 40 разів, мінометів росіяни не мали [99, с. 12]. Втім, це тільки по кількості стволів, а по силі вогню австро-німецька артилерія, за словами російських офіцерів, була набагато сильніша. Боєприпасів у 3-ї армії було обмаль, тому Р. Радко-Дмитрієв встановив

ліміт – по 10 пострілів на батарею, для важкої – по 1–2 снаряди в день на гармату, піхоті – по 25 патронів на гвинтівку [348, с. 259; 369, с. 400].

16 квітня 1915 р. Ф. Конрад отримав телеграму від Е. Фалькенгайна про подальші деталі акції. Передусім він запевнив австро-угорського союзника про виконання графіку приготувань бойового порядку (*ordé de bataillé*) 11-ї армії. Початок наступу заплановано через 2 тижні: до 24 квітня бойові позиції мали зайняти штаби корпусів і дивізій, до 27 квітня – решта підвідділів піхоти, до останнього дня місяця – інші служби [377, s. 272].

Хоч австро-німецькі війська прагнули підготовку до наступу проводити потай, все ж російське командування дізналось про загрозу. Командувач 3-ю армією Р. Радко-Дмитрієв доповідав командуванню фронту про небезпеку, проте М. Іванов і його новий начальник штабу В. Драгомиров вважали наступ противника на Дунайці малоімовірним. На їхню думку, оскільки німці завжди наносять удари з флангів, то чекати спроб прориву потрібно на півдні, в Буковині, де такі вже робилися. А проти Р. Радко-Дмитрієва готується лише демонстрація [369, с. 400].

Проте докази Радко-Дмитрієва, підтримані О. Брусиловим, нові розвідувальні дані заставили М. Іванова засумніватися, але не до кінця. Лише 29 квітня він вислав III Кавказький корпус з району Хирова в підмогу 3-й армії, але це було перед самим наступом Центральних держав [422, s. 159].

Крім того, 3-я російська армія мала надзвичайно слабкі оборонні тили. Позиції армії представляли собою не полоси оборони, а лише 3 лінії окопів на віддалі 2–5 км один від одного, мало було дротяних загород. Резервні – 63-я піхотна і 7-ма кавалерійська дивізії – розташовувалися далеко в тилу [369, с. 401].

2 травня 1915 р. о 6-й годині зранку австро-німецькі війська з 1 тис. гармат різного калібру обрушили на противника потужний артилерійський вогонь, якого ще не знали на Східному фронті. На головному напрямку наступу було застосовано 700 гармат, решту на флангах [389, s. 334]. Жителям

Горлиць, які вже 126 днів звикли до втрат, які їм приносили артилерійські обстріли, ця вогнева навала, за словами польського історика, здавалася “кінцем світу” [377, s. 278].

Однак, зазначимо, що обидві сторони не до кінця усвідомлювали важливість тих подій, вони ще сумнівалися в тому, що це був перелом. Росіяни зазнали великих втрат, не втримали своєї першої і найбільш укріпленої лінії оборони, втратили бойову ініціативу. Хоч втрати наступаючої сторони були більшими, а їхній артилерійський обстріл не приніс очікуваних результатів – це аж ніяк не впливало на те, що в перший день битви, незважаючи на героїчну оборону росіян, перевага була на боці Центральних держав.

Попередньо зазначалося, що в складі австрійського війська завзято воювали з ворогом Українські січові стрільці. Особливо вони відзначалися у Карпатських боях, передусім на горі Маківці. Завзяті бої тут тривали від 29 квітня до 2 травня 1915 р. В боях за Маківку брали участь майже всі стрілецькі сотні: О. Букшованого, Р. Дудинського, З. Носковського, О. Семенюка, А. Мельника і О. Левицького. Вони 29 і 30 квітня відбили атаки противника і провели контрнаступи, в результаті чого 200 російських солдатів загинуло, 173 полонено, здобуто декілька кулеметів [359, с. 32].

Найзавзятіший бій відбувся 1 травня. Росіянам вдалося після великих боїв здобути верх гори Маківки, захопивши кілька австрійських сотень в полон, а також і частину сотень А. Мельника і О. Будзиновського [300, с. 13]. Учасник цього бою Д. Вітовський, сотня якого прийняла на себе чи не головний удар, так описував тодішні події: “Клекотіли по обох боках скоростріли, при землі гупали ручні гранати – здавалося, гора рухається, дихає пеклом. Це був третій пам’ятний день московського наступу на Маківку. Змагалось дві сили. Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповідала: за всяку ціну не віддам” [166, с. 195].

Запеклий бій тривав весь день, проте втримати позиції січовикам не вдалося, по-суті із-за відступу австрійських частин. У ніч на 2 травня на

схили Маківки з резерву прибув курінь Г. Коссака і відразу пішов штурмувати верхи гори, яка двічі переходила з рук в руки. “Щойно за третім разом московські полки покинули під напором стрілецької сили й завзяття добутий верх та пішли в ростіч, – згадував історик стрілецтва, учасник тієї битви, чотар Б. Гнатевич. – На побоєщі залишилися гори трупів, від смерті врятувалися лише ті, що попали в полон” [359, с. 32].

3 травня всі підрозділи січовиків виведені у другий ешелон. Проте вже наступного дня російське військо вщент розгромило 129-ту австрійську бригаду і захопило Маківку. У полон потрапили понад тисячу цісарських солдат і офіцерів. Своєрідною помстою став раптовий контрудар куреня отамана Г. Коссака під горою Плішка, під час якого захоплено до тисячі полонених [295, с. 15]. У битві на Маківці загинули 42 січовики, 76 зазнали поранень і 35 потрапили до полону [336, с. 108].

Воєнну звитягу УСС-ів високо оцінило австро-угорське командування. Командант 55-ї австрійської дивізії генерал Г. Фляйшман видав окремий наказ, в якому славив Український Легіон, який “появився на полі бою в найгрізнішій хвилині” [118, с. 5].

Маківка стала символом боротьби за волю, та відновлення державної самостійності. Загальна Українська Рада після бою на Маківці, 12 травня 1915 р. надіслала УСС привітання: “Ви дали доказ, що український нарід не зрікся своїх прав до самостійного життя та має волю виробити собі ті права кров’ю і залізом. Ви доказали, що століття триваюча неволя не знизила українського народу до покірних рабів, бо український нарід видав з себе Вас, борців за волю” [119, с. 11-12].

Українська Боева Управа у зверненні до Стрілецтва наголошувала: “Своїми воєнними подвигами Ви воскресили славу минувшину українського оружжя – Ви стали основниками нової доби історії України, в якій Україна повертає на давній шлях оружно́ї боротьби за свою самостійність” [120, с. 23].

У боях на Маківці Українські січові стрільці вперше виступали як окрема українська військова одиниця і здобули вперше для себе визнання своїх і чужих.

У карпатських боях брали участь й частини 2-ї бригади польських легіонів, які нараховували понад 2100 жовнірів, під командою генерала Тчаскі-Дурського. Вони входили до складу австро-угорської групи К. Пфлянцера-Балтіна, яка вела бої на південних схилах Карпат. У лютому 1918 р. польські легіонери взяли участь у визволенні населених пунктів Покуття – Снятина, Стецевої, Ясенова Нижнього і Городенки [420, s. 185].

У всіх боях австро-угорського війська, яке під кінець лютого 1915 р. відтиснуло росіян на лінію Дністра, билися відділи 2-ї бригади Легіонів. Зокрема, вони активно проявили себе під Єзуполем, Нижнівим, Тлумачем, Озерянами, а також Будзинем і Делявою над Дністром [421, s. 58]. Особливого успіху досягнув ескадрон уланів 2-ї бригади 11 червня 1915 р. під Рокитною у складі 3-го корпусу 3-ї армії С. Бороєвича, де по суті була похована остання надія росіян переламати лінію Карпат [377, s. 300].

Зазначимо, що й українці, і поляки, перебуваючи в австро-угорській та російській арміях воювали “брат проти брата” за інтереси чужих імперій.

Російське командування після першого удару противника по всьому фронту не повністю оцінило ситуацію, що склалася. Воно вважало, якщо окремі корпуси відбивають контратаки, то сили австро-німецького війська не такі вже й великі, значить цей наступ може бути тільки демонстрацією їхньої потуги. Наступ на Буковині 9-ї і 11-ї російських армій тільки переконував командування фронту у правильності своїх дій [369, с. 402].

Очевидно, єдиним правильним в той час виходом щодо пом'якшення наслідків наступу 2 травня і врятування 3-ої російської армії став би негайний її відхід за Сян. Тоді ще існував шанс втримати Східну Галичину і дочекатися до початку італо-австро-угорської війни. Проте, викликавши до Холму (там знаходився генеральний штаб Ставки) командувачів

фронтами, великий князь наказав генералу М. Іванову “ні в якому разі” не відступати за Сян. Генерал Ю. Данілов, підрахувавши номери дивізій, прийшов до заспокійливого висновку, що “рішуче не видно ніяких даних”, щоб відмовитися від операцій у Карпатах. “Йому просто в голову не прийшло, – пише історик російської армії А. Керсновський, – що в цих дивізіях залишилося по 800 багнетів, що в артилерійських бригадах залишилося по дві стріляючі гармати, що люди падають з ніг від втоми. Столоначальники в Барановичах заготовлювали папери, проставляли їх вихідні номери і відправляли в штаб Південно-Західного фронту “до керівництва” або “до виконання” [267, с. 278].

У штабі Південно-Західного фронту усвідомлювали катастрофічне становище 3-ї армії та ризик, якому піддавалася 8-ма армія в Карпатах. Генерал В. Драгомиров наполягав на необхідності рятувати те, що можна було ще врятувати на відході цих армій за Сян. “Проте генерал Іванов, – відзначав А. Керсновський, – не знайшов у собі мужності прислухатися до цієї поради, яка йшла врозріз з абсурдними вимогами Ставки, і волів краще не миритися з дійсністю, ніж дозволити собі не погодитися з вищою інстанцією. Він умив руки, відмовився від будь-якого керівництва операціями і обмежився автоматичною передачею папірців Ставки у штаб 3-ї армії” [267, с. 278].

Загалом становище росіян значно погіршувалося, ускладнювалося воно ще й тим, що у безладі відступу Р. Радко-Дмитрієв втратив централізоване управління своїми з'єднаннями, а бойова обстановка ставала все більше хаотичною. Одних частин вже не існувало, другі відступали, треті ще трималися, четверті тільки висувалися на бойові позиції. Російський військовий історик В. Шамбаров писав: “Повна плутанина, і замість армії були вже якісь імпровізовані одиниці, збірні загони, а де й просто натовпи, які старалися вибратися на схід або здатися” [369, с. 403-404].

Вночі з 4 на 5 травня Р. Радко-Дмитрієв втратив будь-які ілюзії щодо можливості втримати противника і вимагав від Ставки дозволу на негайний відхід за р. Віслок. Але головнокомандувач великий князь Микола Миколайович наказав йому провести жорстокий контрудар, обіцяючи нову підмогу і відволікаючий наступ у Східних Карпатах [389, s. 338]. Проте здійснити це було нереально – рівнозначно катастрофі. 5 травня всі контратаки 3-го Кавказького корпусу не мали успіху і він змушений був під натиском 4-ї армії архикнязя Фердинанда відступати. У цій ситуації російські війська, поки ще була можливість використати залізницю, почали евакуацію з Тарнова. 6 травня в місто ввійшли австрійські війська. Того ж дня начальник російського генштабу генерал А. Драгомиров, вражений масштабами поразок, заявив: “Існує тільки одне правильне рішення – відхід нашої армії за Сян” [400, s. 106]. Далі він наголошував, що відхід потрібно прискорити і, те, що пропонували зробити протягом двох днів, треба здійснити в один-півтора дні [99, с. 183].

По-суті після чотирьох днів Горлицької битви, найважчих і найкривавіших з усіх попередніх, росіяни втратили не тільки бойовий склад і техніку, але також найважливіше – стратегічну ініціативу, почуття своєї переваги над противником і впевненість остаточної перемоги у війні. Стало зрозумілим, що російські війська не зможуть затримати фронт ні на Віслоку і Сяні, ні також на Сяні та Дністрі. Наближався кінець російської окупації у Східній Галичині і столітнього панування у Польському Королівстві. Тепер вже ніякі відчайдушні контрнаступи і, навіть, спроби втримати всю лінію фронту ні до чого не приводили.

Намагання 3-го Кавказького корпусу 7 травня атакувати противника під Кросно закінчилися невдачею. Цього ж дня росіяни покинули Кросно і Риманів, відійшли в напрямку Сянока. Наступного дня, 8 травня, австро-німецькі війська в кількох місцях форсували р. Віслок, і втримання росіянами кількох місць між тією рікою і Сяном не мало вже сенсу, ще більше послаблюючи їх шанси оборони на останній водяній перешкоді перед Львовом [377, s. 298].

9 травня австро-німецькі війська здобули Устрики Гірні та Ужоцький перевал, 11 травня – Жешув, 15 травня – Ярослав, Рудник, а також на південь від Перемишля – Добромиль, Старий Самбір, Самбір і Борислав, таким чином розпочалася операція щодо відбиття зруйнованої Перемишльської фортеці [121, с. 24].

9 травня генерал М. Іванов передав копію телеграми Р. Радко-Дмитрієва Ставці генералу М. Янушкевичу, в якій наголошувалося, що противник “продовжує рвати наш центр у напрямі Жешув, Динів; частини центру зовсім вичерпані і не в стані чинити серйозний опір; зважаючи на це я наказав всій армії сьогодні відійти на лінію гирло р. Віслок–м. Мелець... Поряд в тісному зв’язку з правим флангом 8-ої армії”. Далі наголошувалося, що в багатьох дивізіях нараховувалося по декілька сотень бійців, зокрема в 10-му і 24-му корпусах залишилося в середньому не більше тисячі багнетів. В такому ж становищі були 61-ша, 63-я і 81-ша дивізії. Не відрізнялися від них й дивізії Кавказького корпусу. Командувач 3-ї армії Р. Радко-Дмитрієв підкреслював, що втриматися на новій лінії через запізнення підкріплень нема ніяких шансів, а тому “прийдеться відвести армію до лінії Розвадів–Пшеворськ–Канчуга–Дубецько–Бірча; іншого виходу у нашому становищі, на жаль, немає” [99, с. 236-237].

Загрозливе становище склалося не тільки для 3-ї армії, але й для 4-ї та 8-ї російських армій, яким загрожувало оточення з флангів. Ставка змушена була дати наказ на відхід. 4-та армія А. Еверта була відведена на 50 км назад на фронт Нове місто – Сандомир, 3-я і 8-ма – на лінію р. Сян, 11-та – на Стрий, 9-та – до Дністра. 13 травня 3-я армія завершила відхід до Сяну. В боях вона втратила вбитими, пораненими і полоненими 140 тисяч чоловік, 100 гармат і 300 кулеметів [369, с. 404, 407; 422, с. 172]. Р. Радко-Дмитрієв був відсторонений від командування, замість нього призначено командира 11-го корпусу генерала Л. Леша. Британський представник при 3-й армії повідомив у Лондон: “Ця армія тепер являє собою нешкідливий натовп” [361, с. 137].

Щоправда, на лівому фланзі Південно-Західного фронту 9-та армія П. Лечицького і 11-та Д. Щербачова спробували 9 травня атакувати Карпатські перевали і, навіть, вийшли на лінію Надвірна–Коломия–Чернівці. Однак на цьому їх успіхи закінчилися, але битви на цьому відтинку фронту тривали аж до половини червня 1915 р.

Перемиська операція розпочалася, по-суті, 13 травня, коли австро-німецькі війська захопили два великі плацдарми за р. Сян, в районі м. Сенява і Ярослава. Незважаючи на контратаки росіян, німці міцно закріпилися й об'єднали обидва плацдарми, так що весь берег Сяну на відстані 70 км (від Перемишля до м. Рудника) опинився в руках військ Центральних держав [369, с. 408].

Вже 13 травня 41-й німецький корпус, перейшовши Сян під Ярославом, просунувся від Радимно до західних фортів твердині. Проте головну роль у битві за Перемишль належало відіграти змішаній 11-й армії А. Макензена, яка затягала кільце навколо фортеці. Одна з її частин клином вбилася в російський фронт і загрожувала Перемишлеві з півночі. В кінці травня Перемишль був оточений союзними військами ніби підковою зі всіх сторін, лише частково зі сторони Медики росіяни мали сполучення з 8-ю армією, якій тепер було доручено обороняти фортецю.

О. Брусилов відзначав, що за таких обставин прийшлося вести відчайдушну битву за вдержання Перемишля. Однак він не надавав вже тепер важливої ролі обороні Перемишля як стратегічному об'єкту, а скоріше всього як одному з відтинків фронту. Проте тут же підкреслював його високе моральне значення. “І було зрозуміло, – зазначав Брусилов, – що втрата Перемишля посилить занепад духу серед війська, справить тяжке враження по всій Росії і, навпаки, високо піднесе дух нашого противника. Було цілком ясно, що втримати довше Перемишль при даній обстановці неможливо і можна втриматися тільки деякий час” [172, с. 164].

30 травня корпус генерала Кнайсля важкою артилерією почав обстріл трьох північних фортів, які впали наступного дня, а 1 червня здалися ще два форти. Таким чином у ланці укріплень фортеці було зроблено значний вигін. Дальший опір росіян був безвиглядний, тому командування фортеці віддало наказ з поспіхом покинути Перемишль. “Дня 2 червня, – писав Вістник, – росіяни мусіли в неладі втікати з Перемишля, з тої самої кріпості, котру дня 22 березня зайняли і котра коштувала їм стільки жертв крові” [121, с. 25].

Щоправда, вночі з 2 на 3 червня російська залога встигла знищити всі мости через Сян і спалити на вокзалі всі матеріали і трофеї, які не мала змоги вивезти. Вдосвіта передові загони корпусу генерала Кнайсля вступили в середину твердині, а російські відділи, що боронили північні форти, склали зброю. Згодом австро-угорський 10-й корпус генерала Мартінейга здобув південну частину фортеці [377, с. 303]. “Ранком 3 червня 1915 р., – писав Микола Голубець, – ввійшли з кількох сторін рівночасно австро-німецькі війська до Перемишля. 73-дневна влада москалів над Перемишлем була зліквідована” [229, с. 22]. З цієї нагоди 6 червня у місті відбувся великий військовий парад.

Зрозуміло, що втрата Перемишля призвела до гнітючого настрою у Росії, передусім армійського середовища. “З усіх подій останніх днів у Галичині, – зазначалося у “Русских Ведомостях” від 5 червня 1915 р., – найбільше враження на широкі кола робить відхід російських військ з Перемишля. Це розуміється – успіх для наших противників, значення котрого не треба перебільшувати, але не потрібно й применшувати. Перемишль протягом довгих місяців війни здобув велику популярність; здачу його з ентузіазмом зустріло наше громадянство, і ось тепер доводиться попрощатися з цим почесним трофеєм. Моральне враження від очищення нами Перемишля йде далі від виводів, які диктують чисто стратегічні міркування”.

Велике пригноблене розчарування від залишення росіянами Перемишля викликало також у їх союзників – Франції, Англії та Італії. Ця зневіра була особливо прикрою, адже здобуття Перемишля 22 березня підносилося перед світом як переломна точка війни. “Тоді голосили всюди, – наголошував “Вістник” – що упадок Перемишля означає кінець панування Австрії в Галичині, означає вирішальну подію цілої війни, так само як упадок Порт-Артура був вирішальним для російсько-японської війни 1905 р., а упадок Мецу для французько-німецької війни 1870 р.” [121, с. 25].

Цілком закономірно, що росіяни не збиралися складати зброю, сподіваючись, що Центральні держави в останніх боях вичерпали свій артилерійський ресурс. Однак, це була помилкова думка М. Іванова, що згодом призвела до тисяч жертв російських вояків.

Щоправда, у росіян з’явився короткотривалий шанс поправити своє становище у військах. Йдеться про те, що після втрати Перемишля начальник німецького генштабу Е. Фалькенгайн, який мріяв ліквідувати Східний фронт, вважав, що потрібно негайно розпочати з Росією переговори і схилити її до сепаратного миру. Будучи типовим пруським юнкером, він бачив у царській Росії традиційного союзника для німців, завжди наголошував, що тогочасна війна з росіянами – це помилка історії, але й не прагнув зміцнення позицій давнього противника Пруссії, як і Австро-Угорщини. Е. Фалькенгайн вважав, що дружба Австро-Угорщини з німцями тримається тільки на її боязні перед Росією. Для того, на його думку, Росія не повинна бути настільки послаблена, щоб ця небезпека повністю зникла для Австро-Угорщини [377, s. 305].

Своїми роздумами Е. Фалькенгайн 3 червня 1915 р., тобто відразу після відвоювання австро-німецькими військами Перемишля, поділився з канцлером Т. Бетманом-Гольвегом, нав’язуючи йому цю думку, щоб він застосував відповідні підготовчі кроки через посередництво нейтральних держав. На щастя для Австро-Угорщини німецький канцлер категорично

відкинув цю пропозицію, зазначивши, що всі питання щодо примирення з Росією піднімалися ще перед війною, як і під час війни, й були нею завжди відкинені. Е. Фалькенгайн тоді порушив питання про те, чи не було би вчасним тепер розпочати якийсь наступ на північному фланзі Східного фронту, щоб врівноважити австро-угорський успіх у Галичині. Від таких намірів Е. Фалькенгайна стримував й головнокомандувач німецької армії П. Гінденбург, який вказав йому, що двох додаткових корпусів не вистарчить для прориву фронту [389 s. 353]. Тільки це переконало Е. Фалькенгайна продовжувати наступ в Галичині, де головну роль відіграла 11-та армія А. Макензена.

Одночасно з подіями під Перемишлем австро-німецькі війська продовжували переможний хід. З Карпат в напрямі Стрий–Станіславів наступала південна німецька армія генерала О. фон Лізінгена, а в напрямку Станіславів–Заліщики – австрійська армія К. Пфлянцера–Балтіна. Метою обидвох армій було досягнення лінії Дністра. 30 травня армія О. фон Лізінгена здобула Стрий, загрожуючи російській обороні Львова з півдня. Далі вона просунулася вперед між Станіславовом і Стриєм і зупинилася над Дністром поблизу Журавна, Жидачева і Миколаєва.

У першій половині червня армія К. Пфлянцера–Балтіна прогнала росіян з південного боку Дністра, зайняла Станіславів, Нижнів і Заліщики та стала над Дністром. Таким чином, поставлену перед двома арміями мету було виконано [121, с.25].

Армія А. Макензена після кількадечної перерви розпочала 12 червня новий штурм російських позицій на східному березі Сяну від Любачева до Мостиськ, прорвала три лінії оборони О. Брусилова і змусила відійти його війська в сторону Городка і Янова та стала в 28-ти кілометрах від Львова [121, с. 25].

Щоб втримати столицю Галичини, Ставка 19 червня видала наказ про відхід всіх залишених частин зі Сандомира до Рави-Руської. Однак виконати

цей наказ стало неможливим, тому що дорога на Раву в той час вже знаходилася в руках противника. О. Брусилову доручено оборону Львова на лінії його передмість і одночасно провести евакуацію російських цивільних властей. Наступного дня бої велися на підходах до міста, і врешті вночі 22 червня австро-угорський 6-й корпус Арца пробив російську оборону під Львовом поблизу Дорнфельда і Куликова [145].

22 червня 1915 р. о 7-й годині зранку два корпуси (віденський і будапештський) 2-ї австро-угорської армії зайняли околиці Львова – Рясну Руську, Скнилів, Брюховичі та Лису Гору, а о 14-й годині до центру міста під овації тисяч львів'ян урочисто виїхав генерал Е. Бем-Ермолі.

Звістка про звільнення Львова від російських військ блискавично розійшлася по всіх краях Наддунайської монархії, але особливі урочистості з цієї нагоди відбулися у Кракові. В Росії з втратою Львова запанував ще гнітючіший настрій, ніж після залишення Перемишля. Російські газети вказували на “велике політичне значення втрати Львова; зазначали, що “опущення Львова становить невдачу, старатися затушувати котру було б нерозумно”, наголошували, що “очистити Галичину на 11-му місяці війни, віддати Львів, у котрому вже встановлено російське генерал-губернаторство, знову уступити австрійцям провінції, які у свідомості росіян вже міцно навіки возз'єднані з Росією, психологічно здавалося надто тяжким випробуванням” [122, с. 12-13].

Таким чином, Горлицька операція, до якої обидві воюючі сторони готувалися: росіяни – до активних наступальних дій, зайнявши Карпати, вийти на Угорську рівнину і остаточно розбити Австро-Угорщину, Центральні держави – відтіснити росіян від Карпат і усунути загрозу поразки Габсбурзької монархії, закінчилася повною невдачею росіян.

Розгром російської армії в Галичині відбувався в три етапи: перший – битва над Дунайцем, в Карпатах; другий – зайняття австро-німецькими військами лінії фронту по Сяну і Дністру; третій – бої за Львів і його здобуття

22 червня 1915 р. Цей день вважається закінченням Горлицької операції, в результаті якої росіяни залишили Галичину (частина південно-східної її території й надалі перебувала під російською окупацією аж до липня 1917 р.) і зупинилися на рубежі Західного Бугу і Золотої Липи. Проте наступ австро-німецьких військ продовжувався й у підсумку літніх боїв 1915 р. вони зайняли Холмщину, Підляшшя, частину Полісся і Західну Волинь.

Поразка, нанесена російським військам в результаті Горлицького прориву, була дуже великою. За два місяці боїв війська Південно-Західного фронту залишили значну територію, зазнали великих втрат – 500 тис. чоловік і 344 гармати. Це по-суті загрожувало самому існуванню російської збройної сили [267, с. 287]. Згідно останніх даних сучасних дослідників Центральної держави у травні–червні 1915 р. захопили в полон 1 505 російських офіцерів, 520 106 солдат, 365 гармат і 1 060 кулеметів [252, с. 38].

Зазначимо, що й для армії Центральних держав Горлицька операція аж ніяк не стала “тріумфальним маршем”. Згідно німецьких даних лише 11-та армія А. Макензена втратила вбитими, пораненими і полоненими 90 тис. людей з початкового складу 136 тис. [369, с. 413].

Відступаючи, російські війська руйнували і знищували все на своєму шляху, щоб нічого не залишити противникові, незважаючи на потреби місцевого населення. Військам було дано наказ при відступі очищати тил, руйнувати дороги, мости та інші споруди. Для цього начальник штабу Південно-Західного фронту В. Драгомиров дав розпорядження начальнику воєнних сполучень поставити спеціальні команди, споряджені паливними матеріалами, на всіх мостах р. Сян, які підлягали знищенню. Зруйнування мостів повинно бути капітальним, підтримуватися з протилежного берега ріки артилерійським або кулеметним вогнем, щоб не дати можливості противнику завадити їх знищенню [99, с. 363]. Особлива увага командувачів армій і начальника воєнних сполучень Південно-Західного фронту зверталася на повне знищення всіх залізничних мостів і колій, навіть невеликих.

Так, 8 травня в донесенні начальника штабу Південно-Західного фронту зазначалося, що на Сяноцькому напрямку вивезено всі інтендантські вантажі, спалено або зруйновано всі мости, машини і котли водокачок підірвано, станційні будинки спалено. У довідці штабу 3-ї армії від 14 травня 1915 р. повідомлялося про знищення мостів в окремих населених пунктах та річках – Віслі, Віслоку, Сяні, Вирві, Раві та Стрв'язі [99, с. 360, 365].

У донесенні генералу В. Драгомирову від 12 травня 1915 р. доповідалося, що від 6 по 11 травня проведено евакуацію з Ясло, Шавно, Загорж, Устрики, вивезено всі інтендантські вантажі, за виключенням декількох вагонів солі в Сяноку, муки і сіна в Шавно, які частково роздано військам, а частково спалено. На станції Ряшів, крім вивезеного продовольства, розібрано водопостачання, знищено запаси пального, шляхопровід під шосе, шосейний віадук біля моста на р. Вісла, а також всі чотири перекриття на залізничному перегоні Ряшів–Пшеворськ [99, с. 365].

З відступом у російського командування виникли певні клопоти з головним нафтовим районом Галичини – Дрогобицько-Бориславськими промислами. Вже 11 травня О. Брусилов отримав від командувача Південно-Західним фронтом М. Іванова наказ при залишенні 8-ю армією Дрогобича на державних і всіх приватних заводах розібрати механізми, а запаси нафти і вишки бурових свердловин знищити. Однак вже наступного дня, 12 травня, надійшов новий наказ, в якому наголошувалося, що, оскільки приватні заводи належать французьким і англійським компаніям (у випадку якщо до приходу військ не наступлять додаткові вказівки), то потрібно обмежитися для них лише розібранням механізмів і частковим псуванням [99, с. 366-367].

Проте дальший наступ австро-німецьких військ змусив російське командування створити спеціальні команди корпусних і дивізійних інтендантств, які формували у Дрогобичі рухомий склад з мазутом і нафтою, який відправляли до Львова разом з устаткуванням розібраного нафтоперегінного заводу. Не вивезені запаси нафтопродуктів випустили з

нафтосховищ, але не підпалили. Зате в районі Борислав–Тустановичі–Дрогобич російські війська спалили всі нафтосховища і нафтові вишки, за винятком невеликої кількості вишок у Бориславі та вздовж дороги на Дрогобич, адже пожежа могла зашкодити їх відступу. Лише в селах Колпець і Модричі згоріло не менше 18 млн пудів нафти, знищено десятки резервуарів з нафтопродуктами ємністю від 50 до 100 тис. пудів кожний. Численні пожежі руйнували свердловини, вартість однієї з вишкою та обладнанням складала від 100 до 200 тис. рублів. Збитки, нанесені нафтовій промисловості Галичини в роки війни згідно даних Союзу виробників нафти, складала 150 млн. корон [25, арк. 15].

З наближенням союзних військ до Перемишля начальник штабу фортеці С. Гаврилов інформував штаб 8-ої армії, що евакуація проводиться повним ходом. Зокрема, по інтендантській службі вивезено всі речові запаси, похідні кухні, майже все продовольство 1-го і 3-го магазинів. Не було можливості вивезти із запасного магазину № 2 муку (біля 130 тис. пудів), крупу, ячмінь, сухарі та інше у невеликій кількості [99, с. 370].

Командувач фронтом М. Іванов 18 травня 1915 р. телеграфував воєнному генерал-губернаторові Г. Бобринському: “Події на Сяні примушують сьогодні ж приступити до поступової евакуації інтендантських, артилерійських, інженерних і залізничних запасів зі Львова. Залиште вогнепальні припаси і достатню кількість дроту для укріплення позицій біля Городка і в районі Рави-Руської. Майстерні та заклади також евакуйовуйте. Артилерійські запаси, крім патронів і снарядів, майстерню відправити скоріше від інших” [99, с. 369].

З відступом російських військ генерал-губернатор Галичини Г. Бобринський видав розпорядження про знищення врожаю, щоб не дісталось австрійським військам під час відступу, за наказом командувача 8-ї армії О. Брусилова військо відбирало у населення худобу і запаси продуктів. Евакуйовувало тисячі людей [84, арк.1]. У містечку Великі

Мости Сокальського повіту відступаючи у червні 1915 р. російські війська відібрали майже всю робочу худобу і на цілу громаду, що налічувала 5 тис. осіб, залишилося десять коней [138, с. 91]. Крім того у цьому ж містечку вони спалили будинок товариства “Просвіта”, в якому містилися читальня й гурток “Сільського господаря”, управа товариства “Січ” та магазин спілки “Власна поміч”. У пожежі згоріла вся документація товариств, кошти, книги та інвентар [151]. У Жовтанцях Львівського повіту російські військовики у червні 1915 р. забрали у жителів села майже всіх коней з упряжжю та возами [147].

У передмісті Бродів у червні 1915 р. російські солдати знищили лікеро-горілчаний завод, пивзавод, лісопильню, млин, який намелював десять вагонів муки на добу. У містечку Устя Борщівського повіту росіяни спалили парово-турбінний млин, фабрику олії, які горіли два тижні. На залізничній станції Іване-Пусте згоріло кілька десятків вагонів муки і збіжжя [303, с. 266].

З наближенням австро-німецьких військ до Львова російські цивільні та військові власті поспіхом втікали на схід разом з поліцією і охороною, а також кількома сотнями польських і українських русофілів, які боялися репресій з боку австрійських властей.

При відступі зі Львова російські війська спалили головний залізничний вокзал, вивезли з інших міст фабричні машини, запаси шкіри, ліки, мануфактурне сукно та інші матеріали. Великим було розкрадання предметів культури та історії національного значення. Знищено в друкарні НТШ всі акти, спустошено склад видань Товариства, пограбовано бібліотеку і архів Етнографічної комісії, канцелярію. Пропали рукописи українських письменників, зокрема депозит Л. Українки, архів Ю. Федьковича, збірки пісень О. Бодяньського, понищено інвентарі й каталоги, бібліотеки, річники українських часописів [257, с.515]. Із собору св. Юра вивезено скарб із дорогоцінних речей на 10 млн. корон [131, с. 25].

З фондів львівського міського архіву російські військові забрали найціннішу збірку гербів, значну кількість папок з різними документами, повні комплекти австрійських і угорських часописів, а також державних видань, цінну збірку з архівознавства. З приміщення архіву винесли меблі, побили вікна, виломали двері.

Тоді ж москвофільське правління Ставропігійського інституту та керівництво Народного Дому у Львові звернулися до російської адміністрації з проханням допомогти вивезти найцінніші бібліотечні та музейні збірки до Росії. Згодом усі рукописи та стародруки братської бібліотеки, найцінніша частина фонду бібліотеки Народного Дому – “Музей Петрушевича” разом з матеріалами братського архіву, що зберігався у Ставропігійському інституті, були вивезені до Ростова-на-Дону. Сама книгозбірня А. Петрушевича містила понад 15 тис. примірників, серед них твори світової літератури, археології, історії, а також 1500 мап і рисунків [133, с. 42-43]. Сума завданих збитків Львову під час російської окупації та при відступі російських військ дорівнювала 16 млн. корон [112].

Верховний головнокомандувач видав наказ про виселення євреїв вслід за відступаючим противником і взяття заручників. Російське військове командування насильно виселяло євреїв з прифронтових територій. Так, весною 1915 р. з російської прифронтової зони вздовж Дністра шириною 10 км євреїв було виселено в тил на територію Чортківського та Гусятинського повітів. З Гусятин, де до війни проживало 6 тис. євреїв, їх виселили західніше австрійської прифронтової зони. Тільки в Копиченцях опинилися понад 3 тис. осіб. Незабаром це населення почало голодувати, кинулися пошесні хвороби [205, с. 57].

На початку травня 1915 р. начальник Городоцького повіту доповідав Львівському губернатору, що відповідно до розпорядження О. Брусилова, всі німці з жінками і дітьми виселені протягом 24-х годин і відправлені до Львова для подальшого направлення їх до Росії [86, арк. 7].

З відступом російських військ воєнні та цивільні власті примусово виселяли населення Галичини. Очевидці згадували: “Найстрашнішим був день відступу, москалі все палили, грабували людей, убивали, всякими способами знущалися. Людей наших гнали цілими юрбами зі собою з різних сіл і міст [148]. Десятки тисяч людей, що виселялися з цих теренів, поділялися на три групи: 1) заручники; 2) втікачі або біженці; 3) вислані адміністративним або етапним порядком.

Першими примусовими переселенцями до Росії були заручники, яких російські власті з наближенням фронту вивозили вглиб Росії. У першу чергу брали найвизначніших і найвпливовіших людей усіх національностей і станів. Зі Львова взято 37 заручників: 12 поляків, серед яких Ю. Холодецький – директор Рахункової палати, літератор, публіцист, А. Чоловський – директор архівів і музеїв Львова, В. Володзімірський – судовий хімік, цісарсько-королівський радник та ін.; 10 українців – С. Федак, К. Паньківський – директори банків, І. Левинський – відомий архітектор, професор політехніки, І. Свенціцький – директор музею та інші: 15 євреїв – серед них краєві адвокати Я. Діаманд, Я. Райх, А. Бек – доктор медицини, професор університету, власник ресторану Л. Гольдман та ін.[384, s.165-167].

По Львівській губернії заручників взяли з Городоцького повіту – 6, Долинського – 16, Рава-Руського – 17, Жидачівського – 47, Стрийського – 48, Сокальського – 18, Перемишлянського – 29, Кам’яно-Струмилівського – 66 осіб [46, л. 15]. Зазначимо, що всього заручниками було взято 523 євреїв з Львівської губернії [45, л. 17].

Відступаючи з-під Перемишля, воєнні та цивільні власті також брали заручників. У Мостиському повіті, наприклад, взято і відправлено до Львова 7 заручників, у містечку Білча Добромильського повіту – 5 мешканців вивезено до Полтавської губернії. В донесенні начальника Яворівського повіту йшлося про 13 заручників – 10 українців і 3 євреїв [37, арк.14, 20,21].

У рапорті Перемишльському губернаторові начальник Кольбушевського повіту доносив, що у м. Кольбушеві і м. Ранижові арештовано 7 євреїв, яких він здав у розпорядження командира етапу у Ранижові. Мешканцям цих міст оголошено, що при зайнятті австрійським військом цих міст і страти ними мешканців, запідозрених у співчутті до росіян, буде страчено двох заручників за кожного страченого австрійцями [36, арк. 87].

Арешти й виселення здійснювали також повітові уряди. Так, начальник Чесанівського повіту Бенецький 31 травня 1915 р. повідомляв генерал-губернатора Галичини, що на той час із прифронтової смуги вже було сформовано партію евакуйованих близько 3,5 тис. мешканців Ярославського і частини Чесанівського повітів й очікувалося даліше виселення [35, арк. 1].

17 червня 1915 р. начальник Золочівського повіту повідомив Львівського губернатора, що населення с. Красне та інших місцевостей евакуюється в Росію [87, арк. 30].

Серед адміністративно висланих були відомі українські діячі – А. Рак – суддя з Тернополя, М. Заячківський – директор “Народної Торгівлі”, М. Цегельський – священик з Кам’янки Струмилової, Б. Чижовський – кооперативний діяч, о. Г. Боцян – ректор духовної греко-католицької семінарії у Львові, Дем’янчук – доцент Чернівецького університету та ін. [165, с. 136-137].

Впродовж 1914–1915 рр. згідно звіту генерал-губернатора Г. Бобринського з галицьких земель адміністративно вислано 1 962 особи й “переселено” до східних районів Росії 2 364 особи. Проте ці дані вірогідно занижені, оскільки точний облік не проводився, особливо військовими [204, с. 192-193]. Комітет допомоги українцям-виселенцям при Центральній раді зареєстрував на жовтень 1917 р. “по важливих пунктах Сибіру і Центральної Росії” понад 12 тис. виселенців. Крім того, до 1 тис. адміністративно висланих з Галичини царською адміністрацією скупчувалося

тоді у Києві й окрузі. Отже, загальна кількість адміністративно висланих з краю понад 13 тис. осіб, тобто у 6 разів перевищувала дані генерал-губернаторства [337, с. 41].

Крім інтелігентів (священиків, рабинів, професорів, суддів, адвокатів, купців, банкірів і ін.), брали також заможних селян. Українці склали найбільший відсоток арештованих – робили це свідомо, щоб позбутися небезпечних ворогів і придушити український рух, тобто українці терпіли подвійно – за національну ідею (або “мазепинство”) і австро-німецьку орієнтацію.

Окрему групу склали біженці, яких виселяли примусово, а також ті, що піддалися російській агітації про надання їм землі, готових господарств, відповідні заробітні плати. Але найбільше лякали галичан і буковинців помстою австрійців, які вішають цілими селами, не розбираючись – чоловік, жінка чи діти, тільки за те, що вони українці, не шукають ніяких доказів, а особливо збиткуються над православними. Жінок страшили, що мадяри їх гвалтуватимуть, а дітей вбиватимуть головою об мур. Договорилися до того, що до війська забиратимуть навіть кривих і сліпих, а згодом призиватимуть і жінок. Такими й подібними повідомленнями рясніли російські й москвофільські газети [125, с. 9].

Багато діячів було із Західної Галичини й Лемківщини, серед яких переважали поляки, про що зазначали й польські часописи. “Gazeta Wieczorna” від 29 травня 1915 р. повідомляла, що до Львова прибуло 144 особи із Західної Галичини, з яких 122 поїхало далі до Росії. [167]. “Киевская мысль” від 5 травня 1915 р. дописала, що між утікачами з Лемківщини з-поміж 1 926 осіб більшість “малороссы, остальные поляки”.

Першими потоками евакуації займалися російські цивільні власті при допомозі своїх чиновників і москвофілів. Тому багато біженців було із сіл і повітів, які знаходилися під москвофільським впливом. Найбільшу кількість біженців дали Лемківщина й гірські села. Із Сяноччини втекло 1,5 тис.

москвофільських родин, з Лішні Дрогобицького повіту виїхало 166 людей, чимало населення гірських сіл Сколівського і Турківського повітів залишили свої міста [320, с. 513].

Перша хвиля переселення відбулася більш-менш організовано, російські власті опікувалися біженцями в дорозі. Зовсім інакший вигляд мала військова евакуація у червні 1915 р. За свідченням очевидця, 19 червня 1915 р. у с. Жовтанці біля Львова було справжнє пекло. Від хати до хати ходили жандарми, змушуючи людей до переїзду в Росію. Наступного дня силою зброї повиганяли мешканців зі своїх домівок, лякаючи історіями про звірства австрійської армії. Тоді з Жовтанців виїхало 379 родин у числі близько 2 тис. осіб. У селі залишилися тільки половина греко-католицького населення [152]. Тепер людей виселяли примусово, особливо чоловіків. 2 червня 1915 р. воєнний генерал-губернатор Галичини видав наказ, згідно з яким всіх чоловіків, крім євреїв, віком від 18 до 50 років виселяли на Волинь. При цьому вимагалось брати з собою родину, майно, рогату худобу, коней. 20 червня 1915 р. було видано ще суворіше розпорядження військам, що відступали, наказувалось всіма способами змушувати населення відходити разом з ними, забирати всю худобу, коней, мідні вироби (навіть дзвони), господарські знаряддя, продовольство, а що неможливо взяти, рішуче знищувати. Залишена територія мала перетворитися у пустелю, тобто звільнена як від населення, так і від усього, що могло становити для ворога певну цінність [345, с. 107]. Переселенців планувалось зосередити в місцевостях Люблін, Холм, Володимир-Волинський, Ковель, Луцьк, Дубно, Кременець, Ляхів, Теофіполь, Базалія, Проскурів, Ярмолинці, Кам'янець-Подільський, Нова Ушиця [320, с. 514].

Велику кількість біженців місцеві власті не могли забезпечити найнеобхіднішим: продуктами харчування, житлом. Тому волинський губернатор вирішив висилати галицьких втікачів далі з місцевим населенням. Через Київ наприкінці серпня – початку вересня 1915 р. проїжджало по 15–30

тис. населення з Волині. До Харкова в той час прибуло близько 100 тис. людей з Волинської губернії, до Курська – 40 тис., у Ростов-на-Дону – 1,5 тис. галицьких біженців. Десятки тисяч галичан вислано на Поволжя, Урал і в Сибір. На кінець листопада 1915 р. у Російській імперії нараховувалося 2 267 274 виселенці, з яких в українських губерніях – близько 40 тис. чоловік [155]. Від голоду, хвороб, злиднів померло майже 250 тис. осіб [240, с. 11-12]. Примусове виселення, біженство завдало величезних соціальних, матеріальних і духовних збитків галицькому населенню, стало надзвичайно великим суспільним потрясінням у житті Галичини під час Першої світової війни.

Проти масового вивезення російськими військами населення зі Східної Галичини і Буковини Загальна Українська Рада видала 11 серпня 1915 р. протест, в якому підкреслювалося, що мета таких злочинних дій, звернена насамперед проти всього українського народу, і є однією з ланок послабити його морально та матеріально в боротьбі проти російського панування, та самостійну державу. М. Грушевський порівнював період російської окупації Галичини з “Руїною” другої половини XVII ст. [126, с. 9-10].

У зимово-весняній кампанії відбулося три Карпатські битви, які не принесли бажаних результатів жодній із воюючих сторін. Австро-німецькі війська ціною великих втрат зуміли втримати свої головні позиції в Карпатах, визволити невелику південно-східну частину Галичини і більшість Буковини. Росіяни взяли Перемишль (це була їхня остання перемога у 1915 р.) і оборонили більшість зайнятої ними Східної Галичини.

Переслідуючи політичні цілі над воєнними, російське командування розпорошило свої сили, проводячи одночасно бойові дії в Карпатах і Східній Пруссії, що давало можливість слабшому противникові організувати дієву оборону і приводило до значних людських втрат.

Після битви між австро-німецькими і російськими військами (29 квітня – 2 травня) під Горлицями, Тарновом, в Карпатах, на ріках Сян і Віслок, що

отримала загальну назву – Горлицька операція, росіяни втратили не тільки бойовий склад і техніку, але найважливіше – стратегічну ініціативу.

Перемиська операція завершилася взяттям фортеці Перемишль. Здобуттям 22 червня 1915 р. Львова завершилася Горлицька операція, в результаті якої росіяни залишили Галичину (частина південно-східної її території й надалі перебувала під російською окупацією аж до липня 1917 р.) і зупинилися на рубежі Західного Бугу і Золотої Липи. Воюючі сторони зазнали величезних втрат, як людських так і матеріальних.

Наступ, розпочатий під Горлицями, продовжувався й після здобуття Львова аж до кінця серпня 1915 р. – тепер на всьому фронті від Балтики на півночі і Волині на півдні. Звільненням Львова завершився найдраматичніший етап у війні, який вирішив подальшу долю для Галичини. Навіть Брусиловський прорив 1916 р., крім тактичних успіхів, не загрожував вже всерйоз Галичині. Вичерпувалися воєнні засоби і терпіння народів царської Росії.

Таким чином, великодержавна ненажерливість і панславістична нездійсненна мрія, яку в 1914 р. штовхнули царизм до війни, в кінцевому результаті привели до його упаду. Зрештою Перша світова війна, попри всі її страхіття і жертви, стала своєрідним каталізатором до утворення національних держав на розвалинах Австро-Угорської та Російської імперій.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження автором зроблено наступні узагальнення.

Перша світова війна, неминучість якої було викликане наростанням воєнно-політичного конфлікту між провідними європейськими державами за перерозподіл світового панування, а між Австро-Угорщиною та Росією ще й з огляду на придушення національно-визвольних рухів поневолених ними народів.

Напередодні війни українські землі набрали для Центральних держав особливого геополітичного значення – розчленування Російської імперії за національними ознаками і створення з її західних частин, в тому числі й України, буферних держав, а також з метою подальшої їх колонізації.

Політика Росії стосовно українських земель визначалася принципом імперського центрizmu та придушенням будь-яких проявів сепаратизму. Галичина мала реальний вплив на розвиток українського національного руху в Наддніпрянщині. Для поборення українського руху в Галичині російські урядові та політичні кола, виходячи зі своїх імперських і панславістичних устремлінь, активно підтримували діяльність москвофільських організацій, „Русской народной партии”, члени яких мали стати місцевою кадровою опорою російської влади з часу зайняття галицьких земель. Через них вони проводили антиукраїнську пропаганду серед галичан, прагнули реалізувати свою зовнішньополітичну доктрину щодо приєднання „істинно русской” Галичини до імперії і тим самим позбутися „української небезпеки” для Росії. Російські політики вважали „українську ідею” однією з головних причин війни.

Галицькі землі стали головною ареною у Східному театрі воєнних подій. Для цього було задіяно величезні матеріально-технічні та людські ресурси. Згідно планів головних учасників війни передбачалася короткочасність бойових дій. З проведенням мобілізації армії воюючих сторін нараховували:

німецька – 2,5 млн. вояків, австро-угорська – 1 568 тис., в т.ч. 250 тис. українців, російська – 5 338 тис., з них 3,5 млн українці. З дозволу австрійських властей створено Легіон Українських січових стрільців (2,5 тис.) і 2 польських Легіони (по 8,5 тис. чоловік кожний), які брали посильну участь в боях між австро-угорськими і російськими військами. Перші бої відділів УСС-ів на Верецькому і Ужоцькому перевалах, а також на Маківці переконали австро-угорські воєнні чинники у високій військовій майстерності, героїзмі та готовності до самопожертви українських вояків.

На галицькому терені відбулася одна з найбільших у Першій світовій війні – Галицька битва, що розгорнулася на фронті довжиною 400 км, тривала 35 днів і закінчилася перемогою росіян. Російські війська вийшли на гірські хребти Карпат, заблокували найбільшу в Європі фортецю – Перемишль. Галицька битва створила умови для вторгнення росіян у східні райони Німеччини, на Угорську рівнину, підірвала військову потугу Австро-Угорщини, перекреслила німецькі плани на швидке завершення війни. Під час битви у Галичині втрати австро-угорського війська становили близько 400 тис. чоловік, з них 100 тис. полонених, росіян – майже 230 тис., в т.ч. 40 тис. полонених. Кровопродитні бої точилися упродовж наступних місяців, найбільші серед них – битви під Хировом, Стриєм, Туркою, Лімановим. На кінець 1914 р. росіяни зайняли Східну Галичину і Карпатські перевали. Проте ні одна з воюючих країн, незважаючи на величезні втрати, не завершувала рік успішно.

У результаті бойових дій між австро-угорськими і російськими військами галицькі терени зазнали великих матеріальних і людських втрат. Значних руйнувань зазнала промисловість краю, збитки якої визначалися у 440 млн. корон. Значна частина устаткування підприємств демонтована і вивезена до Росії. Вивозились також сировина і готова продукція. Знищено сотні залізничних мостів і вокзалів, у містах і селах спалено і поруйновано понад півмільйона житлових і господарських будівель, що стало великою трагедією для десятків тисяч сімей та привело їх до злиднів і поневірянь.

У зв'язку з мобілізацією дорослого чоловічого населення зменшилася кількість робочих рук, а з ходом бойових дій поверхня посівних площ, різні реквізиції привели до значного спаду поголів'я худоби і тяглової сили, що негативно позначилося на сільському господарстві.

Скупчення величезної кількості військ у Галичині, господарська розруха викликали постійну нестачу продуктів харчування, що переросло у масовий голод і злидні серед населення. У багатьох зруйнованих містечках і селах жителі не мали навіть мінімальних засобів проживання. Це в свою чергу призводило до поширення різноманітних захворювань та епідемій. Все це, а також різні міграційні та депортаційні процеси, спричинило різке зменшення кількості населення, що на загал впливало на демографічну ситуацію краю. Міське та сільське населення Галичини, перебуваючи в зоні жорстоких боїв воюючих сторін, найбільше зазнало страхіть війни.

Остаточно захопивши у вересні 1914 р. Галичину, російські власті згідно „Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни” ліквідували органи австрійської влади і почали формувати свої владні структури. Утворено „Тимчасове воєнне генерал-губернаторство Галичини”, очолюване Г. Бобринським, до складу якого входило 4 губернії: Львівська, Тернопільська, Перемиська і Чернівецька з поділом на 56 повітів. Схема управління кряями була така: воєнне – здійснювалося військовими, а цивільне – зосереджувалося у руках генерал-губернатора і губернаторів. Заміна місцевої адміністрації проводилася на всіх рівнях за винятком судових установ.

Для контролю за ставленням галицького населення до Росії, особи царя, нової влади, виявлення "вогнищ ворожого опору" створено "Тимчасове жандармське управління при генерал-губернаторстві", яке поділялося на 9 районів. Крім того, існувала також жандармська управа галицьких залізниць, поліцейські відділи у містах і повітах.

Російська адміністрація проводила цілеспрямовану русифікаторську політику. Закрито всі українські товариства, навчальні заклади, заборонено

українську мову, літературу, видавництва, вівіски. Знищити український національний рух у Галичині та його діячів, покінчити з українством було головною метою діяльності російських окупаційних властей.

Із зайняттям росіянами галицьких теренів відновили свою діяльність всі москвофільські товариства. Для їх фінансової підтримки створювалися різні благодійні комітети, економічні заклади, а також надавалися субсидії державними російськими інституціями та громадськими організаціями. На початковому етапі російської окупації москвофіли займали навіть окремі адміністративні посади. Однак їхні прагнення прибрати керівництво у галицькому краї до своїх рук призвело до протиріч між проводом москвофілів і російською адміністрацією, яка проводила політику стосовно Галичини, виходячи із великодержавних інтересів, незважаючи на місцеві умови і менталітет галичан. Повсюдно вводили російську мову, відкривали російські школи, проводили арешти українців, особливо інтелігентів, робили все, щоб Східна Галичина стала нерозривною частиною Росії.

Повному „злиттю” галицького краю з російськими губерніями мав сприяти перехід греко-католицького населення на православ'я. З метою дезорганізувати греко-католиків, зробити духовенство більш піддатливим для навернення до православ'я російські власті арештували і заслали до Росії митрополита А. Шептицького.

Дисертантом доведено, що становлення російської адміністрації в Галичині йшло в руслі загальнодержавної політики щодо польського питання. Поляків призначали на відповідальні керівні посади, обережно ставились до земельної власності польських поміщиків у краю, їм було дозволено приватне шкільництво, але з умовою вивчення російської мови, відкрито товариства, визнано право польської мови у суді, толерантність до римо-католицької церкви, на майбутнє – перенесення до Варшави Львівського університету, зрештою серед них рідко і нечисленно проводилися арешти.

Галицьких німців переслідували до останніх днів російської окупації – у містах проводили арешти інтелігенції, а у селах – сотень селян німецького походження. Переслідували і євреїв, яких хоч і визнавали окремою нацією, але безправною. Відбувалися, особливо у містах, єврейські погроми, конфісковували їх земельну власність, нерухомість, євреїв брали як заручників, виселяли з місця проживання. Проте російські власті вважали галицьких євреїв, як одне із знарядь русифікації краю. Таким чином, ставлення російської окупаційної влади щодо населення різних національностей у Галичині було неоднозначним і базувалося на засадах великодержавної шовіністичної політики.

У соціально-економічній політиці російські власті підготовлювали ґрунт для інкорпорації галицької економіки у загальноросійську господарську систему.

Узимку 1914–1915 рр. із-за погодних умов бойова лінія воюючих сторін стала по суті нерухомою, війна в Галичині перетворилася з маневреної в позиційну. У січні 1915 р. рішенням російського і австро-угорського вищого командування відновилися бойові дії. Росіяни прагнули вийти на Угорську рівнину, далі на Балкани і, таким чином, реалізувати свій панславістичний план. Австро-угорці хотіли розблокувати облогу Перемишля, а в подальшому звільнити Східну Галичину з-під російської займанщини. Для здійснення своїх задумів обидві сторони обрали Карпатський відтинок фронту, на якому австро-німецьке командування зосередило 39 дивізій (573 тис. жовнірів) проти 31 російських дивізій (приблизно 610 тис. солдатів).

У зимово-весняній кампанії відбулося три Карпатські битви (перша – 23 січня – 15 лютого, друга – 27 лютого – 14 березня, третя – „Великодня” – 20 березня – 20 квітня), які не принесли бажаних результатів жодній із воюючих сторін. Австро-німецькі війська ціною великих втрат (700 тис. чоловік) зуміли втримати свої головні позиції в Карпатах, визволити невелику південно-східну частину Галичини і більшість Буковини. Росіяни, втративши

1,2 млн чоловік, взяли Перемишль (це була їхня остання перемога у 1915 р.) і оборонили більшість зайнятої ними Східної Галичини.

Переслідуючи політичні цілі над воєнними, російське командування розпорошило свої сили, проводячи одночасно бойові дії в Карпатах і Східній Пруссії, що давало можливість слабшому противникові організувати дієву оборону і приводило до значних людських втрат. Новий наступ у Карпатах разом з майбутніми союзниками – Італією і Румунією, за задумом російського командування мав привести до поразки Австро-Угорщини.

Згідно плану Центральних держав передбачалося завдати удару російським військам між Віслою і Карпатами, тим самим закрити їм вихід на Угорську рівнину, розгромити і відкинути на схід від Карпат, polegши тим самим загальне становище Австро-Угорщини. Стратегічне завдання австро-німецьких військ полягало у прориві позицій російського Південно-Західного фронту на ділянці Горлиці–Громник з подальшим розвитком наступу на Перемишль і Львів.

Після чотирьох днів битви між австро-німецькими і російськими військами (29 квітня – 2 травня) під Горлицями, Тарновом, в Карпатах, на ріках Сян і Віслок, що отримала загальну назву – Горлицька операція, росіяни втратили не тільки бойовий склад і техніку, але найважливіше – стратегічну ініціативу. Перемиська операція, розпочата 13 травня, завершилася взяттям 3 червня фортеці Перемишль. Здобуттям 22 червня 1915 р. Львова завершилася Горлицька операція, в результаті якої росіяни залишили Галичину (частина південно-східної її території й надалі перебувала під російською окупацією аж до липня 1917 р.) і зупинилися на рубежі Західного Бугу і Золотої Липи. Воюючі сторони зазнали величезних втрат, як людських так і матеріальних.

Російські війська, відступаючи, отримали у червні 1915 р. наказ від командування, згідно з яким на залишеній території знищувалося все, що могло становити для противника цінність.

Масово в примусовому порядку виселялося населення, яке забирало з собою запаси продовольства, господарський реманент, худобу. Загальна кількість біженців, виселенців, евакуйованих становила сотні тисяч осіб. Великим було спустошення національно-культурних цінностей. Все це завдало величезних соціальних, матеріальних і духовних збитків галицькому населенню.

Перша світова війна, попри всі її страхіння і жертви, стала своєрідним каталізатором до утворення на розвалинах Австро-Угорської та Російської імперій національних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Неопубліковані архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України в

м. Києві

1. ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1.– Спр. 17. О назначении Черновицкого ветеринарного инспектора (23.12.1914 – 18.03.1915 гг.). – Арк. 14.
2. ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1.– Спр. 107. О землевладении (28.10.1914 – 17.07.1915 гг.). – Арк. 10.
3. ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1.– Спр. 109. Обзоры уездных начальников об экономическом и политическом положении в уездах (2.11.1914 – 31.07.1915 гг.). – Арк. 79, 104, 111-130.
4. ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1.– Спр. 142. О предоставлении разным лицам вагонов и других перевозочных средств (31.12.14 – 24.04.15 гг.). – Арк. 14-17.
5. ЦДІАУК. — Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914 – 1917 гг. Оп. 1.– Спр. 143. О продовольственной и материальной помощи местному населению (29.08.1914 – 11.11.1914гг.). – Арк. 13, 120-122.
6. ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914 – 1917 гг. Оп. 1.– Спр. 144. Рапорт командира VIII армии. – Арк. 71, 175, 178.
7. ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914 – 1917 гг. Оп. 1.– Спр. 162. О переходе в православие (14.09.1914 – 9.05.1915). – Арк. 71, 74.

- 8.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914 - 1917 гг. Оп. 1. – Спр. 172. О чинах бывшего намесничества (17.09.1914 – 13.03.1915 гг.).– Арк. 7.
- 9.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр.588. О банках и кредитных учреждениях. (12.01.1915 – 16.11.1915 гг.). – Арк. 88.
- 10.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 837. Об отведении помещений для этапа в г. Янов (15.04.1915 г. – 16.04.1915 г.). – Арк. 2.
- 11.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914 – 1917 гг. Оп. 1. – Спр. 1266. О наряде вагонов для оказания питательной помощи населению Косовского уезда (11.09.1916 – 27.09.1916.). – Арк. 1.
- 12.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 1267. Об уборке урожая (16.07.1916 г. – 26.07.1917 г.). – Арк. 2.
- 13.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 1268. Об обсеменении полей в занятой части Галиции (26.01.1916 г. – 19.04.1917 г.). – Арк. 5.
- 14.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 1926. Об оплате причитающихся интенданту XI армейского корпуса денег за хлеб отпущенный населению Косовского и Печенижского уездов – Арк. 2.
- 15.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 2. – Спр. 1. О разыскиваемых лицах и об иностранцах (14.11.1914 – 8.07.1916 гг.). – Арк. 185.

- 16.** ЦДІАУК. – Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны 1914-1917 гг. Оп. 2. – Спр. 59. Об охране имущества (1.12.1914 – 11.06.1916 гг.).– Арк.13, 15.
- 17.** ЦДІАУК. – Ф. 363. Штаб военного генерал-губернатора Галиции, 1914-1917гг. Оп 1. – Спр. 19. Журнал Совета Министров (19.06 1914 г.). О порядке испрошения разрешения и ассигнования военному министру денежных средств на расходы. – Арк. 28, 37.
- 18.** ЦДІАУК. – Ф. 363. Штаб военного генерал-губернатора Галиции, 1914-1917гг. Оп. 1. – Спр. 35. Ч. 1. Отчеты временного генерал-губернатора Галиции. Претензии о возмещение убытков причиненных военными частями. – Арк . 40.
- 19.** ЦДІАУК. – Ф. 363. Штаб военного генерал-губернатора Галиции, 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 229. Переписка с помощником генерал-губернатора Галиции по Львовской губернии о выяснении адресов разных лиц (25.03.1915 – 7.05.1915 г.). – Арк. 2.
- 20.** ЦДІАУК. – Ф. 365. Временное жандармское управление военного генерал-губернаторства Галиции, 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 11. Об учреждении штатов жандармского управления (25.08.1914 г.–6.09.1915 г.) – Арк. 44.
- 21.** ЦДІАУК. – Ф. 365. Временное жандармское управление военного генерал-губернаторства Галиции, 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 142. Сведения об экономическом положении уездов, степени их разоренности в результате военных действий и об отношении населения Львовской губернии к России. – Арк. 14, 50, 71.

Центральний державний історичний історичний архів України у

м. Львові

- 22.** ЦДІАУЛ. – Ф. 146. Галицьке намісництво 1772-1921 рр. Оп. 3. – Спр. 237. Донесення староств про політичне становище у повітах і стан господарства після відступу російських військ. – Арк. 9.

- 23.** ЦДІАУЛ. – Ф. 146. Галицьке намісництво 1772-1921 рр. Оп. 32. – Спр. 86. Листування зі староством в м. Бялій про переселення сімей Франца Готлонки і Гальцнова до Страконіту 1915 р. – Арк. 3,4.
- 24.** ЦДІАУЛ. – Ф. 146. Галицьке намісництво 1772-1921 рр. Оп. 48. Крайове центральне управління відбудови господарства Галичини 1915-1925 рр. – Спр. 60. Спис мешканців потерпілих під час війни м. Борислав, повіт Дрогобич. – Арк. 4-11, 11-33, 48, 52, 94, 95.
- 25.** ЦДІАУЛ. – Ф. 146. Галицьке намісництво 1772-1921 рр. Оп. 60. – Спр. 1201. Статистичні дані про втрати завдані воєнними подіями в Галичині. 1919 р. – Арк. 15, 27.
- 26.** ЦДІАУЛ. – Ф. 152. Крайовий суд м. Львова. Оп. 2. Карний відділ. – Спр. 432. Доповідні записки – Арк. 1-5, 11-33, 48, 52.
- 27.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 1. – Спр. 5. Циркуляр о порядке распределения среди землевладельцев, забракованных армейских лошадей 1916 г. – Арк. 14, 36, 40.
- 28.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 2. Сільськогосподарський відділ 1916-1923 рр. – Спр. 14. Сведения службы дел надзора о состоянии разрушений винокуренных заводов в округе г. Городок 1916 г. – Арк. 1-6, 15-19.
- 29.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 2. Сільськогосподарський відділ 1916-1923 рр. – Спр. 15. Сведения службы дел надзора о состоянии разрушений винокуренных заводов в округе г. Самбор. - Арк. 1-4.
- 30.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 2. Сільськогосподарський відділ 1916-1923 рр. – Спр. 19. Сведения службы дел надзора о состоянии разрушений винокуренных заводов в округе г. Бережаны. – Арк. 4-11.
- 31.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 3. – Спр. 3. Переписка со строительной экспозитурой о восстановлении лесопильной промышленности 1916-1918 гг. – Арк. 7.

- 32.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 3. Промислово-торговий відділ. – Спр. 14. Дело о предоставлении субсидий графине Лудженской Ядви́ге для восстановления мельницы. Т. 1. 1916-1917 гг. – Арк. 1-6, 17-22.
- 33.** ЦДІАУЛ. – Ф. 191. Крайовий уряд відбудови м. Львова. 1916-1923 рр. Оп. 3. Промислово-торговий відділ. – Спр. 15. Дело о предоставлении субсидий графине Лудженской Ядви́ге для восстановления мельницы. Т. 2. 1917-1918 гг. – Арк. 8-10.
- 34.** ЦДІАУЛ. – Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873-1939, 1941-1944 рр. Оп. 1. – Спр. 1140. Вирізки з польських газет про першу світову війну, зібрані Венцлавом Т. 1914 р. – Арк. 4, 7.
- 35.** ЦДІАУЛ. – Ф. 645. Канцелярія Перемишльського губернатора, м. Перемишль 1915-1916 рр. Оп. 1. – Спр. 28. Донесення начальників повітів про підготовку та проведення евакуації населення в прифронтівій смузі (травень 1915). – Арк. 1.
- 36.** ЦДІАУЛ. – Ф. 645. Канцелярія Перемишльського губернатора, м. Перемишль 1915-1916 рр. Оп. 1. – Спр. 31. Розпорядження, донесення листування та інші матеріали про евакуацію повітових управлінь Перемишльської губернії (квітень – липень 1915). – Арк. 87.
- 37.** ЦДІАУЛ. – Ф. 645. Канцелярія Перемишльського губернатора, м. Перемишль 1915-1916 рр. Оп. 1. – Спр. 34. Розпорядження генерал-губернатора Галичини і обіжник Перемишльського губернатора. Відомості про наявність заложників з місцевого населення в повітах та донесення начальників повітів по цьому питанню з доданням списків заложників (квітень – червень 1915 р.). – Арк. 12-14, 20-21.
- 38.** ЦДІАУЛ. – Ф. 645. Канцелярія Перемишльського губернатора, м. Перемишль 1915-1916 рр. Оп. 1. – Спр. 36. Обіжники, генерал-губернатора Галичини та Перемишльського губернатора про відібрання у населення запасів харчування та худоби під час відступу російських військ (травень – червень 1915 р.). – Арк. 1.

- 39.** ЦДІАУЛ. – Ф. 694. Канцелярія документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни 1914-1919 рр. Оп. 1. – Спр. 1. Розпорядження, накази, обіжники військового міністра, військового генерал-губернатора Галичини, начальника військових повідомлень армій Південно-Західного фронту та ін. (1914-1915 рр.). – Арк. 101.
- 40.** ЦДІАУЛ. – Ф. 735. Шухевич Володимир, педагог, етнограф, громадський діяч, голова товариства «Руська Бесіда», «Боян», редактор часописів «Дзвіночок», та «Учитель» у Львові, дійсний член НТШ 1849-1915 рр. Оп. 1. – Спр. 2. Щоденник про події 1914 р. у Львові з додатком газетних вирізок. – Арк. 10, 94.

**Російський державний військово-історичний архів
(м. Москва, Російська Федерація)**

- 41.** РДВІА. – Ф. 2003. Штаб Верховного главнокомандуючого. «Ставка». Управление генерал-квартирмейстера 21 июля 1914 – 31 декабря 1914 г. Приказы Верховного главнокомандующего № 1-245. Оп. 1. – Д. 1. Приказ Верховного главнокомандующего №7 от 8 августа 1914 г. – Л. 8.
- 42.** РДВІА. – Ф. 2003. Штаб Верховного главнокомандующего. «Ставка». Управление генерал-квартирмейстера 21 июля 1914 – 31 декабря 1914 г. Приказы Верховного главнокомандующего № 1-245. Оп. 1. – Д. 1. Приказ Верховного главнокомандующего № 14 от 14 августа 1914 г. – Л. 17.
- 43.** РДВІА. – Ф. 2003. Штаб Верховного главнокомандующего. «Ставка». Управление генерал-квартирмейстера 21 июля 1914 – 31 декабря 1914 г. Приказы Верховного главнокомандующего № 1-245. Оп. 1. – Д. 1. Приказ Верховного главнокомандующего № 19 от 21 августа 1914 г. – Л. 27.
- 44.** РДВІА. – Ф. 2003. Штаб Верховного главнокомандующего. «Ставка». Управление генерал-квартирмейстера 21 июля 1914 – 31 декабря 1914 г. Приказы Верховного главнокомандующего № 1-245. Оп. 1. – Д. 1. Приказ Верховного главнокомандующего № 43 от 5 сентября 1914 г. – Л. 54.

- 45.** РДВИА. – Ф. 2003. Штаб Верховного главнокомандующего. «Ставка». Управление дежурного генерала при Верховном главнокомандующем. Оп. 2. – Д. 538. О функциях военного генерал-губернаторства в Галиции. Сведения об организации железнодорожной службы в Галиции. – Л. 13-15.
- 46.** РДВИА. – Ф. 2003. Штаб Верховного главнокомандующего. «Ставка». Управление дежурного генерала при Верховном главнокомандующем. Оп. 2. – Д. 539. Штаты военного генерал-губернаторства Галиции. “Отчеты военного генерал-губернатора Галиции (и его канцелярии) по управлению краем с 1 сентября 1914 по 1 июля 1915 г. Материалы и переписка по этим отчетам; временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны”. – Л. 9, 16-17.
- 47.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главногокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 89. Книга приказов по Штабу Главногокомандующего армиями Юго-Западного фронта за 1915 г. – Л. 1.
- 48.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главногокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914-19.09.1914 г. Приказ командующего №7 от 7 августа 1914 г. – Л. 147.
- 49.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главногокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. - Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914-19.09.1914 г. Телеграмма генерала А. Брусилова в Штаб армий Юго-Западного фронта от 17 августа 1914 г. – Л. 222.
- 50.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главногокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 -19.09.1914 г. Телеграмма генерала А. Брусилова в Штаб армий Юго-Западного фронта от 18 августа 1914 г. – Л. 235.

- 51.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Телеграмма генерала А. Брусилова в Штаб армий Юго-Западного фронта от 19 августа 1914 г. – Л. 239.
- 52.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Телеграмма генерала А. Брусилова в Управление генерал-квартирмейстера от 21 августа 1914 г. – Л. 262.
- 53.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Приказ войскам 8-й армии №13 от 24 августа 1914 г. – Л. 329.
- 54.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Телеграмма генерала А. Брусилова в Управление генерал-квартирмейстера от 25.08.1914 г. – Л. 282-286.
- 55.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Приказ войскам 8-й армии №14 от 25 августа (7 сентября) 1914 г. – Л. 331.
- 56.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Приказ войскам 8-й армии №16 от 27 августа 1914 г. – Л. 333.

- 57.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. - Д. 297. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 24.07.1914 – 19.09.1914 г. Приказ войскам 8-й армии №65 от 7 сентября 1914 г. – Л. 344.
- 58.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 299. Оперативные сводки о действиях 8-й армии 20.09.1914 – 18.10.1914 г. Приказ войскам 8-й армии от 20 сентября 1914 г. – Л. 20.
- 59.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 412. Телеграммы об организации военного управления Перемышля 10.03. – 2.05. 1915 г. – Л. 7.
- 60.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 415. Сдача крепости Перемышль 14.03. – 11.04 1915 г. Письмо командующего армейской группой и коменданта крепости Перемышль генерала от инфантерии Г. Кусманека командующему армий Юго-Западного фронта 9/22 марта 1915 г. (пер. с немецкого). – Л. 3.
- 61.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 415. Сдача крепости Перемышль 14.03.–11.04 1915 г. Телеграмма коменданта крепости Перемышль генерала Г. Кусманека о полномочиях на ведение переговоров и заключения соглашения с командующим российской блокадной армией от 9/22 марта 1915 г. – Л. 5.
- 62.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1.–Д. 415. Сдача крепости Перемышль 14.03. – 11.04 1915 г. Приказ коменданта крепости Перемышль генерала Г. Кусманека гарнизону от 18 марта (н. ст.) 1915 г. – Л. 18.

- 63.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 415. Сдача крепости Перемышль 14.03. – 11.04 1915 г. Приказ коменданта крепости Перемышль генерала Г. Кусманека гарнизону от 21 марта (н. ст.) 1915 г. (пер. с немецкого). – Л. 21.
- 64.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 415. Сдача крепости Перемышль 14.03. – 11.04 1915 г. Памятная записка Свиты его Величества генерал-майора графа Грабе. – Л. 25-29.
- 65.** РДВИА. – Ф. 2067. Штаб Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. Управление генерал-квартирмейстера 1914 – 1918 гг. Оп. 1. – Д. 418. Сдача крепости Перемышль 1915 – 1916 гг. Телеграмма коменданта крепости Перемышль генерала Г. Кусманека командующему русской блокадной армией от 19.03. 1915 г. – Л. 3.
- 66.** РДВИА. – Ф. 2068. Канцелярия Главного начальника снабжений армий Юго-Западного фронта (1914-1918 гг.). – Оп. 1. – Д. 114. Отчет канцелярии военного генерал-губернатора Галиции в период с 28 августа 1914 г. по 1 июля 1915 г. и особые приложения к отчету Штаба временного военного генерал-губернатора Галиции (отчеты о деятельности управления коменданта Львова, военно-окружного суда, военно-прокурорского надзора и церкви генерал-губернатора Галиции 28.08.1914 – 1.07. 1915 гг.). – Л. 10.
- 67.** РДВИА. – Ф. 13216. Канцелярия Штаба. Канцелярия военного генерал-губернатора Галиции. Оп. 1. – Д. 88. Отчет Львовского губернатора (приложение №2 к отчету военного генерал-губернатора Галиции (печатный)). – Л.6.

Державний архів Івано-Франківської області

- 68.** ДАІФО. – Ф. 7. Магістрат м.Станіслав Станіславівського повіту 1841-1919 рр. Оп.1. – Спр. 280. Заявление государственных служащих о повышении заработной платы в связи с повышением цен на продовольственные товары 30.10.1918 г. - 27.02.1919 г. - Арк. 2.
- 69.** ДАІФО. – Ф. 10. Печеніжинське повітове староство м.Печеніжина Печеніжинського повіту (1898-1921 рр.). Оп.1. – Спр. 19. Циркуляри и распоряжения президиума наместничества и переписка о наблюдении за транспортным движением и пассажирами пересекающими границы Австро-Венгерской монархии в военное время (10.08.1914 г. - 25.08. 1914 г.). – Арк.6.
- 70.** ДАІФО. – Ф. 52. Станіславівське повітове бюро з відбудови господарства м. Станіслав. (1921 - 1932 рр.). Оп.1. – Спр. 1. Месячные отчеты о количестве строительных материалов на восстановительные цели за 1920-1922 гг. - Арк.75-76.
- 71.** ДАІФО. – Ф. 53. Станіславівська повітова комісія із встановлення збитків заподіяних приватним особам війною 1914 - 1918 рр.
- 72.** ДАІФО. – Ф.54 Богородчанська повітова комісія із встановлення збитків заподіяних приватним особам війною 1914 - 1918 рр., м. Богородчани, Богородчанського повіту Станіславівського воєводства.
- 73.** ДАІФО. – Ф.55. Богородчанське повітове бюро з відбудови господарства м. Богородчани 1920 - 1923 рр. Оп.1. – Спр. 5. – Арк.6.

Державний архів Львівської області

- 74.** ДАЛО. – Ф. 2. Городское управление (Магистрат) г. Львова. Оп. 7. Промышленный отдел «Б» 1919-1939 гг. – Спр. 12. Гостиницы. – Арк. 26.
- 75.** ДАЛО. – Ф. 2. Городское управление (Магистрат) г. Львова. Оп. 7 – Спр. 17. Дела о выдаче лицензий на торговлю. – Арк. 55.
- 76.** ДАЛО. – Ф.2. Городское управление (Магистрат) г. Львова. Оп. 7. – Спр. 706. Дела о выдаче лицензий на торговлю промышленными товарами Бернфельд Дебора. – Арк. 55.

- 77.** ДАЛО. — Ф. 269. Оп.1. — Спр. 2. Рапорта приставов. 26.12.1914 г. — 19.06.1915 г. — Арк. 5.
- 78.** ДАЛО. — Ф.905. Управление начальника Бродского уезда. 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 98. С бумагами Бродской санитарно-исполнительной комиссии (14.03.1915 г. — 15.08.1915 г.). — Арк. 3.
- 79.** ДАЛО. — Ф.905. Управление начальника Бродского уезда. 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 99. О ходе болезней в Бродовском уезде (24.01.1915 г. — 31.04.1915 г.). — Арк. 25, 45, 64, 65.
- 80.** ДАЛО. — Ф.905. Управление начальника Бродского уезда. 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 100. О поставке подвод для войск. (3.01.1915 г. — 23.05.1915 г.). — Арк. 76-77; 81-82.
- 81.** ДАЛО. — Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 10. О найме стражи на частные средства землевладельцев и упразднение ее (29.11.1914 г. — 2.12.1914 г.). — Арк. 1-6.
- 82.** ДАЛО. — Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 11. О найме стражи на частные средства землевладельцев и упразднение ее (17.09.1914 г. — 24.12.1914 г.). — Арк. 5-25.
- 83.** ДАЛО. — Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 14. О поставке робочих подвод для изыскания и постройке железнодорожного пути, укрепления позиций (3.09.1914 г. — 17.12.1914 г.). — Арк. 12, 28.
- 84.** ДАЛО. — Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. — Спр. 26. О найме стражи на частные средства землевладельцев и упразднение ее (17.12.1914 г. — 24.04.1915 г.). — Арк. 12-58.
- 85.** ДАЛО. — Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп.1. — Спр. 33. О причиненных убытках войсками и отдельными нижними чинами (16.09.1914 г. — 10.02.1915 г.). — Арк. 2-3.
- 86.** ДАЛО. — Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп.1. — Спр. 137. Рапорт начальника Городоцкого уезда Львовскому губернатору 5.05.1915 г. — Арк. 7.

- 87.** ДАЛО. – Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп.1. – Спр.137. Рапорт начальника Золочевского уезда Львовскому губернатору 17.06.1915 г. – Арк. 30.
- 88.** ДАЛО. – Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 141. С отчетом по управлению Львовской губернией (3.08.1915 г.-22.09.1915 г.). – Арк. 6, 26, 37зв, 73зв, 115-116.
- 89.** ДАЛО. – Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 141. Рапорт врачебного инспектора Львовской губернии с 1-го сентября 1914 г – по 1-е июня 1915 г. – Арк. 115-116.
- 90.** ДАЛО. – Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914-1917 гг. Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 2.

Державний архів Тернопільської області

- 91.** ДАТО. – Ф. 200. Тернопільська повітова комісія по розгляду нанесення збитків населенню в роки першої імперіалістичної війни. м. Тернопіль, Тернопільського воєводства (1918-1922). Оп.1. – Спр. 60. Акты ущербов нанесенным жителям г. Тернополя, том. 5. (23.05. – 3.07. 1918 г.). – Арк. 3.
- 92.** ДАТО. – Ф. 248. Скалатська повітова комісія по розгляду збитків нанесених населенню воєнними діями першої імперіалістичної війни (Варшавської головної комісії) м. Скалат Тернопільського воєводства, 1916 р. Оп.1. – Спр. 1. Заявления населения Скалатского уезда о возмещении убытков причиненных воинскими частями, 1916 г. — Арк. 2.
- 93.** ДАТО. - Ф. 248. Скалатська повітова комісія по розгляду збитків нанесених населенню воєнними діями першої імперіалістичної війни (Варшавської головної комісії) м. Скалат Тернопільського воєводства, 1916 р. Оп. 1. – Спр. 12. Претензия управителя графа Пинского о возмещении убытков причиненных проходящими воинскими частями в Севановке, 1916 г. – Арк. 2.
- 94.** ДАТО. - Ф. 370. Управління начальника Збараського повіту, м. Збараж Тернопільської губернії. 1914 -1917 рр. Оп. 1. – Спр. 211. Распоряжение Тернопольского губернатора о предоставлении сведений по количеству фабрик и заводов в Збаражском уезде за 1915 г. (28.02.1915 г.-31.12.1915 г.). – Арк. 12-20.

II. Опубліковані документи

- 95.** Военные преступления Габсбургской монархии 1914 – 1917 гг. Книга 1. Галицкая Голгофа. [ред. П. С. Гардый] Trumbull (Conn.), - 1964. – 300 с.
- 96.** Восточно-Прусская операция. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914 - 1917 гг.). – Москва : Воениздат, 1939. – 612 с.
- 97.** Галицийская операция 1914 г. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914 - 1917 гг.). – Москва : Воениздат, 1939.
- 98.** Галиция. Временный военный генерал-губернатор, Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Приложение 6. – Киев, 1916.
- 99.** Горлицкая операция. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914 - 1917 гг.). - Москва, 1941. – 408 с.
- 100.** Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств. 1878 - 1917. Серия III. 1914 - 1917 гг. Т. 1 - 10. – М. - Л. : Гос. Соц.- Эконом. Изд-во, 1931 - 1938. – Серия III. Т. VI. Ч. I. – М. 1935. – 483 с.
- 101.** Москвофільство: документи і матеріали [С.А.Макарчук (ред.), О. Сухий (вступ)]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 236с.
- 102.** Отчет деятельности штаба временного военного генерал-губернатора Галиции в период времени с 29 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. - Киев, 1916.
- 103.** Отчет представителя Министерства торговли и промышленности о нефтяной промышленности Галиции и казенном заводе в Дрогобыче. – Киев, 1915.
- 104.** Під колоніальним гнітом. Північна Буковина в другій половині XIX – на початку XX ст. [Документи і матеріали / упор. В. Ботушанський] – Ужгород : Карпати, 1986, – 206 с.
- 105.** Сборник секретных документов из архивов бывшего министерства иностранных дел. Вып. 1-7. Пг. : НКИД, 1917-1918. – 384 с.

III. Статистичні матеріали

- 106.** Miesięcznik Statystyczny. Rok. 1922. T.V. zeszyt 4.- Warszawa. - 1923.
- 107.** Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitey Polskiej z dnia 30 września 1921. Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewödsztwo Tarnopolskie, t.29. – Warszawa, 1925-1927.
- 108.** Podrecznik statystyki Galiciji wydany przez Krajowe Biuro statystyczne. T.9. – Lwow, 1913.
- 109.** Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej : opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. T. IV, Wojewödsztwo Lubelskie. – Warszawa: Nakł. Głównego urzędu statystycznego, 1924. – 161 s.
- 110.** Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej : opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921. T. XIII, Wojewödsztwo Lwowskie. – Warszawa : Nakł. Głównego urzędu statystycznego, 1924. – 79 s.
- 111.** Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. T. XV, Wojewödsztwo Tarnopolskie. – Warszawa :Nakł. Głównego urzędu Statystycznego, 1923. – 50 s.

IV Преса

- 112.** Буковина. – Чернівці. – 1915.- 2 лип.
- 113.** Високий замок. Львів. – 2007. – 8 груд.
- 114.** Вістник Союзу визволення України. (далі - Вістник). – Відень. 1914. – №3-4. – С. 5.
- 115.** Вістник. - 1915. – №5-6. – С. 3-5.
- 116.** Вістник. - 1915. – №7-8. – С. 5-7.
- 117.** Вістник. - 1915. – №17-18. – С. 12.
- 118.** Вістник. - 1915. – №19-20. – С. 5.
- 119.** Вістник. - 1915. – №19-20. – С. 11-12.

120. Вістник. - 1915. – №19-20. – С. 23.
121. Вістник. - 1915. – №21-22. – С. 24-25.
122. Вістник. - 1915. – №27-28. – С. 12-13.
123. Вістник. - 1915. – №29-30. – С. 17.
124. Вістник. - 1915. – №33-34. – С. 8.
125. Вістник. - 1915. – №35-36. – С. 9.
126. Вістник. - 1915. – №45-46. – С. 9-10.
127. Вістник. - 1916. – №11-12. – С. 82.
128. Вістник. - 1916. – №51-52. – С. 538.
129. Галицька брама. Львів. – 2001. - №11-12. – С. 6-8.
130. Галицька брама. – 2007. – №7-8. – С. 4.
131. Галицька брама. – 2007. – №7-8. – С. 24-25.
132. Галицька брама. – 2007. – №7-8. – С. 31-32.
133. Галицька брама. – 2007. – №7-8. – С. 42-43.
134. Господарська Часопись. – Львів. – 1915. – № 1. – С. 3.
135. Господарська Часопись. – 1915. – № 1. – С. 5.
136. Господарська Часопись. – 1915. – № 1. – С. 9.
137. Господарська Часопись. – 1915. – № 5. – С. 77.
138. Господарська Часопись. – 1915. – № 6. – С. 91.
139. Господарська Часопись. – 1915. – № 8. – С. 127-129.
140. Господарська Часопись. – 1917. – № 3. – С. 346.
141. Господарська Часопись. – 1917. – № 9. – С. 114.
142. Господарська Часопись. – 1917. – № 23. – С. 346-347.
143. Діло. Львів. – 1914. – 5 верес.
144. Діло. Відень. – 1915. – 30 січ.
145. Діло. – 1915. – 3 лип.
146. Діло. – 1915. – 31 жовт.
147. Діло. – 1915. – 10 лист.
148. Діло. – 1915. – 12 лист.
149. Діло. – 1915. – 20 лист.

150. Діло. – 1915. – 21-22 лист.
151. Діло. – 1915. – 23 лист.
152. Діло. – 1915. – 26 лист.
153. Діло. – 1916. – 31 січ.
154. Діло. – 1916. – 22 лют.
155. Діло. – 1916. – 14 берез.
156. Діло. – 1916. – 22 верес.
157. Діло. – 1918. – 30 трав.
158. Діло. – 1918. – 9 лют.
159. Киевская мысль. – Киев. – 1915. – 5 мая.
160. Місіонар. – Жовква. – 1917. – С. 24.
161. Поступ. – Львів. – 2003. – 28 жовт.
162. Прикарпатская Русь. – Львов. – 1914, 6 окт.
163. Украинская жизнь. – Москва. – 1914, - №11-12. С. 72.
164. Украинская жизнь. – 1915. - №4. С. 8.
165. Украинская жизнь. – 1915. - №8-9. С. 136-137.
166. Шляхи. – Львів. – 1915.- С. 195.
167. Gazeta Wieczorna. – Lwow. – 1915. – 29 maj.
168. Zeit. – Wien. – 1915. – 30 juli.

V. Мемуарні видання

169. Бережанщина в спогадах емігрантів. / [упоряд. Н. Волинець]. – Тернопіль : Тернопіль, 1993. – 392 с.
170. Бойківщина. Збірник матеріалів.- Філадельфія; Нью-Йорк, - 1930. - 521 с.
171. Броди і Брідщина : [історично-мемуарний збірник / ред. Я. Чумак]. — Торонто, Онтаріо : [б.в.], 1988. – 671 с.
172. Брусилов А. А. Мои воспоминания / А. А. Брусилов. Москва : Воениздат, 1963. – 288 с.
173. Бучаччина. Історико-мемуарний збірник, – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто : НТШ, 1972. – 942 с.

- 174.** Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата / Дж. Бьюкенен, [текст печат. по изд. 1924 г., перев. с англ. С. Алексеева] – Москва : Международные отношения, 1991. – 341 с.
- 175.** Віт Я. Спогади з мого перебування в Перемишлі під час російської облоги 1914 – 1915 рр. / Ярослав Віт. – Львів : Каменяр, 2003. – 48 с.
- 176.** Влох М. Винники. Звенигород. Унів та довкільні села. Історико-мемуарний збірник // М.Влох. — Чикаго : [Б. В.], – 1970. – 526 с.
- 177.** Галан М. З моїх споминів: (80-ті роки – до світової війни). Ч. 2. Світова війна-розвал царату-українська революція) / Микола Галан. – Львів : Червона Калина, 1930. – 196 с.
- 178.** Гинденбург П. Воспоминания. / П. Гинденбург. – Пг., 1922. – 120 с.
- 179.** Гирс А. А. Письма и заметки. 1913-1915. Пг., 1916.
- 180.** Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1918). Ч. 1. Галицька Руїна 1914 -1917 років / Д. І. Дорошенко // Львів : Червона Калина, 1923. — 131 с.
- 181.** За волю України. Історичний збірник. УСС в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914-1964. – Нью-Йорк, 1967. – 608 с.
- 182.** Извольский А. П. Воспоминания: пер. с англ – 2-е изд. / А. П. Извольский.[печат. по изд. 1924 г., перев. с англ. А. Сперанского] – Москва : Международные отношения, 1989. – 192 с.
- 183.** Історико-мемуарний збірник Чортківської округи: повіти Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики. – Т. XXVI. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто : НТШ / Серія Укр. Архів, 1974. – 927 с.
- 184.** Кобець О. Записки полоненого : пригоди і враження учасника Першої світової війни / Олекса Кобець . – К. : Глобус, 1993. – 336 с.
- 185.** Людендорф Э. Мои воспоминания о войне. Первая мировая в записках германского полководца. 1914 - 1918 гг. / Э. Людендорф.[печат. по изд. М : Гос. изд-во, 1923-1924.Т. 1-2., пер. с нем. А. Свечин]. Москва : 2007. –.351 с.

- 186.** Макух І. На народній службі: Спогади / Іван Макух. К. : Основні цінності, 2001. – 572 с.
- 187.** Милюков П. Н. Воспоминания / П. Н. Милюков. В 2-х т.- Т. 2. (1907-1917 г). Москва : ИПЛ, 1990. — 446 с.
- 188.** Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны / Морис Палеолог. [пер. с фр. 2-е изд.]. – Москва : Международные отношения, 1991, – 240 с.
- 189.** Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник [ред. Т. Гунчак.]. Т.24.– Детройт : НТШ / Український архів. – 1980. – 744 с.
- 190.** Поливанов А. Д. Из дневников и воспоминаний по должности военного министра и его помощника. 1907 - 1916 гг. / А. А. Поливанов. – Москва : Высш. Военный Ред. Совет, 1924. – 240 с.
- 191.** Пурталес Ф. Между миром и войной. Мои последние переговоры в Петербурге в 1914 г. Воспоминания бывшего германского посла в России. / Ф. Пурталес. – М.-Пг.: Госиздат, 1923. – 80с
- 192.** Сазонов С. Д. Воспоминания. Репр. воспр. изд. 1927г. /С. Д. Сазонов – Москва : Международные отношения, 1991. – 399 с.
- 193.** Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. Т. XLIX. – Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сидней : НТШ/Серія Укр. Архів, 1990. – 608 с.
- 194.** Сухомлинов В. Воспоминания / В. Сухомлинов.– М.-Л., 1926. — 334 с.
- 195.** Тарнавський М. Спогади. / М. Тарнавський. – Львів : [б.в.], 1992. – 128 с.
- 196.** Угнів та Угнівщина. Історико-меморіальний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто : НТШ, 1974. – 924 с.
- 197.** Фалькенгайн Э. Верховное командование 1914 - 1916 гг. в его важнейших решениях / Э. Фалькенгайн. пер. с нем. — Пг. : Военный Ред. Совет, 1923. — 279 с.

VI. Спеціальна література

- 198.** Австро-Венгрия. Военно-статистическое описание. Ч.1.: Восточно-Галицийский район, – Пг., 1916. – 288 с.
- 199.** Альманах Станиславівської землі : Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / [ред.-упоряд. Б. Кравців]. – Т. I. – Нью-Йорк; Торонто ; Мюнхен : НТШ/Український архів, 1975.– 959 с.
- 200.** Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / [ред.-упоряд. М. Климишин]. – Т. II. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто : НТШ, 1985. – 900 с
- 201.** Андрусишин Богдан. Україна в роки Першої світової війни / Богдан Андрусишин // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14 - 15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С. 17-23.
- 202.** Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства / з портретами москвофільських діячів // М. Андрусак. — Львів : Просвіта, 1935. – 78 с.
- 203.** Бармак М. Наш край — Тернопільщина. / М. Бармак, О. Бармак. — Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 1998. – 168 с.
- 204.** Бахтурина А. Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина. – Москва : АИРО-XX , 2000. – 264 с.
- 205.** Берест І. Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І. Р. Берест // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, № 584. – Львів, 2007. – С. 52-57.
- 206.** Берест І. Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук / І. Р. Берест. — Львів, 2009. – 20 с.
- 207.** Бернадський Б. В. Волинь у роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Б. В. Бернадський. – Львів, 1999. – 19 с.

- 208.** Ботушанський В. Російські плани інкорпорації Буковини (1914–1916 рр.) / В. Ботушанський // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. Наук. Праць. - Чернівці, 2004. — Вип. 229–230 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 27-29.
- 209.** Боханов А. Н. Николай II / Алексей Николаевич Боханов. – Москва: Молодая гвардия, 1997. – 446 с.
- 210.** Буковина : історичний нарис / [редкол.: С. С. Костишин (гол.) та ін.] ; Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
- 211.** Бурчак Л. Галиция, ее прошлое и настоящее. — М: Читатель, 1914. 38 с.
- 212.** Буськ. Історико-краєзнавчий нарис [упоряд. О. Чучман]. – Львів : Свічадо, 1993. – 67 с.
- 213.** В. К. Січові стрільці. Їх історії і характер. – Львів : [б. в.], 1920. – 45 с.
- 214.** Велика Європейська війна. Ч.1. [Зладив І.С.]. – Вінніпег, 1914. – 108 с.
- 215.** Вергун Д. Что такое Галиция? / Д. Вергун. — Пг. [б. и], 1915. – 46 с.
- 216.** Вержховский Д. В. Первая мировая война. 1914-1918. / Д. В. Вержховский, В. Ф. Ляхов. – Москва : Воениздат, 1964. – 308 с.
- 217.** Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914 – 1923рр. У 2-х. т. / В. Верига. - Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. - Т. 1. - 523 с; Т.2. -502 с.
- 218.** Верстюк В. Україна–Росія: виборювання ідентичності. / В. Верстюк // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Т. 1. – К., 2004.– С. 66-72.
- 219.** Верховинщина. Загальні описи та історичні нариси про населені пункти району. – Верховина, 2004. – 321 с.
- 220.** Ветров І. Г. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни / Ігор Ветров // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14-15 травня 1998 р.). К., 1998. – С.41-48.
- 221.** Воблый К. Г. Производительные силы Галиции. Статистическо-экономический очерк / К. Г. Воблый. — Киев: Печатня С. Яковлева. – 1915, — 29 с.
- 222.** Военна історія Галичини та Закарпаття. : матеріали Всеукр. наукової військово-історичної конференції, (Львів, 15 квітня 2010 р.) / Міністерство

- оборони України, Нац. Військово-історичний музей [та ін.]. - Київ-Львів : Нац. Військово-історичний музей : Акад. сухопутних військ, 2010. — 768 с.
- 223.** Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. Волковинський // Проблеми Історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. - №4. - С.52-69.
- 224.** Волковинський В. Україна в період Великої війни (1914–1918 рр.) / В. Волковинський, О. Реєнт // Історія України.— 2004.— № 29 - 32 – С. 4-90.
- 225.** Галичина, Буковина, Угорська Русь. — Москва : Задруга, 1915. — 147 с.
- 226.** Ганкевич М. Під теперішню хвилю / Микола Ганкевич // Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – №21-22.
- 227.** Герасименко М., Кравець М., Ковальчук Г. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. Герасименко., М. Кравець., Г. Ковальчук // УІЖ – Київ, 1958. – №3. – С. 207-215.
- 228.** Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських Січових Стрільців / Никифор Гірняк. – Філадельфія : Америка, 1955. – 83 с.
- 229.** Голубець Микола. Перемишль / Микола Голубець. — Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 32 с.
- 230.** Горак Роман. Городок: Історико-краєзнавчий нарис / Роман Горак. – Львів: Каменяр, 1995. - 78 с.
- 231.** Горбань Ю. Український політичний вибір в контексті Першої світової війни / Юрій Горбань, Валентина Шпаченко // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14-15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С. 48 – 51.
- 232.** Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны / В. В. Готлиб, В. А. Альтшулер (пер. с англ.), Н. П. Полетика (предисл.), В. П. Готовицкая (пер. с англ.). — Москва : Соцэкгиз, 1960. – 604 с.
- 233.** Гронський Йосип. Нарис Історії Яворівщини / Йосип Гронський. – Львів : Коло, 2008. – 240 с.
- 234.** Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та Буковині під час Першої світової війни / М.Гуйванюк // Перша

- світова війна : Історичні долі народів Центральної та Східної Європи. Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22 - 24 вересня 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. - С. 40 - 47.
- 235.** Гумецкий И. И. Значение Прикарпатья для России: Прикарпатье, будущее - второе Приамурье для России, в предстоящей ей борьбе с вероломною Западною Европою / И. И. Гумецкий. – СПб.: Тип. В. Комарова, 1904. – 112 с.
- 236.** Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. — К. : Либідь, 1993. — 288 с.
- 237.** Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. Вип. VIII. — Київ-Львів, 1996. — С.54 - 63.
- 238.** Дік І. Радехів. Краєзнавчий нарис / І. Дік, М. Чабаренко — Львів : Каменяр, 1992. — 119 с.
- 239.** Дорошенко В. Війна і український рух / В. Дорошенко. – Б.м., 1914.
- 240.** Дорошенко Д. Історія України. 1917 - 1923 рр. / Дмитро Дорошенко. - Т. 1. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932. — 437 с; Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — 424 с.
- 241.** Дорошенко Д. Українство в часі світової війни / Д. Дорошенко // Історія України. 1917 – 1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – С. 4-40.
- 242.** Дрогобиччина - земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів, — Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто : НТШ, 1973. — 856 с.
- 243.** Дружковский В. Современная Галиция / В. Дружковский. — Екатеринослав: 1914. — 16 с.
- 244.** Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914 - 1918 / О.Думін. – Львів: Червона Калина, 1936. – 375 с.

- 245.** Дюпюи Эрнест Р., Дюпюи Тревор Н. Всемирная история войн. / [А. Д. Балабуха (ред.), С. И. Фомченко (пер.), С. И. Гузман (пер.)] — СПб. : Полигон, 1998. — Кн. 3 : 1800 год - 1925 год. — 1016 с.
- 246.** Єфремов С. До Історії "Галицької Руїни" 1914 - 1915 рр. / В жандармському освітленні / С. Єфремов // Україна. Кн.4. – 1924. – С.127-144.
- 247.** Жовківщина: Історичний нарис. Т. 1. / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Жовква; Львів; Балтимор, 1994. — 326 с.
- 248.** За що ллється кров мільйонів На теми Великої європейської війни в роках 1914-1915. – Філадельфія, 1915.
- 249.** Зайончковский А. М. Мировая война 1914 - 1918 гг. 2-е, перер. и доп. / А. М. Зайончковский. — Москва : Воениздат, 1931.- 428 с.
- 250.** Зайончковский А. М. Мировая война 1914 - 1918 гг. / А. Зайончковский. Т. 1. Кампании 1914-1915 гг. Москва : Воениздат, 1938. — 383 с.
- 251.** Зайончковский А. М. Мировая война 1914-1918 гг. / А. М. Зайончковский. Т.1-3. — Москва : Воениздат, 1938 -1939. – Т.1. – 382 с., Т.2.– 288 с., Т.3. – 65 с.
- 252.** Заполовський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини (травень-червень 1915 р.) / В.Заполовський // Перша світова війна: Історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 вересня 1998 р.). — Чернівці : Рута, 2000. – С. 31-39.
- 253.** Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752с.
- 254.** Земля Тернопільська : Туристичний путівник / [авт. І. Бандурка]. – Тернопіль : Джура, 2003. – 367 с.
- 255.** История городов и сел. Украинской ССР. : в 26 томах. Львовская область. [пред. редкол. Яремчук Д. А.] – К. : Глав. ред.. АН УССР., Ин-т Истории АН УРСР – 1978. – 794 с.

- 256.** История первой мировой войны 1914 - 1918. [под ред. И. И. Ростунова. в двух томах]. — Москва : Наука, 1975. — Т. 1. — 446 с. ; Т. 2. — 608 с.
- 257.** Історія Львова : У 3 т. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [ред. Юрій Бірюльов]. Т. 2: 1772 – жовтень 1918. — Львів : Центр Європи, 2007. — 559 с.
- 258.** Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Івано-Франківська область. — К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. — 639 с.
- 259.** Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Львівська область. — К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1978. — 795 с.
- 260.** Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Тернопільська область. — К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. — 753 с.
- 261.** Історія селянства Української РСР : У 2 т. Т.1. Від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції / АН УРСР. Інст-т Історії; Редкол: В. А. Дядиченко (ред.) та ін. — К. : Наукова думка, 1967. - 551 с.
- 262.** Історія України [Кер. авт. кол. Р. Зайцев, 3-є вид. перероб. і допов.]. — Львів : Світ, 2002. — 488 с.
- 263.** Історія українського селянства: Нариси [в 2 т.] / НАН України; Інститут історії України / [В. А. Смолій (ред.)] — К. : Наукова думка, 2006. — 652с.
- 264.** Казанский П. Е. Присоединение Галичины, Буковины, Угорской Руси / П. Е. Казанский. — Одесса : Словянская, 1914. — 18 с.
- 265.** Карманський П. 3 днів грози і великих надій / П. Карманський // Віденський ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1915. — Відень, 1915. — С. 131-138.
- 266.** Карпинець І. Галичина: Військова історія 1914 – 1921 років / І. Карпинець. — Львів : Панорама, 2005. — 375 с.
- 267.** Керсновский А. А. История русской армии. В четырех томах. Том третий. 1881-1915 гг. / А. А. Керсновский. — Москва : Голос, 1994. — 349 с.
- 268.** Клапчук В. М. Делятинщина : історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. — Делятин, 2007. — 583 с.

- 269.** Коленковский А. К. Маневренный период Первой мировой империалистической войны. 1914 г. / А. К. Коленковский. – Москва : Воениздат, 1940. – 368 с.
- 270.** Компанієць І. І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.) / І. І. Компанієць. – К. : АН УРСР, 1957, — 111 с.
- 271.** Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900-1919 роки) / І. І. Компанієць. – К. : АН УРСР, 1960. — 372 с.
- 272.** Компанієць І., Ярошенко А. Західноукраїнські землі в роки війни / І. Компанієць, А. Ярошенко // Історія Української РСР. У 8-ми т., 10 кн. Т. 4. К. : Наукова думка, 1978. — С. 360-369.
- 273.** Кондратюк К. Втрати Східної Галичини в роки Першої світової війни / К. Кондратюк // Військово-науковий вісник. Вип.7. – Львів, 2005 . — С.77-88.
- 274.** Кордуба М. Територія і населення України / М. Кордуба. – Відень, 1918. – 24 с.
- 275.** Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації / П.Костючок // Галичина. – Івано-Франківськ, 2007. – №12-13. – С. 197-205.
- 276.** Кривошина Б. М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / Б. М. Кривошина. – Львів, 2004. – 20 с.
- 277.** Крип'якевич І. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, В. Гнатевич, З. Стефанів. – Львів, 1936. – 712 с.
- 278.** Критский П. Взятие Львова. / П. Критский. — Москва, 1914. — 16 с.
- 279.** Кузеля З. Галицькі емігранти в Росії / З. Кузеля // Вістник Союзу визволення України – Відень, 1915. - № 29-30; 33-34; 35-36; 37-38; 39-40.
- 280.** Кузьма О. Облога Перемишля. 3 днів слави й упадку австрійської твердині // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1935 (річник 55-ий), - Львів: Накл. Тов. «Просвіта» у Львові, 1935. – С. 44-58.

- 281.** Кулинич И. М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914-1918 гг. / И. М. Кулинич // В кн.: "Дранг нах Остен" и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. — Москва : Наука, 1967. — С.140-151.
- 282.** Кулінич І. М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900 - 1914 рр.) / І. М. Кулінич. — К. : 1963. - 216 с.
- 283.** Кураєв О. Українська проблема в політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918) / О. Кураєв. / НАН України ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. — К. : 2008. — 311 с.
- 284.** Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 - 1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / І. В. Кучера — Чернівці, 2005. — 19 с.
- 285.** Лаба В. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 року / Василь Лаба. — Львів, 2001. — 36 с.
- 286.** Лаговъ Н. М. Галичина, ея история, природа, население, богатства и достопримечательности /Н. М. Лаговъ.— Пг.: Изд. Карбасникова, 1915. — 123с.
- 287.** Лазаревский В. А. Русский народ в Карпатах. Галицкая Русь в ее борьбе за свою национальную самобытность / В. А. Лазаревский. — Киев, 1915.— 34 с.
- 288.** Левинский В. Царская Россия и украинский вопрос / В. Левинский. — Женева : Изд. Укр. с. д. раб. Канады, 1917. — 104 с.
- 289.** Левицький Є. Листи з Німеччини / Є. Левицький. — Відень, 1916. — 49 с.
- 290.** Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918. Ч. 1-3. / К. Левицький. — Львів : друкарня оо. Василіан у Жовкві, 1929-1930. — 780 с.
- 291.** Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців (1848 – 1914). На підставі споминів і документів / К. Левицький. — Львів : Накл. Власн., 1926. — 736 с.
- 292.** Литвин В. Історія України. [Підручник. 2-ге доопр. та доп. вид.] / В. Литвин. — К. : Наукова думка, 2008. — 815 с.

- 293.** Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів : Каменяр, 1990. — 200 с.
- 294.** Литвин М., Науменко К. Генералітет Української армії / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1992. – 288 с.
- 295.** Литвин М. Українські Січові Стрільці: До 500-річчя козацької слави / Микола Литвин, Кім Науменко. – К. : Знання, 1992. – 48 с.
- 296.** Литвин М. Миколаївщина в роки визвольних змагань 1914 - 1920 рр. / М. Литвин, К.Науменко // Миколаївщина. Збірник наукових статей. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – С. 201-223.
- 297.** Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Відень, 1916. – 61 с.
- 298.** Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – 228 с.
- 299.** Лозинський М. Рік 1914-ий в нашім життю / М. Лозинський // Віденський ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1915. – С. 131-138.
- 300.** Луців Л. Слідами стрілецької слави / Л. Луців. – Нью-Йорк : Червона калина, 1965. – 32 с.
- 301.** Львів. Історичні нариси / [упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М.Литвин]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 648 с.
- 302.** Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І.Патер // Львів. Історичні нариси. – Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 304 - 324.
- 303.** Мазур О. Міське населення Східної Галичини у воєнному лихолітті 1914-1918 рр. / О. Мазур // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. Вип.16. – Львів, 2008. – С. 265-274.
- 304.** Мазур О. Перша світова війна / О. Мазур, І. Патер // Історія Львова. Т.2. – Львів : Центр Європи, 2007. – С.492 - 536.

- 305.** Мазур О. Я. Східна Галичина в роки Першої світової війни (1914-1918) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / О. Я. Мазур. – Львів, 1997. – 21 с.
- 306.** Мазур О. Я. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади / О. Я. Мазур, О. М. Сухий // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка” № 408. – Львів, 2000. – С. 73-78.
- 307.** Мазур Орест. Наслідки війни для села Східної Галичини / Орест Мазур, Володимир Мороховський // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14-15 травня 1998 р.). – Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 1998. – С.101 - 108.
- 308.** Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ ст. / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія Історична. – Львів, 2007.
- 309.** Меламед В. Евреи во Львове (XIII - первая половина ХХ века) / В. Меламед. – Львов : Текоп, 1994. – 263 с.
- 310.** Миколаївщина : [Збірник наукових статей /упоряд. Л. Войтович] /— Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України., Т. 1 — Львів, 1998. – 337с.
- 311.** Милуков П. Территориальные приобретения России / П. Милуков // Чего ждет Россия от войны. Сб. статей. — Пг., 1915. — С.18 - 27.
- 312.** Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 - 1918 рр. / Р. Млиновецький. [репр. вид. 1970 р.] – Львів : Каменяр, 1994. – 568 с.
- 313.** Мороз В. Україна в двадцятому столітті / В. Мороз. – Тернопіль : Видав. відділ. управл. по пресі, 1992. – 128 с.
- 314.** Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / Ізидор Нагаєвський. – К. : Український письменник, 1993, – 413 с.
- 315.** Надбужанщина. Збірник.. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто : Об'єднання надбужанців. – Т.1. – 960с.; Т. 2. – 950 с.; Т.3. – 735 с.

- 316.** Назарук О. Слідами УСС / О. Назарук. — Львів : Вид. Союзу Визволення України, 1916. — 156 с.
- 317.** Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осечинський. — Львів : Кн.-журн. вид-во, 1954. — 165 с.
- 318.** Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Роман Пастух – Львів : Каменярь, 1991. — 165 с.
- 319.** Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні - червні 1915 року (За матеріалами ЦДІАУ у Львові) / І. Патер // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів міжн. наук. конф. (24-25 червня 1994 р.). — Перемишль-Львів, 1996. - С.159 - 169.
- 320.** Патер І. Селяни на українських землях Австро-Угорської імперії / І. Патер // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Т. 1. — К. : Наукова думка, 2006. — С.498-519.
- 321.** Передерко Віталій Петрович. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900-1914 рр.) — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. — 260с.
- 322.** Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк-Філадельфія : Перемиський видавничий комітет, 1961. — 414 с.
- 323.** Перша світова війна: і слов'янські народи. Матеріали міжн. наук. конф. (Київ, 14-15 травня 1998 р.). – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 1998. – 251 с.
- 324.** Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжн. наук. конф. присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 вересня 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – 326 с.
- 325.** Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 - червень 1915 / І. Петрович. – Відень : "Політична бібліотека", 1915. - 116 с.
- 326.** Погодин А. Л. Зарубежная Русь. / А. Л. Погодин. Пг.: Изд. П.П. Сойкина, 1915. — 32 с.
- 327.** Погребинська І. М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (до проблеми українсько-єврейських взаємин)/ І. М. Погребинська, М. М. Гон. – К. : НАН України; Ін-т національних відносин і політології, 1997. – 86 с.

- 328.** Попик С. Д. Українці в Австрії 1914 - 1918: Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Д. Попик. — Київ-Чернівці: Золоті литаври, 1999. — 236 с.
- 329.** Рабій Ю. Є. Княжий город Самбір / Юліян Євгенович Рабій. — Львів : Ютика, 1999. — 422 с.
- 330.** Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / НАН України; Інститут історії України / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. — К. : Генеза, 2004. — 480 с.
- 331.** Реєнт О. Світова війна 1914-1918 рр. і українське селянство. / О. Реєнт, І. Патер // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Т.1. — К., 2006. — С. 473-524.
- 332.** Реєнт О. Україна в період Першої світової війни : історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б. Янишин // УІЖ. — К.; 2004. — №4. — С. 9-15.
- 333.** Реєнт О. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні аспекти / Олександр Реєнт. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 16. Ч.1. — К.: 2007.—С.7–11.
- 334.** Реєнт О. Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти / Олександр Реєнт. // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 16. — Львів, 2008. — С. 252-264.
- 335.** Рид Дж. Вдоль фронта. / Дж. Рид. М.-Л.: Земля и Фабрика, 1928. — 324 с.
- 336.** Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. / С. Ріпецький.[репринт вид. Нью – Йорк : Червона Калина, 1956] — Львів : НТШ, 1995. — 357 с.
- 337.** Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). // О. С. Рубльов. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. — 648 с.
- 338.** Рудницький С. Світова війна в числах / С. Рудницький // Віденський ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1915. — Відень, 1915. — С. 82 - 86.
- 339.** С. К. Світова війна в 1914 р. // Віденський ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1915. — Відень, 1915. — С. 139 – 157.

- 340.** Савченко В. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (этнонациональные особенности и проблема присоединения к России) / В. Савченко // Вопросы истории. № 11-12. — Москва, 1996. — С. 95-106.
- 341.** Савченко В. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (национально-политическая ситуация и политика российской администрации) / В. Савченко // Отечественная история. № 5. — Москва, 2005. — С. 76 - 89.
- 342.** Савчин І. Буськ у вирі століть / І. Савчин. — Львів: "Львівські новини", 1996. — 185 с.
- 343.** Садовський В. Людність західноукраїнських земель по перепису 30 вересня 1921 р. / В. Садовський. // Студії з поля суспільних наук і статистики (заг. ред. М. Кордуби). — Львів, 1927. Т.4. Вип. 1. — С. 1-50.
- 344.** Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / П. Свежинський. — Львів : Вид-во. ун-ту, 1966. — 192 с.
- 345.** Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни / О. Сердюк // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. 4. — К. : 2002. — С. 111 – 132.
- 346.** Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее в связи с национально-общественными настроениями. Записка составленная при Военно-цензурном отделении Управления генерал-квартирмейстера Штаба главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта (Июль 1914 г.). — Б. м. — 1914. — 31 с.
- 347.** Строков А. А. Вооруженные силы и военное искусство в первой мировой войне / А. А. Строков. — Москва: Воениздат, 1974. — 616 с.
- 348.** Строков А. А. История военного искусства. Капиталистическое общество периода империализма (до конца первой мировой войны 1914 – 1918 гг.) / А. А. Строков. — Москва : Воениздат, 1967. — 712 с.
- 349.** Струве П. Великая Россия и Святая Русь / П.Струве // Русская мысль. Кн. XII. — Москва, 1914, — С. 176-180.
- 350.** Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. —К. : Либідь, 1991. — 510 с.

- 351.** Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX-початку XX ст. / Сухий О. М. – ЛНУ ім. І. Франка; Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – 2 вид., доп. – Львів, 1999. – 226 с.
- 352.** Таленский Н. А. Первая мировая война (1914-1918 гг.). Боевые действия на суше и на море / Н. А. Таленский. – Москва : Полит. изд., 1944. – 126 с.
- 353.** Тейлор А. Дж. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. Тейлор – Львів : Класика, 2002. – 268 с.
- 354.** Томашівський С. Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. – Львів : [накл. в-ва.], 1915. – 32 с.
- 355.** Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / Володимир Трофимович, Ростислав Романок // Перша світова війна і слов'янські народи : Матеріали міжн. наук. конф. (14 - 15 травня 1998 р.). – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 1998. – С. 24-30.
- 356.** Троян С. Австрійські ідеї "Міттельєвропи" напередодні та під час Першої світової війни: культурно-історичний вимір. / С. Троян // Перша світова війна і слов'янські народи : Матеріали міжн. наук. конф. (14-15 травня 1998 р.). – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 1998. – С. 12-17.
- 357.** Троян С. Нове бачення Європи: німецькі плани територіального переустрою початку XX ст. / Сергій Троян // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 вересня 1998 р.) — Чернівці : Рута, 2000. — С. 89-103.
- 358.** Українська державність у XX столітті. [ред. О. Дергачов] – К.: Політична думка, 1996. – 434 с.
- 359.** Українські Січові Стрільці 1914 - 1920., Львів : Накл. Ювілейного комітету, 1935. — 159 с.
- 360.** Уська У. Політика офіційного Відня та Галицького намісництва щодо русофільського руху в 1908-1914 рр. / У. Уська // Історичні та

- культурологічні студії. – Вип. 3. – Львів : Ін-т українознавства НАН України, 2004. – С. 153-180.
- 361.** Уткин А. Забытая трагедия. Россия в Первой Мировой войне / Анатолий Уткин. – Москва : Русич, 2000. – 637 с.
- 362.** Функен Ф. Первая мировая война 1914 – 1918. Пехота–Бронетехника–Авиация. / Ф. Функен. – Москва : АСТ, 2002 – 148 с.
- 363.** Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.). / Я. С. Хонігсман. – Львів : Вид-во ун-ту, 1971. — 254 с.
- 364.** Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Західної України / Я. С. Хонігсман. – Львів: Вид-во ун-ту, 1958. – 88с.
- 365.** Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона може нам принести / Л. Цегельський. – Відень, 1915. – 21 с.
- 366.** Цегельський Л. Самостійна Україна/Л. Цегельський.– Відень, 1915.– 82с.
- 367.** Червонная Карпатская Русь - часть единой неделимой Руси. Отчет о деятельности Киевского отделения Галицко-Русского общества. – К., 1915. – 17 с.
- 368.** Чорпіта Я. Чортків. Історико-краєзнавчий нарис. / Я. Чорпіта. — Київ : "Ділова Україна", 1992. – 62 с.
- 369.** Шамбаров В. Е. За Веру, Царя и Отечество / В. Е. Шамбаров. —Москва : Алгоритм, 2003. – 655 с.
- 370.** Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Український історик. Ч. 3-4. – 1973. – С.113-126.
- 371.** Швагуляк М. Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933-1939 гг.)/М. Н. Швагуляк. – К. : Наукова думка, 1983.– 245с.
- 372.** Щербина Й. Україна в період першої світової війни / Й. Щербина // Історія Української РСР. У 8-ми т., 10 кн. – К.: АН УРСР, 1978. – С. 326-359.
- 373.** Ястребов Н. Б. Галиция накануне великой войны 1914 года / Н. Б. Ястребов. – Пг., 1915. – 146 с.

- 374.** Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914-1915./A. Achmatowicz. – Warszawa: Neriton, 2003. – 404s.
- 375.** Baldwin H. World War I. / H. Baldwin. – New-York, 1962. – 132 p.
- 376.** Bandrowski J. W płomieniach. Lwów w lecie 1914. / J. Bandrowski. — Kijów, 1917. — 133 s.
- 377.** Bator J. Wojna Galicyjska: Działania armii austro-węgierskiej na froncie polnocnym (galicyjskim) w latach 1914-1915./ J. Bator. – Krakow : LIBRON, 2008. – 354 s.
- 378.** Bihl W. Beitrage zur Ukraine. Politik Österreich-Ungarus 1918/ W. Bihl // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 51-62.
- 379.** Bihl W. Einige aspecte der österreichisch – ungarisch Ruthenpolitik 1914-1918 /W. Bihl // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. - S. 539-550.
- 380.** Bihl W. Die Beziehungen zwischen Österreich–Ungaru und Russland in bezug auf die galizische Frage 1908–1914 / W. Bihl // Galizien um die Jahrhundertwende. Hrsg. Von Karlheinz Mark. – Wien; München, 1990.
- 381.** Brückner A. Die Slawen und die Weltkrieg. / A. Brückner – Tübingen, 1916.– 173 s.
- 382.** Charmoz R. Zarismus, Panslawismus, Krieg /R.Charmoz – Wien, 1915. – 32 s.
- 383.** Chojnowski A. Ukraina. / A. Chojnowski – Warszawa, 1997. – 234 s.
- 384.** Cholodecki B. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914–2 czerwca 1915). Z własnych przeżyć i spostrzeżeń. / B. Cholodecki. — Lwów, 1930. – 179 s.
- 385.** Cholodecki B. J. Wspomnienia z lat niedoli i niewoli 1914-1918 / B. Cholodecki. — Lwow, nak. Aut, 1919. – 96 s.
- 386.** Cholodecki B. J. Zakładnicy miasta Lwowa w niewoli rosyjskiej 1915-1918./ Białyna Cholodecki. — Lwów, 1930. – 120 s.
- 387.** Cleinow G. Das Problem der Ukraine. / G. Cleinow. – Wien, 1915. – 233 s.
- 388.** Cybichowski Z. Die Besetzung Lembergs im Kriege 1914–1915.

- 389.** Dąbrowski I. Wielka wojna 1914–1918. / I. Dąbrowski. — Warszawa : Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, 1937. — 1026 s.
- 390.** Der Krieg 1914–1917 im Wort und Bild / Band II. Teil 1. — Berlin; Leipzig; Wien; Stuttgart, 1917.
- 391.** Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe / Von Theophil Hornykiewicz. Band I. — Philadelphia, 1966. — S. 56 – 71.
- 392.** Forstner F. Twierdza Przemyśl. / F. Forstner. — Warszawa, 2000. — 169 s.
- 393.** Françios H. Der Karpatendurchbruch und die Befreinnng Von Galizien. / H. Françios. — Leipzig, 1922.
- 394.** Gawelec. F.Trzgdzieśi trzy dni najazdy rosyjskiego. / F. Gawelec. — Kraków, 1915. — 87 s.
- 395.** Holzer J., Molenda J. Polska w pierwszej wojnie światowej. / J. Holzer, J. Molenda. — Warszawa: WP, 1967. — 379 s.
- 396.** Jablonska H. Dziennik z obleżonego Przemyśla. 1914-1915./ H. Jablonska. — Przemyśl, 1994. — 272 s.
- 397.** Janusz B. 293 dni rządów rosyjskich we Lwowie (3. IX. 1914 – 22. VI. 1915). / B. Janusz. — Lwów : Księgarnia polska, 1915. — 262 s.
- 398.** Janusz B. Dokumenty urzędowe okupacji Lwowa z lat 1914/15. / B. Janusz. — Lwów : Nakł. wydawcy, 1916. — 60 s.
- 399.** Keegan I. First World War. / I. Keegan. — New-York, 1999. — 309 p.
- 400.** Klimecki M. Gorlice 1915./M. Klimecki. — Warszawa: Bellona, 2009. — 154 s.
- 401.** Kramarz H. Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta. / H. Kramarz. — Kraków, 1994. — 135 s.
- 402.** Krasicki A. Dziennik z kampanii rosyjskiej 1914-1916. / A. Krasicki. — Warszawa: PAX, 1988.— 584 s.
- 403.** Księga pamiatkowa i adresowa wygnanćow woennych z Galcji i Bukowiny 1914-1915 oraz album pamietkowe. Cz.1-3. / Wiedeń, 1915. — 368 s.
- 404.** Lasocki Z. Polacy w austrijackich obozach barakewych dla uchodźców i internowanych. / Z. Lacoeki. — Kraków. 1929.

- 405.** Lwów po inwazyi rosyjskiej: Wrzesień-grudzień 1914: Opowiadanie naocznego świadka. — Wien: Nakł. Z. Machnowskiego, 1915.— 35 s.
- 406.** Lwów w zimie 1914-1915. — Lwów, 1915.
- 407.** Maciszewski S. Rosjanie we Lwowie; Szkic z niedawnej przeszłości. / S. Maciszewski. — Lwów : Druk. Bednarskiego, 1926. — 20 s.
- 408.** Niemann Hans. Die Befreinnng Galiziens 4. Aufl. / Hans Niemann. — Berlin: Mittler & Sohn, 1916. — 72 s.
- 409.** Odezwy i rozporządzenia z czasów okupacji rosyjskiej Lwowa 1914-1915. — Lwów, 1915. — 51 s.
- 410.** Olszański T. Pierwsza wojna światowa w Karpatach. / Tadeusz Olszański. Warszawa : SKPB, 1985. — 130 s.
- 411.** Przyłuski St. Wspomnienia z rosyjskiej okupacji. Rok 1914-1915. / St. Przyłuski. — Lwów, 1926. — 60 s.
- 412.** Przysiecki F. Rządy rosyjskie w Galicji Wschodniej. 1914–1915. / F. Przysiecki. — Piotrków : "Wiadomości Polscy", 1915. — 80 s.
- 413.** Puchatka J. Najnowsze przepisy i pouczenia prawne w czasie wojny. / J. Puchatka. — Kraków, 1918. — 144 s.
- 414.** Rorbach P. Die Russischen Fremdvölker und wir. / P. Rorbach // Deutsche Politik. — Berlin, 1917. — 25 juli. — S. 791–795.
- 415.** Rossowski S. Lwów podczas inwazyj (z 30 rycinami) / S. Rossowski. — Lwów : H. Altenberg; 1916. — 269 s.
- 416.** Rutowski T. [Lwów]: 3 września 1914 – 20 czerwca 1915. / T. Rutowski. — Lwów : Staraniem Biura krajowego Depart. wojsk. N.K.N., 1917. — 72 s.
- 417.** Sopoćko J. Zarys działań armij rosyjskich i austriackich (sierpień – wrzesień 1914)./ J. Sopoćko. — Warszawa, 1928.
- 418.** Trzy bitwy pod Lwowem między 26-30 sierpnia 1914, 8-11 września 1914 i 20-22 czerwca 1915: Na podstawie źródeł urzędowych, wedle komunikatów Głównego biura prasowego / Ku uczczeniu oswobodzenia Lwowa wydał S. Gojawiczyński. — Lwów : Drukarnia udziałowa, — 12 s.

- 419.** Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. Warszawa, 1934. – Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego; T. 28. Serja prac Komisji dla badań zagadnień polsko-ukraińskich. Z. 1. – 146 s.
- 420.** Wierzchowski D. Pierwsza wojna światowa 1914-1918. / D. Wierzchowski. Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, 1956. – 128 s.
- 421.** Żak A. Rokitna 1915 / A. Żak. – Warszawa : Bellona, 1994. – 108. s.
- 422.** Zgórnjak M. 1914–1918. Studia i skice z dziejów I Wojny światowej. / M. Zgórnjak. – Kraków : Literackie Wydawnictwo, 1987. – 303 s.

VII. Довідкова література

- 423.** Довідник з історії України (А–Я) / [за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста] – 2 - ге вид., – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
- 424.** Історія війн і збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник [від. ред. О. Гуржій]. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2004, – 520 с.
- 425.** Шематизм всего духовенства греко-католицької Львівської митрополичої архієпархії на рік 1918. Річник 7.1. – Львів, 1918.

СПИСОК ЧЛЕНІВ ШТАБУ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ

- Генерал-адъютант Іванов - Головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту
- Підполковник Бакумін - адъютант при Головнокомандувачу
- Капітан Долинський - помічник начальника оперативного відділення
- Капітан фон Нідерміллер - помічник начальника розвідувального відділення
- Полковник Середін - начальник відділення Управління генерал-квартирмейстера
- Підполковник Ніколаєв - начальник відділення чергового генерала
- Титулярний радник Буцень - казначей Штабу
- Надворний радник Прибильський - завідувач типографії
- Колезький регістратор Федиско - журналіст Штабу
- Полковник, князь Барятинський - генерал для доручень при Головнокомандувачу
- Штаб-ротмістр Кримський - адъютант Головнокомандувача
- Поручник Бобриков - адъютант Головнокомандувача

ДОДАТОК 2.

КАРТИ

А) Адміністративно-територіальний устрій Східної Галичини на 1910 рік /
Матеріал з вільної енциклопедії, режим доступу :

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/thumb/a/a3/Galycyna>

Б) Європа початку війни . [Електронний ресурс].режим доступу:

[http:// http://atlasses.narod.ru/atlasses_hist.html](http://atlasses.narod.ru/atlasses_hist.html)

В) Східноєвропейський театр війни // Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схемы. 65 с. — Режим доступу :

http://militarymaps.org.ua/atlasses/maps/fww_1938/map04.djvu

Г) Варіанти планів війни // // Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схемы. 65 с. — Режим доступу :

http://militarymaps.org.ua/atlasses/maps/fww_1938/map05.djvu

Д) Фактичні плани війни: німецький план Мольтке молодшого; російський план №20; французький план №17; австро-угорський план // Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схемы. 65 с. — Режим доступу :

http://militarymaps.org.ua/atlasses/maps/fww_1938/map06.djvu

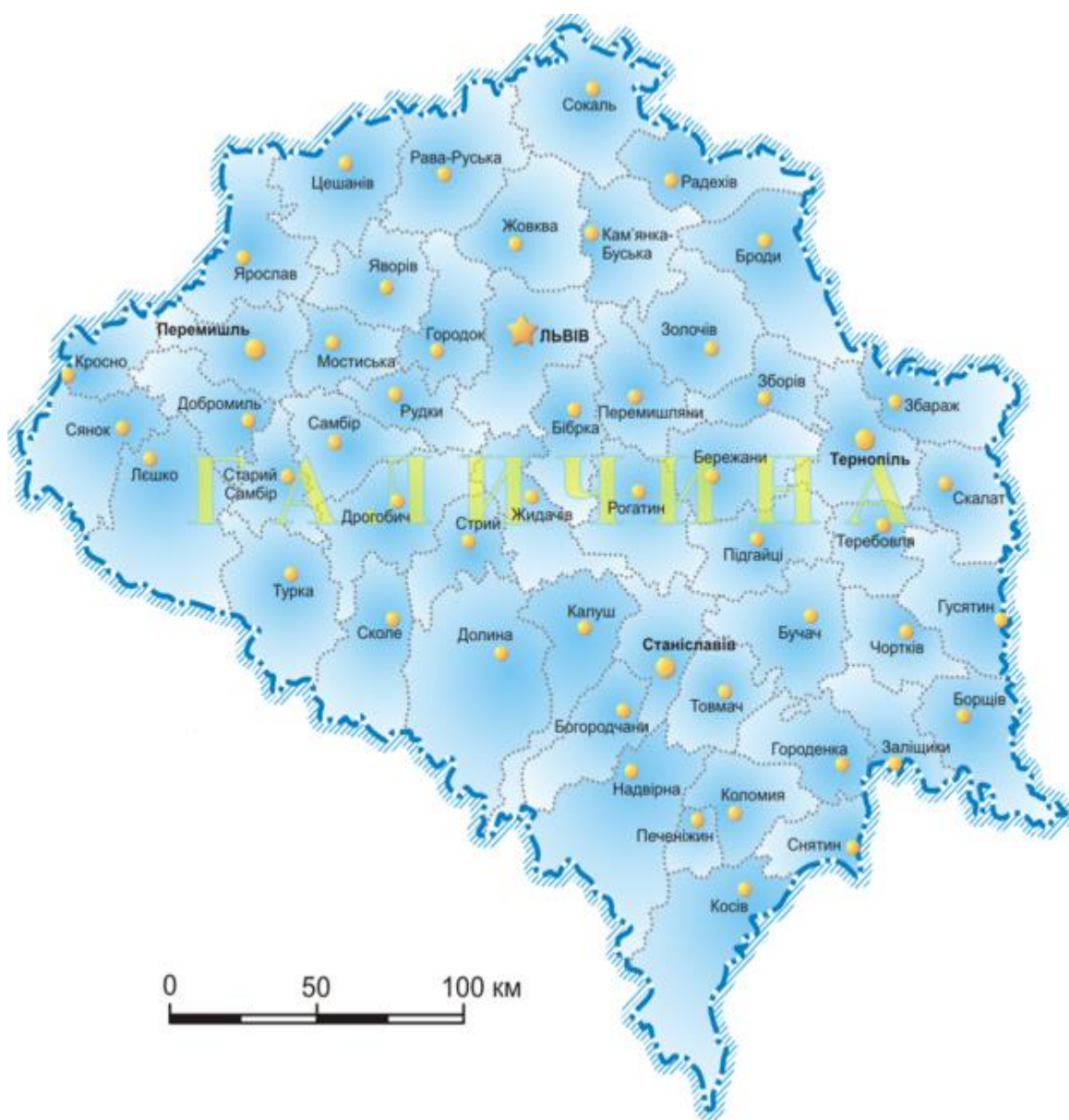
Е) Воєнні дії на кордоні з Австро-Угорщиною. Зав'язка Галицької битви (18 - 23 серпня 1914) // Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схемы. 65 с. — Режим доступу :

http://militarymaps.org.ua/atlasses/maps/fww_1938/map14.djvu

Ж) Розвиток Галицької битви // Оськин М. В. Галицийская битва. Москва : Цейхауз, 2006. — С.2

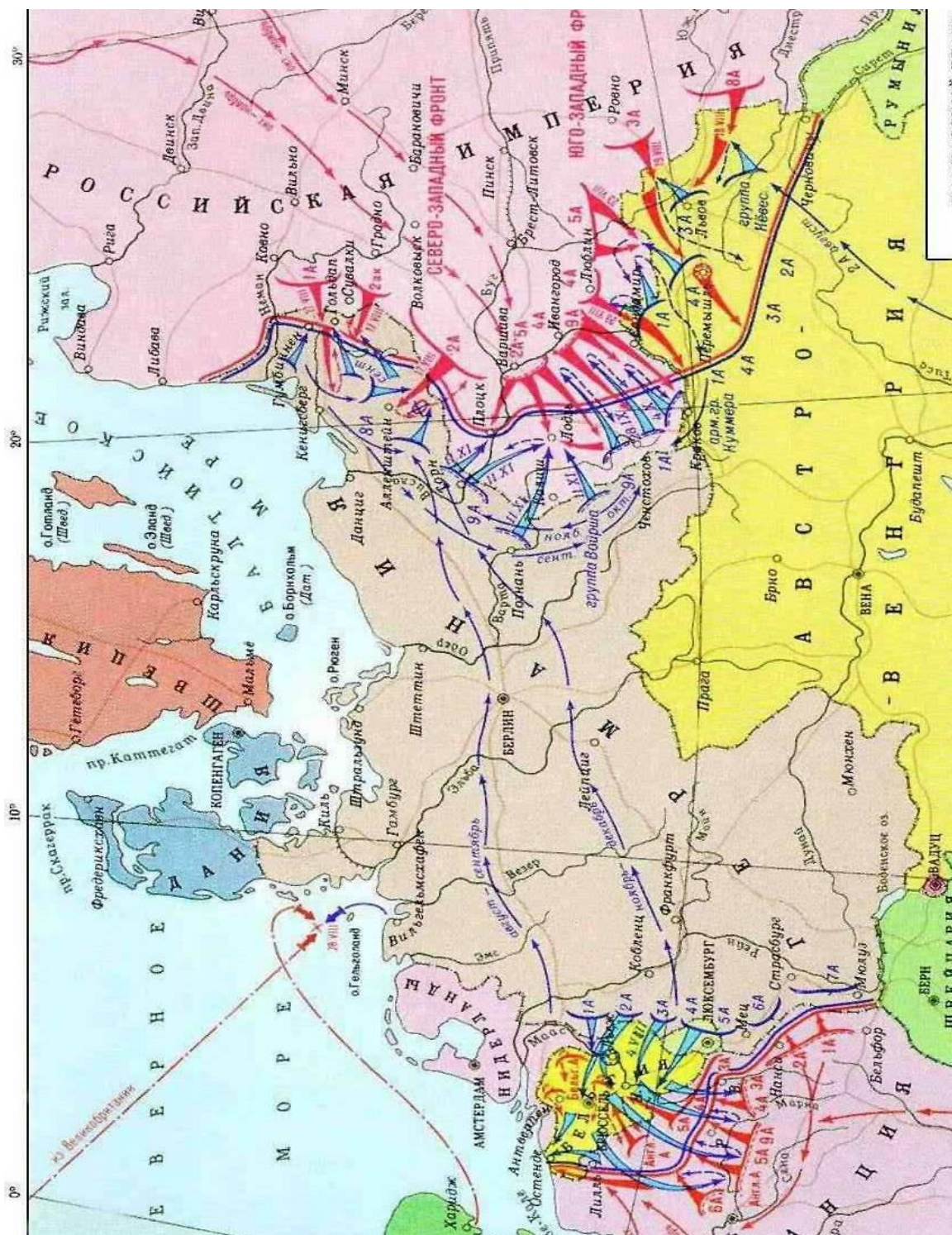
- З)** Галицька битва, (23 серпня - 2 вересня). Бої біля Красніка и Томашева//
Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В.
Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу
: http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map15.djvu
- І)** Битви на річках Золота Липа и Гнила Липа (23 серпня - 2 вересня) //
Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В.
Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу
: http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map17.djvu
- К)** Галицька битва. Бої біля Городка (3 - 12 вересня) // Зайончковский А.В.
Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский, 3 вид.
М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу :
http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map23.djvu
- Л)** Галицька битва. Другий наступ 9, 4 и 5 російських армій (3 - 12 вересня) //
Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В.
Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу
: http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map24.djvu
- М)** Переслідування австро-угорських армій (15 – 26 вересня) // Зайончковский
А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский,
3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу :
http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map25.djvu
- Н)** Карпатська операція Південно-Західного фронту в лютому 1915 року //
Зайончковский А.В. Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В.
Зайончковский, 3 вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу
: http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map33.djvu
- О)** Горлицька битва (в період 2-5 травня 1915 р.). // Зайончковский А.В.
Мирова́я война 1914-1918 гг. [Електронний ресурс] / А. В. Зайончковский, 3
вид. М.: Воениздат, 1938. Т.3: Схе́мы. 65 с. — Режим доступу :
http://militarymaps.org.ua/atlases/maps/fww_1938/map39.djvu

Адміністративно-територіальний поділ Східної Галичини
на 1910 рік.

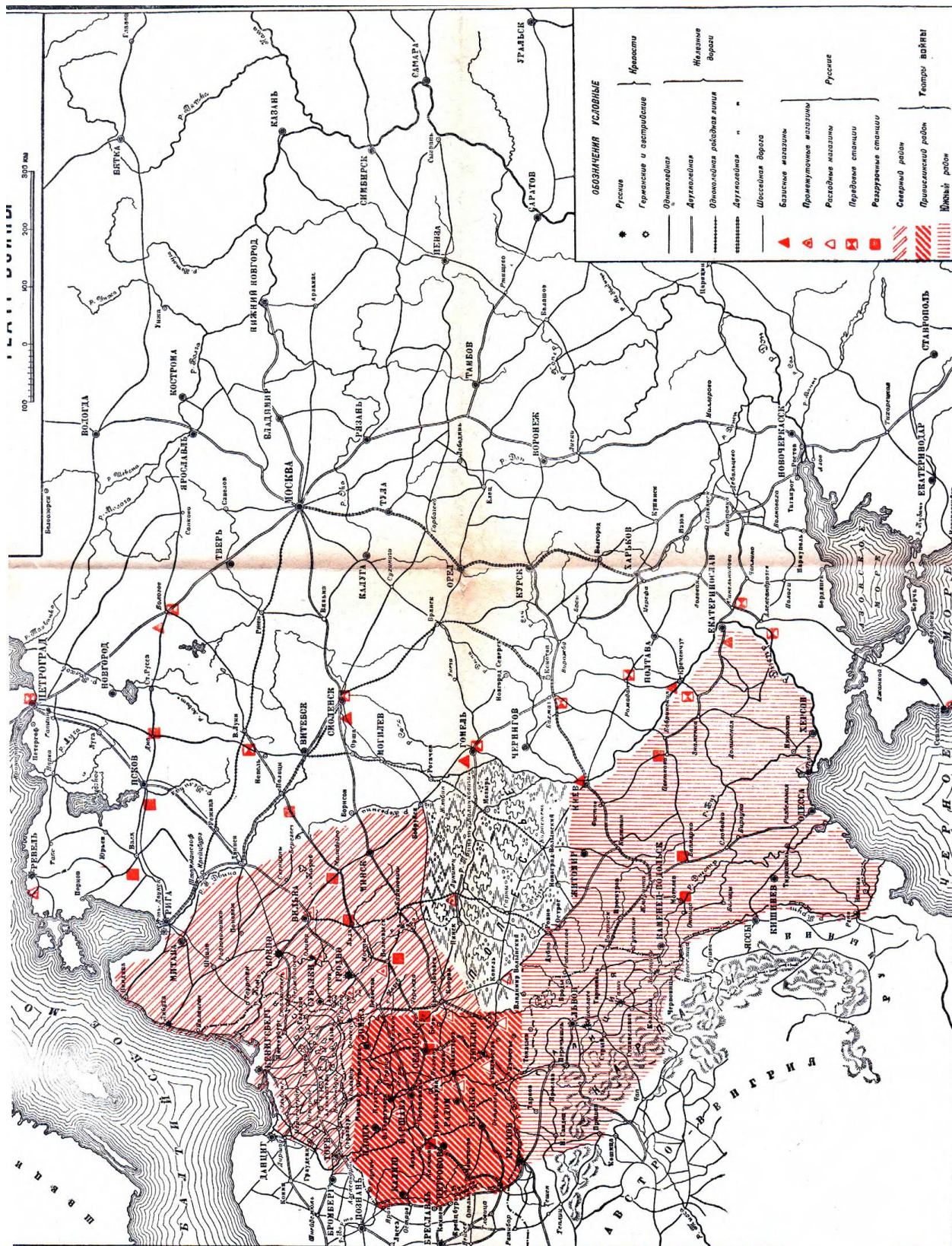

Додаток 2-Б

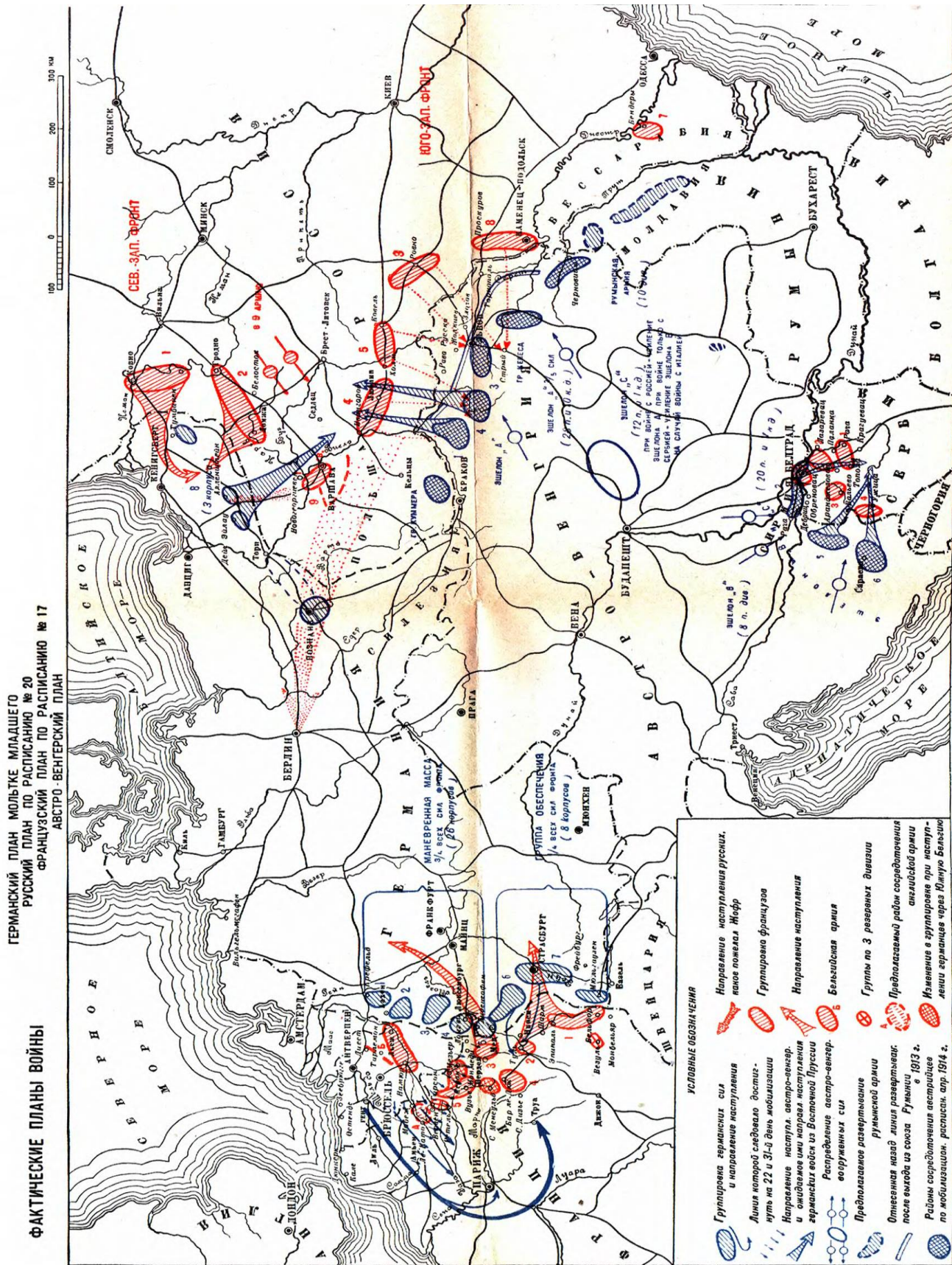
Європа на початку Першої Світової війни

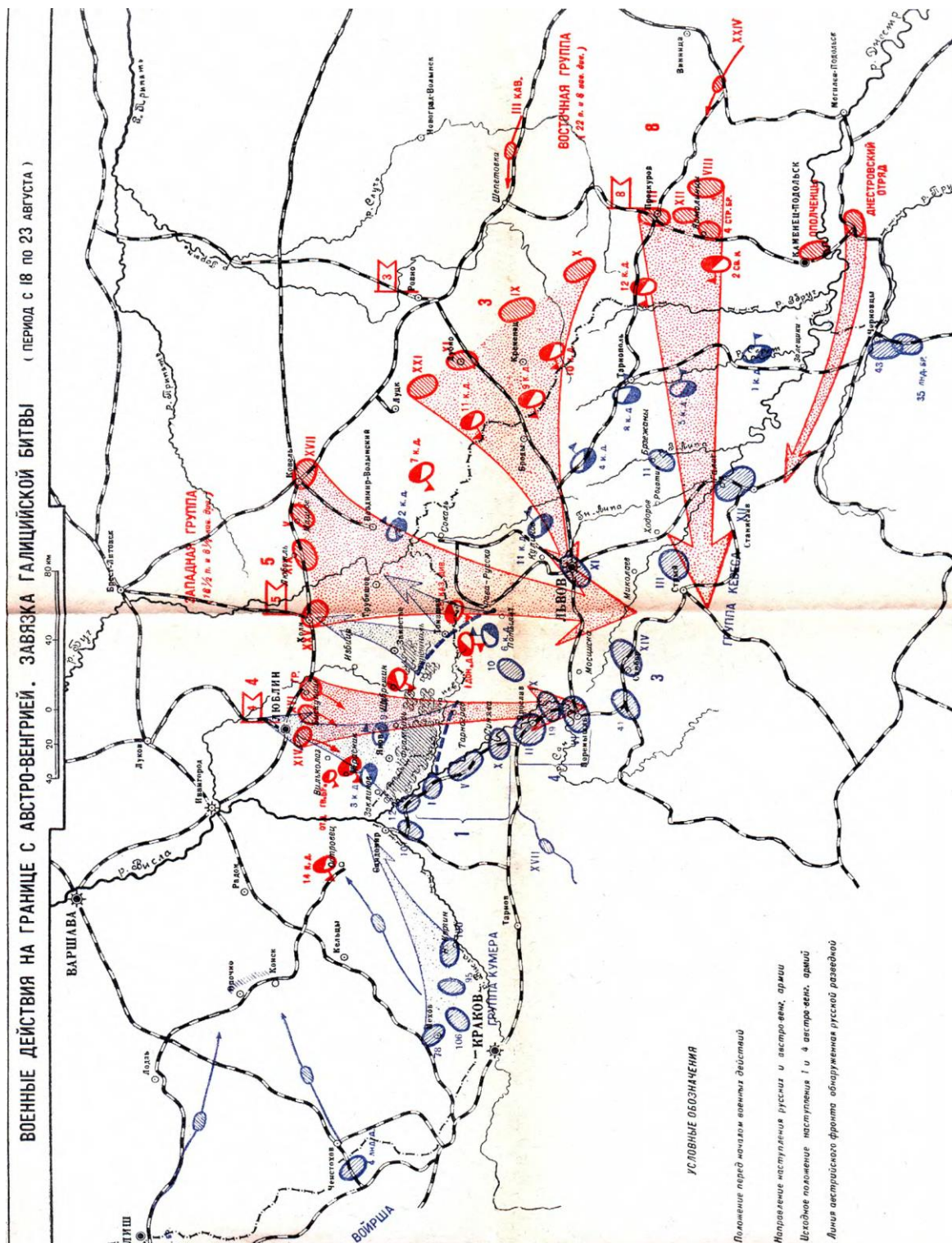
Східноєвропейський театр війни

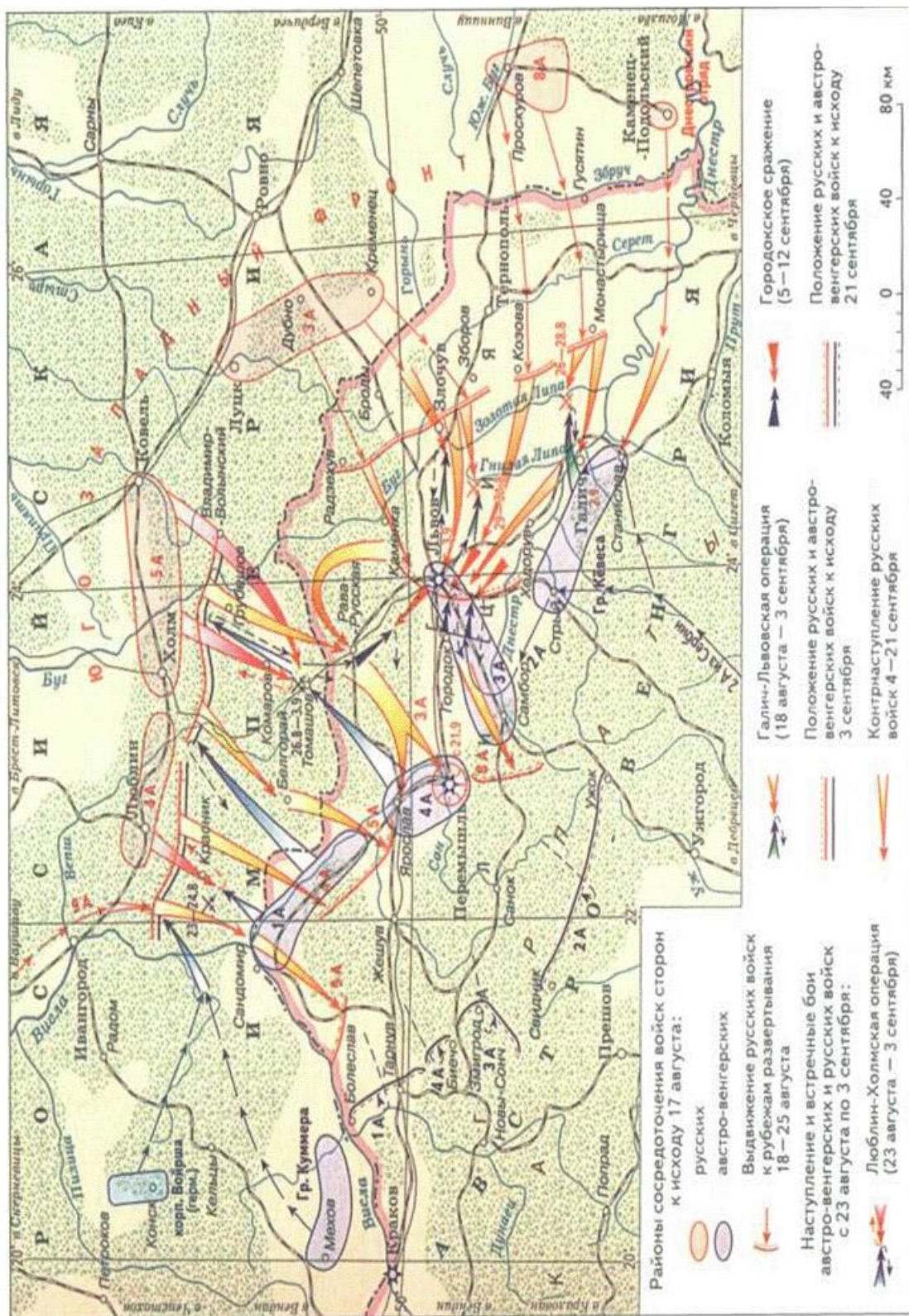
Фактичні плани війни

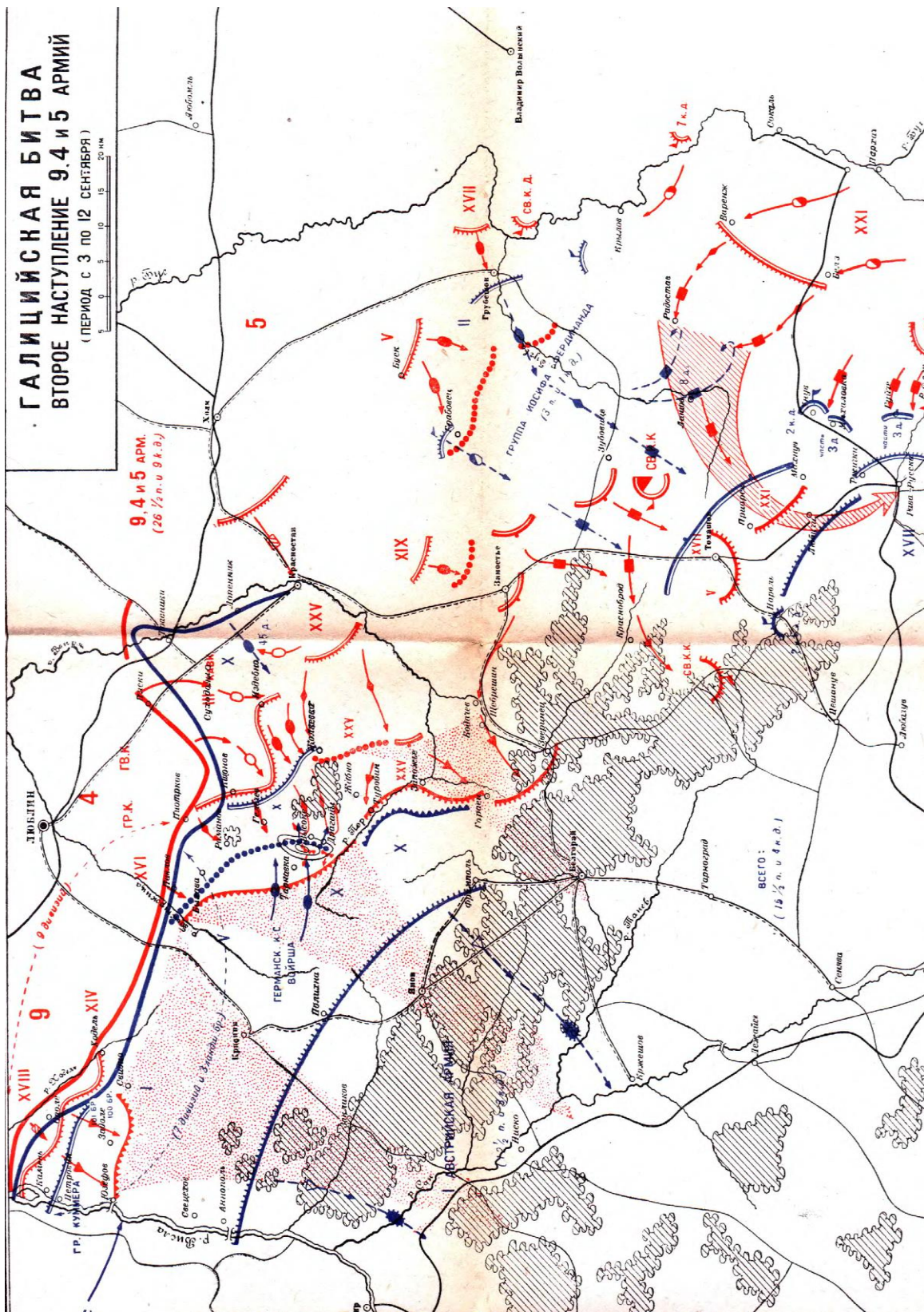
Военні дії на кордоні з Австро-Угорщиною

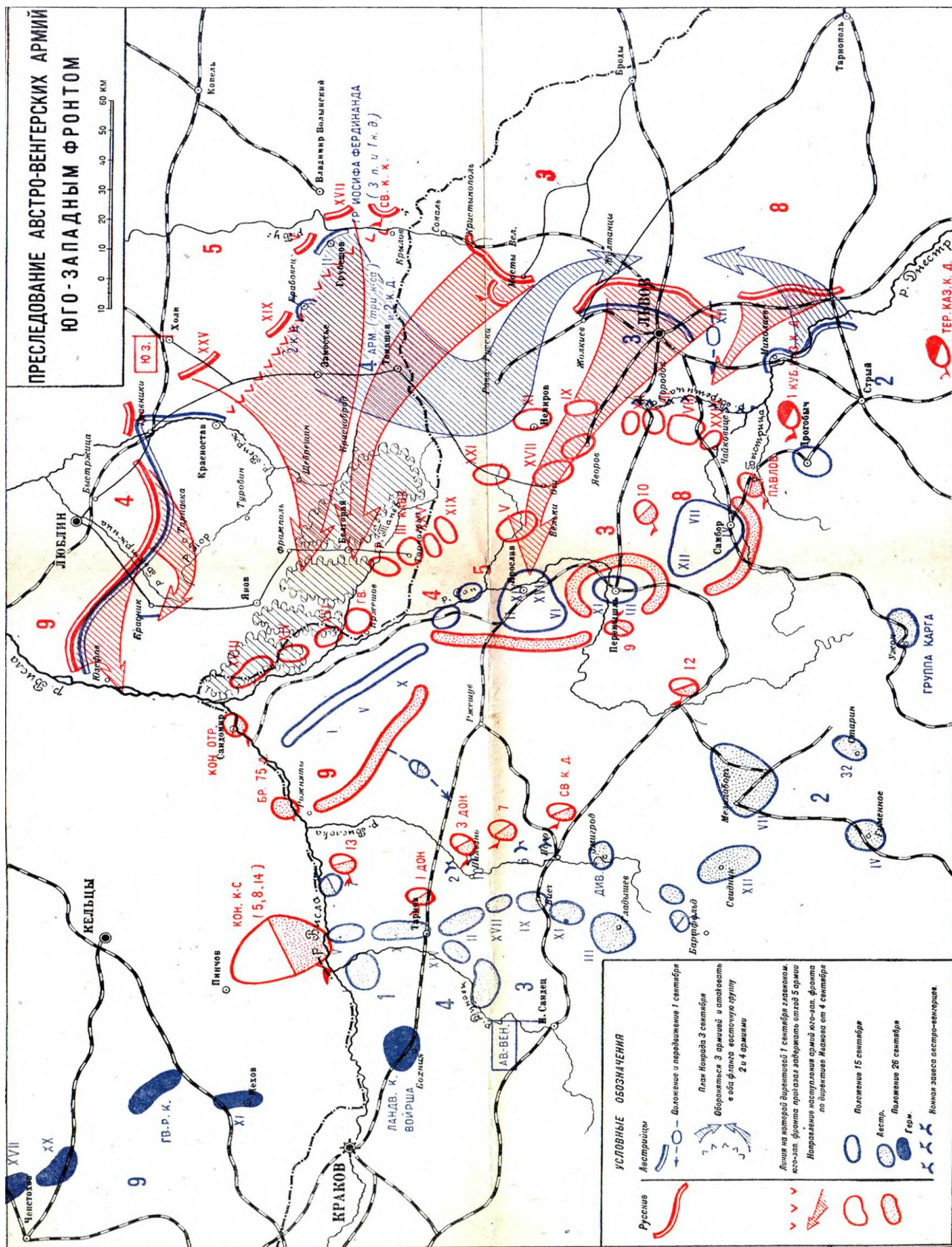
Розвиток Галицької битви

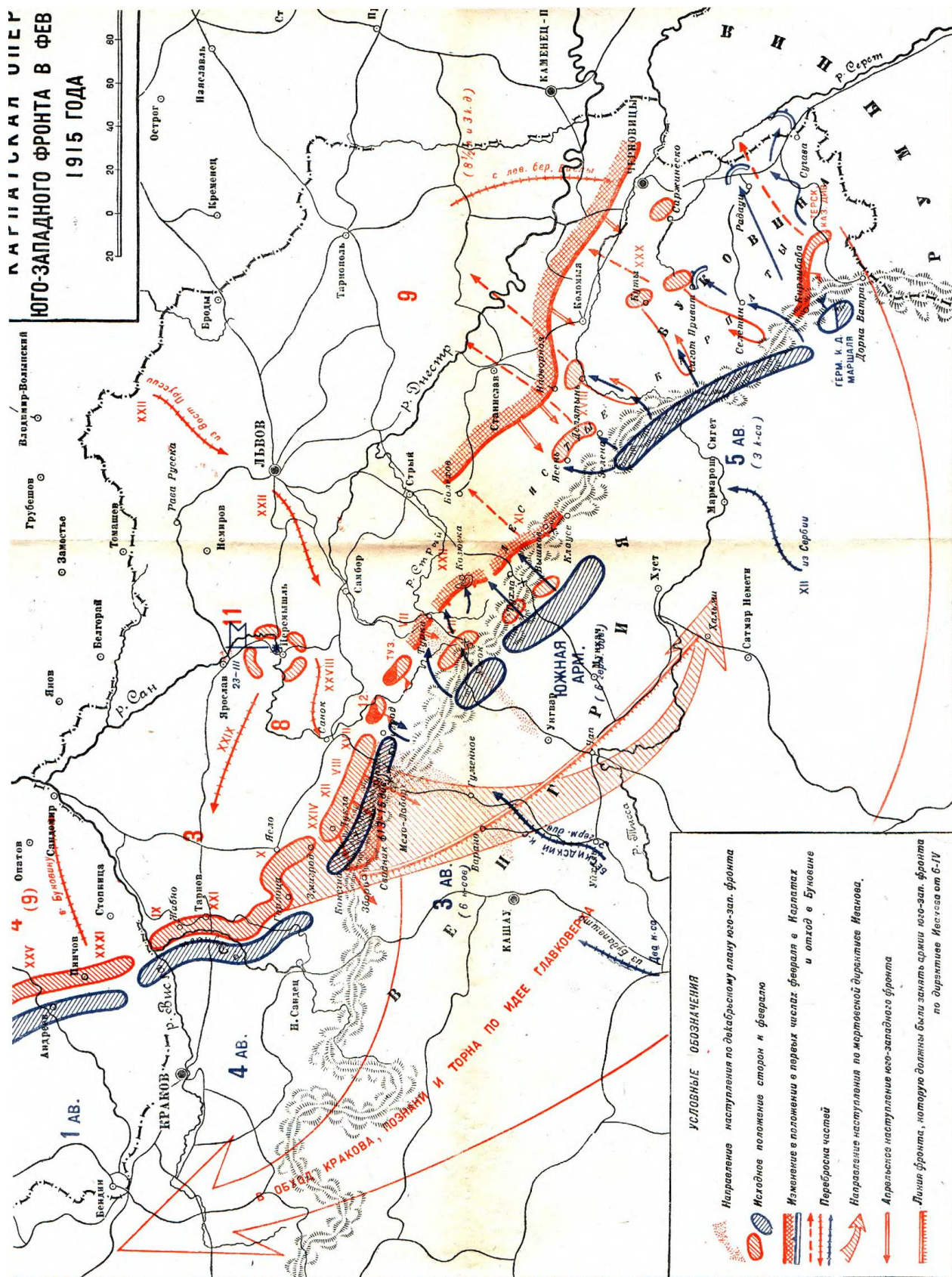
Галицька битва (другий наступ 3-12 вересня)

Переслідування австро-угорських армій (15-26 вересня 1914 р.)

Карпатська операція Південно-Західного фронту (лютий 1915 р.)

Горлицька битва (в період 2-5 травня 1915 р.)

